

A PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK KÖZLEMÉNYEI

PUBLICATIONS BY THE CALVINIST
COLLECTIONS OF PÁPA

VII. ÉVFOLYAM, 2007/3—4. SZÁM

A TARTALOMBÓL

DOMINKOVITS PÉTER: Sopron vármegye ingyenmunkaadója a pápai vár erősítésére a XVII. század derekán (1622–1670) ♦ MEZEI ZSOLT: Adalékok a 250 éve alapított pápai kórház történetéhez ♦ MÓZESSY GERGELY: „Érdemei elismerésül...” (Székesfehérvári adalékok az egyházi kitüntetések pártállami befolyásolásához) ♦ S. LACKOVITS EMŐKE: Az úrvacsora Kalotaszentkirályon ♦ SZILÁGYI MÁRTON: Történeti rétegek a Csokonai-kultuszban (Csokonai Vitéz Mihály, mint kultusztárgy)

ACTA PAPENSIA (AP)

A PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK KÖZLEMÉNYEI
PUBLICATIONS BY THE CALVINIST COLLECTIONS OF PÁPA

ISSN 1587–6292

Főszerkesztő

Dr. Hudi József

Felelős szerkesztő

Mezei Zsolt

Munkatársak

Dr. Köblös József, Kránitz Zsolt

Felelős kiadó

Köntös László gyűjteményi igazgató

Dunántúli Református Egyházkerület

Tudományos Gyűjteményei

Szerkesztőség

8500 Pápa, Március 15. tér 9.

Postafiók: 48.

Tel/fax: (89) 324–240

e-mail: ref.lib@papacollege.hu

Megjelenik évente négy szám két kötetben.

Egy összevont szám ára: 700.– Ft

Megrendelhető és előfizethető

a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj: 1400.– Ft / év

E számunk kiadását támogatta:

Veszprém Megyei Önkormányzat

Kulturális, Kisebbségi és Vallásügyi Bizottsága

DOMINKOVITS PÉTER**Sopron vármegye ingyenmunka-adója
a pápai vár erődítésére a XVII. század derekán
(1622–1670)**

AKORA ÚJKORI VÁRMEGYE meghatározó forrástípusának, a közgyűlési és törvénykezési jegyzőkönyveknek egységes szerkezetben, illetve egységes adatfelvétellel törekvő regesztákban történő rendszeres közzététele a XVI–XVII. századi magyar vármegye köz- és adóigazgatási, jogszolgáltatási, funkcióit, hadügy terén végzett áldozatait minden eddigi feldolgozásnál részletesebben, helyi és regionális összehasonlításra is alapot adva tárta és tárja fel.¹ A korábbi kutatások,² illetve e jelzett eredmények alapján óhatatlanul megtörtént a XVII. századi magyarországi vármegyék köz- és adóigazgatási szerepköreinek újabb összegzése, funkcióinak részbeni újragondolása. Mely munka döntően nyugat-dunántúli adatokra épülve a vármegyék jogszolgáltatási tevékenységével a végvárrendszer hátszágát stabilizáló, a köz- és adóigazgatási, katonai feladatok ellátásával pedig a végvárak erősítéséhez és ellátásához hozzájáruló, az ország védelmének szervezésében résztvevő szerepüket hangsúlyozta.³

A kialakult kép további differenciálása egyaránt megköveteli az eddigi forrásfeltárások (pl. regeszták) intenzívebb elemzését, miképpen új forrásfeltárások sorát is. A vármegyék iratanyagán alapulva ilyen lehetne részben újabb vármegyei jegyzőkönyvek bevonásával – pl. a kitűnő XVI–XVII. századi iratanyaggal rendelkező Abaúj, Bars, Trencsén megyeiekkel –, illetve a megkezdett kiadványsorozatok folytatásával a vármegyei regeszták további közzététele. Emellett más törvényhatósági levéltárakban megőrzött forrástípusok feltárása is szükséges lenne. Közülük csak az alábbiakat emelném ki: a vármegyékhez intézett uralkodói, nádori, illetve az erdélyi fejedelmektől

¹ A megjelent megyei regeszta kötetek egységes kiadása: XVI–XVIII. századi vármegyei jegyzőkönyvek regesztái. Szerk.: Á. Varga László–Kenyeres István–Tóth Péter. Budapest Főváros Levéltára–ARCANUM, CD-ROM, Bp., 2006.

² Elsősorban FÖGLEIN 1923/1924., DEGRÉ 1971.

³ DOMINKOVITS 2005.

írott parancslevelek összegyűjtése és publikálása,⁴ a főispánok alispánokhoz, megyei tisztségviselőkhöz, rendekhez intézett utasításai,⁵ a vármegyék követutasításai,⁶ illetve a legkonkrétabb gyakorlat rekonstruálásához felértékelődnek a tisztségviselői levelezések töredékei. Ugyanakkor a forráskiadások mellett nagy fontosságúak lennének az egyes vármegyéket megcélzó feldolgozások; pl. egy-egy vármegye társadalom-, birtoklás-, köz- és adóigazgatási- és hadtörténeti komplex vizsgálata. Paradoxnak is tekinthető, de erről jelenleg a „menekült” Pest megye ad követendő mintát.⁷ Azáltal, hogy a fennmaradt jegyzőkönyvek döntően a XVI. század utolsó harmadától szolgáltatnak a vármegyék működéséről adatokat, hasonlóan fontos lenne a központi kormányzékai (pl. Magyar Kamara Archivuma), főnemesi (pl. Nádasdy, Batthyány) és köznemesi (pl. Békássy, Bezerédy, Dóry, Kisfaludy, Ostffy) családi levéltárakból, hiteleshelyi archívumokból (pl. csak Sopron vármegye területére koncentráltan a vasvári társas-, győri székeskáptalan, csornai premontrei konvent) a megyeműködés rekonstruálása.

Az alábbi kis közlemény Sopron vármegye példáján a várakhoz, konkrétan a győri végvárvidékhez tartozó Veszprém vármegyei Pápához nyújtott speciális adófajta, a korszak várostörténeti feldolgozásában⁸ is említett ingyenmunka (gratuitus labor) vármegyei végrehajtását, annak nagyságát, a szolgáltatásra kötelezett települések körét vizsgálja és adatolja, döntően az e tárgyban eddig kutatatlan közgyűlési iratok sorozata alapján, az 1622–1670 közötti közel félévszázadból. A vizsgált időintervallum kezdetét a Bethlen Gábor erdélyi fejedelem 1619 őszi, a Dunántúlt is érintő, a térség rendjeit pártállás tekintetében erősen megosztó hadjáratát követően, a rendek Habsburg-hűségre térését, az uralkodó, II. Fedinánd (1618–1637) és a rendek egyezését hozó 1622. évi soproni országgyűlés esztendeje jelenti. A lezáró 1670. év I. Lipót (1655–1705) uralkodásának a Wesselényi-féle rendi szervezkedéshez kötődő új korszakát, az 1671-es adórendeleteket megelőző utolsó

⁴ A nádori leiratok egyik legteljesebb, alig kiaknázott publikálása Győr vármegye példáján: RÁTH 1861. Erdélyi fejedelmek parancsleveleire: NAGY 1998.

⁵ Több szempontból is speciális a Borsod vármegyei forrásközlés (NAGY 1998.), ugyanis időhatára (1644–1648) azon I. Rákóczi György erdélyi fejedelemségének időszakára esik, aki fejedelemsége előtt, 1615–1630 között maga is viselte e megye főispáni hivatalát, 1646–1648 között pedig fia, a későbbi II. Rákóczi György töltötte be ezt a hivatalt. A hivatalviselésre: FALLENBÜCHL 1994. 72.

⁶ Ebben pl. még az adminisztrációs gyakorlat is jelentősen eltért; míg Vas vármegye XVII. századi követutasításának jelentős részét „in extenso” bevezette a jegyzőkönyvbe, így az a későbbi regeszta kötetekben tükröződni fog, az egykorú Sopron vármegyét ez nem jellemezte, az instrukciókat kis részben vármegyei iratokból, döntően családi archívumokból kell felkutatni.

⁷ A magyar vármegye oldaláról: SZAKÁLY 2001.

⁸ SZAKÁLY 1997. 144.

teljes esztendőjt jelenti. (Az 1670-es évtized, az 1681-es soproni országgyűlésig, vármegyei közigazgatás oldalról egy királyi, központi rendelet-tömegesen alapuló kormányzati politika helyi végrehajtására korlátozódott.)

A XVI. századi előzményekről

A pápai vár dunántúli végvárrendszerbe, a győri végvidékbe történő integrálásával⁹ párhuzamosan a magyar országgyűlések a vármegyéket végvárrendszer ellátásában történő részvételre kötelezték. Az 1556:9., és az 1559:3 törvénycikkek a pápai vár ellátását, ingyenmunkával történő várépítést, erősítést Sopron, Vas és Veszprém vármegyék kötelezettségévé tették. Az 1604:8. tc. 20. §-a Sárvár megerősítésének kötelezettségével Nádasdy Ferenc, illetve a Vas, Veszprém és Győr vármegyék határán álló Kesző fenntartására és erősítésére kötelezetten a győri püspök javait vette ki a korábbi törvénycikkek hatálya alól.¹⁰

Az 1579–1589, 1595–1608 között folyamatosan fennmaradt Sopron vármegyei közgyűlési jegyzőkönyvek 1580 januárjától rendszeresen adatolják a pápai várhoz szolgáltatandó adó, az ingyenmunka tárgyában a vármegye országgyűlési törvények szellemében készült határozatait, a megye adózó lakossága, nemessége ingyenmunka megváltással kapcsolatos tetteit (pl. tiltakozások, az ingyenmunka behajtásával kapcsolatos intézkedések, kiszolgáltatása idején felmerült károk fölötti vizsgálat).¹¹ A „tizenötéves” háború során ez a szolgáltatás részben kibővült és felértékelődött; pl. 1598. június 20-i közgyűlésen az ellentmondók 12 forintos büntetése alatt portánként egy gyalogos munkaerőt, és öt portánként egy-egy szekeret rendeltek a vár megerősítésére; miképpen 1601-ben is munkás kezeket küldtek, 1603 tavaszára pedig Mátyás főherceg rendelte el az ingyenmunkát.¹² A békeévekben, miként egy 1616-os nyugta jelzi, a rendszeres, problémamentes gyakorlatot az jelentette, ha az ingyenmunka pénzbeli megváltását a perceptor készpénzben vitte a pozsonyi Magyar Kamarához.¹³

⁹ A végvárrendszer és a győri végvárvidék kiépítéséről, XVI. századi történetéről: PÁLFFY 1999. 120–228. A végvár tizenötéves háború alatti történetére: PÁLFFY 1997a.

¹⁰ Rövid összegzés: DOMINKOVITS 2005. 878–879.

¹¹ TÓTH 1993. Nr. 172., 533., 582., 664., 668., 865., 964–965.

¹² TURBULY 2002. Nr. 98., 263., 479. Vö.: 1605. április. TURBULY 2002. Nr. 585.

¹³ Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltára (= SL): Sopron vármegye levéltára (= Svm lt), Sopron vármegye adószedőjének iratai (Perceptoralia), 333. d.), Ebergőc, 1616. január 16.

A XVII. századi törvényi szabályozásról

Mint a visszapillantásból is kitűnik, a végvárrendszerhez rendelt megyei ingyenmunka szabályozása a végvárrendszer kiépülésével párhuzamosan történt meg, megújítása, kisebb módosításai folyamatosan részét képezték a XVII. századi törvényalkotásnak. A tárgydőszakban rögtön az uralkodó és a térség rendjeinek kiegyezését hozó 1622. évi soproni országgyűlés – cseppet sem ok nélkül, a Bethlen időszak megváltozott viszonyai után a régi rend visszaállítására törekedve – részletesen foglalkozott e kérdéskörrel.

Az 1622:36. tc. 23. §. szinte Sopron vármegye egészét a pápai vár erősítésére rendelte, csupán két kivétel volt. Az egyiket Nádasdy Pál birtokai jelentették, melyeket Sárvárhoz és Kapuvárhoz, míg – a megyehatárok bizonytalanságainak kitűnő érzékeltetésére – Várkesző és Egyházaskesző (a tárgydőszakban Vas vm.) településeket Lépes Bálint győri püspök keszői várához rendelték. (Nádasdy ekkor, 1622-től 1633-ig a Kanizsa elleni végek főkapitányi tisztét töltötte be.)¹⁴ A szomszédos Vas vármegyéből 2 járást, Guary Miklós és Zichy Benedek processusait – kivéve az e járásokban található Nádasdy javakat – jelölték ki a pápai ingyenmunkára, míg Veszprém vármegyéből Szalóky (Zaloky) György és Hajdan István járásait.¹⁵

Az 1625:19. tc. az 1622:36. tc. megújítása mellett elsősorban a Kanizsa elleni végek legjobban elhanyagolt erősségei, Zalavár, Egervár, Nempti (Lenti) megerősítésére tett lépéseket.¹⁶ Az 1630:3. tc. 5. §-a Sárvár (Vas vm.), Kapuvár, Bodonhely (Sopron vm.) és Szentmihály (Rábaszentmihály, Győr vm.) megerősítésének kötelezettségével vonta ki Nádasdy Pál birtokait a pápai vár erősítésének terhe alól, míg Vas és Veszprém megyéből továbbra is két-két járást rendeltek e feladatra.¹⁷ Az 1635:92. tc. 24. §-a korábbiakhoz képest még a kaboldi uradalmat vette ki e kötelezettség alól, és a dominium ingyenmunkáját Zalavárra rendelte (31.§).¹⁸ Az 1638:70. tc. nemcsak megerősítette a korábbi végzéseket, de a 11. §-a a keszői vár tartozékainak a felét is Pápához rendelte.¹⁹ Az újabb, 1647:153. tc. Sopron vármegye jelentőségét ha kicsivel is, de ismételten erősítette a pápai vár fenntartásában: az artikulus 21. §-a immáron csak a kaboldi uradalmat, illetve Nádasdy (III.) Ferenc bir-

¹⁴ A végvidékek vezető katonai tisztségeinek, a rendi főméltóságoknak, illetve a főispánságokra vonatkozó adatoknak a lelőhelyei: FALLENBÜCHL 1988., FALLENBÜCHL 1994., PÁLFFY 1997b.

¹⁵ CJH 1608–1657. 210–211.

¹⁶ CJH 1608–1657. 250–251.

¹⁷ CJH 1608–1657. 282–283.

¹⁸ CJH 1608–1657. 350–353.

¹⁹ CJH 1608–1657. 406–409.

tokait vont ki a Pápára adandó ingyenmunka adó alól.²⁰ Az 1649:86 tc. 8. §-a Sopron vármegyét tekintve megerősítette a korábbi végzéseket, és újabb erőforrásokat Vasból rendelt Pápához. Míg a vépi uradalomnak a távolság miatt megengedte a pénzbeli megváltást, a korábban Egerszeghez rendelt a Kanizsa elleni végeket támogató kőszegi uradalmat évi 300 forintos megváltással Pápa ellátására rendelte.²¹

A Vas vármegyei vépi uradalom pénzbeli megváltásának törvénybe iktatása ellenére Batthyány Erzsébet egy 1648 júniusi levele az évi gyakorlat végleges megváltozására ez évtől utal. A „nagyasszony” bátyjához, Batthyány I. Ádámhoz dunántúli főkapitányhoz (1633–1659) írott levele arról tudósít, hogy a vépi uradalom pápai várhoz adandó ingyenmunkáját, az ország végzésével, illetve a dunántúli rendek határozatával egybehangzóan, az erősség távolságára hivatkozva, a jövőben ő is pénzen szeretné megváltani.²² (A kivetésbeni érintettség okán, az egykorú Sopron vármegye birtokviszonyaira, csupán tájékoztatásként: egy 1645. évi adókivetési jegyzék szerint a Sopron vármegyei Nádasdy birtokok 125 porta után 750 forint, míg a győri püspök 37 ¼ porta után 223 forint, 50 dénár, a kaboldi uradalom pedig a 22 ¼ porta után 133 forint, 50 dénár királyi adóval tartozott, melyet a pozsonyi Magyar Kamarának kellett befizetni.)²³

Az ingyenmunkát szabályozó 1655:116. tc. 10. §-a a kaboldi uradalmat ismét a pápai várhoz rendelte, így Kapuvár megerősítése miatt Nádasdy (III.) Ferenc javai, illetve a győri püspök keszői uradalmát – Kesző megerősítése végett – vont ki e szolgáltatás alól. Vas vármegyének továbbra is két járását kötelezték a pápai vár erődítésére, de az Erdődy család földesurasága alatt álló Vépnek és környékének – valószínűsíthetően a vépi uradalomhoz tartozó falvaknak –, illetve az 1647/1648 során az alsó-ausztriai zálogból az országhoz visszacsatolt kőszegi uradalomnak a távolság miatt a kapuösszeírások alapján, mint korábban, úgy ismét pénzben kellett az ingyenmunkát leróniuk.²⁴

Az 1659:130. tc. 12. §-a az 1655-ös törvényt megerősítve csak kisebb változásokat tartalmazott; pl. Veszprém vármegyében Nagyjenőt, Vasban Ka-

²⁰ CJH 1608–1657. 516–517.

²¹ CJH 1608–1657. 566–567. Meg kell jegyezni, hogy a kőszegi uradalom által szolgáltatott 300 forintból 50 forintot az 1647 : 153. tc. 22. §-a Zalavárhoz rendelt. CJH 1608–1657. 516–517.

²² Magyar Országos Levéltár (= MOL) P 1314 Hg. Batthyány család levéltára. Missiles, Nr. 3345., Batthyány Erzsébet Batthyány Ádámhoz, Vép, 1648. június 4.

²³ SL: Svm lt, Sopron vármegye nemesi közgyűlésének iratai (=Svm kgy ir.), 1. doboz (= d.), pall. 1645.; Szentmiklós, 1645. június 12., Exactio contributionis portarum a portis per f. 6. Ekkor e forrás szerint az Esterházy család 125 ½ porta után 753 forintos adót fizetett.

²⁴ CJH 1608–1657. 648–651.

rakót és Vasvárt rendelte Pápához, illetve a 15. §-ban a kőszegi uradalom 300 forintjából 50 forintot ismét Zalavár erősítésére rendelt.²⁵ A vármegye rendjei e téren folytatott statútumalkotásukat az országos törvényeknek megfelelően végezték.²⁶

Sopron vármegye

Már a Batthyány (II.) Ferenc Sopron vármegye főispánja (1604–1625), Dallos Miklós győri püspök, Nádasdy Pál jelenlétében, 1624-ben, Újkéren megtartott közgyűlésben Veszprém vármegye leveléből ismertté vált, hogy a győri főkapitány és a pápai erősség kapitányának a pápai erősség építésére szánt ingyenmunka megváltásához szükséges pénzösszeg egyes főnemesektől még nem érkezett meg („...quia magnatibus non constaret...”). Az ügyet a vár fenntartásában egyébként is érdekelt Vas vármegyével közös, 1624. június 24-i, a vasi Meszlenben megtartásra kerülő közgyűlésre halasztották.²⁷

Ugyanakkor a XVII. század második harmadától folyamatos adóhátralékról (dica-restanciákról) beszélhetünk (pl. az 1638/1639. évből, Károly István dicatortól 386 forint kintlévőséget kellett behajtani), de ezek kismértékben érintették az ingyenmunka adót.²⁸ Esterházy Miklós nádor (1625–1645), Sopron vármegye főispánja (1626–1645) megbízásából elvégzett, 1644 eleji kimutatás szerint 1638–1641 között Sopron vármegye ingyenmunka-adó kötelezettségeinek 84 %-át teljesítette. Ugyanis a vármegye 242 ½ adózó portája után kellett Pápa várának megerősítésére ingyenmunkát adnia, aminek pénzbeli megváltása portánként 1 forint 50 dénár, azaz évente 363 forint 75 dénár volt. Ez négy évre 1455 forintot jelentett. A dicator kimutatása szerint a fenti portaszámból 1638-ban 4 ½ portát, illetve az annak megfelelő pénzösszeget, 6 forint 75 dénárt, tűzkár (combustae portae) miatt le kellett vonni, így a vármegyének e négy esztendő alatt 1448 forint 25 dénárt kellett a pápai vár megerősítésére fizetnie. A pápai kapitányok nyugtái alapján ebből az összegből valójában 1218 forintot lefizettek, így 230 forintot kellett még teljesíteniük.²⁹

A vármegyék pénz- és adóügyeiben is század közepének általános jellemzője a vármegyei adóhátralékok folyamatos növekedése. E pénzügyi

²⁵ CJH 1657–1740. 206–207.

²⁶ TURBULY 2000. 30–31.

²⁷ SL:Svm lt, Svm kgy ir., 1. d., pall. 1624. szeptember 16. (secunda pxima p. f. Exaltationis Sanctae Crucis) Gen. Congr. jkv.

²⁸ SL:Svm lt, Svm kgy ir., 1. d., pall: 1642.,

²⁹ SL:Svm lt, Svm kgy ir., 1. d., pall. 1644., 1644. die 8. janua[r]ii, in Castello Dienesfalwa.

probléma országos szintű horderejét jelzi: a korábbi felszólításokat követően,³⁰ 1647. október 29-én, Draskovith János nádor (1646–1648), 1625-ig visszamenően a vármegyei adózások, szolgáltatások (dica, ingyenmunka, koronaórzési pénz stb.) november 30-ig bezáróan történő teljeskörű felülvizsgálatát rendelte el.³¹

A nádori, kamarai parancslevelek az 1648. évre a tartozások további halmozódását, a pénzügyi helyzet rosszabbodását jelzik. A fizetetlen, romló állapotú végházak fenntartásának segítése miatti sürgős fizetésre mind Draskovith nádor, mind Lippay Gáspár kamaraelnök nyomtatékosan felszólította a vármegyét.³² Minthogy Sopron vármegye a győri végvidékhez tartozó Pápa mellett a Kanizsa ellen vetett végek finanszírozásából is ki kellett, hogy részét vegye, a tavasz során kifejezetten e végvidék sanyarú állapotára hivatkozva utasította a vármegyét arra, hogy a porták összeszámlálása után azonnal kezdődjék meg az adószedés. (Sopron vármegye 1648. évi királyi adószedője, a köztudatban leginkább Zrínyi Miklós melletti ügyvédi tevékenységéről, a Wesselényi nádor nevével „fémjelzett” összeesküvésben való részvételről ismert Wittnyédy István vármegyei költségvetéséről szóló magyarózkodásában a Pápára szánt ingyenmunkát ekkor is portánként 1 forint 50 dénárban számolta.)³³

A folyamatosan megújuló, egyre nagyobb időintervallum vizsgálatát kitzűző adó revíziók közül az 1625–1648 közötti időszak vizsgálata több hiány részletezése mellett (pl. Mikó Benedek perceptorságának esztendeiből, 1626., 1629. évekből jelentős terményadó elmaradást, Récsey Bálint alispánságának időszakából,³⁴ Pintér János perceptortól pénzbeli hátralék kintlévőségét tüntette fel), ingyenmunka fizetés elmaradását tételesen csak Chernel Mihály időszakából hozta fel. 1631–1636 között 235 forint 15 dénár hátralékot tudtak kimutatni. Ugyanakkor 1649 elején az 1647/1648-as adóévre gyakorlatilag teljes elmaradást jelzett a revízió.³⁵

³⁰ Pl.: SL:Svm lt, Svm kgy ir., 1. d., pall. 1646., Pozsony, 1646. április 13.

³¹ SL:Svm lt, Svm kgy ir., 1. d., Draskovith János levele Sopron vármegyéhez. Pozsony, 1647. október 29.

³² SL:Svm lt, Svm kgy ir., 1. d. pall. 1648., Draskovith János levele Sopron vármegyéhez. Pozsony, 1648. január 13., Lippay Gáspár levele Sopron vármegyéhez. Pozsony, 1648. február 8.

³³ SL:Svm lt, Svm kgy ir., 1. d., pall. 1648., Lippay Gáspár Sopron vármegye rendjeihez. Pozsony, 1648. április 18.

³⁴ Gálosházi Récsey Bálint 1629. október végétől 1637 tavaszán bekövetkezett haláláig töltötte be Sopron vármegye alispáni hivatalát: DOMINKOVITS 2002. 42–43.

³⁵ SL:Svmlt, Svm kgy ir., 1. d., pall. 1649., Extractus Diversarum Regni Contributionum ab Anno 1625 usque finem Anni 1648. in Co[mi]t[atu] Soproniensi.

A XVII. század derekáról több, eltérő portaszámot mutató Sopron vármegyei adóösszeírás ismert. Egy 1647. évi, szénaszolgáltatás miatti porta-összeírás szerint Sopron vármegyében összesen 758 porta volt, de ezen összegből le kellett vonni az ekkor még Alsóausztriai Kamarának elzálogosított uradalmakat, így a fraknoi grófságot (95 $\frac{1}{4}$ porta), a kismartoni uradalmat (92 $\frac{3}{4}$ porta), a Czindorf-Rorbok-Pangortt-lánzséri birtokot (15 $\frac{2}{4}$ porta), valamint a szarvkői uradalmat (12 $\frac{2}{4}$ porta). Így ezen 216 portányi csökkentéssel a vármegyében 542 adózó porta maradt.³⁶ Egy, a reincorporatiót követő, 1648-as, fogalmazati példányban fennmaradt dica-jegyzék szerint Sopron vármegyében összesen 828 egész, 3 $\frac{3}{4}$ negyed porta került regisztrálásra.³⁷ Valójában még az egyazon évről fennmaradt vármegyei portaösszeírás portaszámai között is eltérések tapasztalhatók; egy Magyar Kamarához beküldött másik 1648. évi jegyzék ugyanis 864 $\frac{3}{4}$ portát tüntetett fel.³⁸

Az elvi, ideális adóegység, a jobbágyporta mögötti gazdasági erő számításához több egykorú törvénycikk is rendelkezésünkre áll. Az 1635:8. tc. 1 kapura négy jobbágháztartással számol, míg kapuösszeírás módjáról szóló, ennél jóval differenciáltabb 1647:36. tc. az egy adózó porta (vagy kapu) alatt 4 olyan jobbágyot ért, aki 4–6 marhával szánt, a kisebb igaerővel rendelkezők közül pedig 8, 2 igásállattal szántó tesz ki egy kaput. Az igásállattal nem rendelkező jobbágyokból, illetve zsellérekéből 16 fő alkotja ezt az „ideális”, azaz elvi adóegységet.³⁹

Az eddigi forrásfeltárásokból úgy tűnik, hogy a XVII. század negyvenes éveitől az ingyenmunka kifizetése radikálisan romlott, amit egy kortárs levél is tanúsít. Sajnos, a veszprémi kutatásokhoz hasonlóan a pápai királyi végvár tiszti archontológiája sem készült el,⁴⁰ és az egyes kapitányok, alkapitányok életútjának bemutatásából is csak a XVII. század első harmadában tevékenykedő Hatos Bálint pályáját ismerjük.⁴¹ Minden bizonnyal a Sopron vármegye rendjeihez író Somogyi Pál 1649-ben is a pápai vár vicekapitánya volt, miképpen 1653-ban is ezt a tiszteletet viselte.⁴² Somogyi 1649 júniusában keletkezett

³⁶ SL:Svm lt, Svm kgy ir., 1. d. pall. 1647., Az 1647. connumeratio (...)

³⁷ SL:Svm lt, Svm kgy ir., 1. d., 1640-es palliumban!

³⁸ MOL Magyar Kamara Archivuma. Conscriptiones Portarum. Regestrum portarum super connumerationem earundem ..., 1648. 1596. Ugyanebből az esztendőből egy, a többihez képest irreálisan magas portaszám összeírás is ismert: uo. 1620.: 1130 $\frac{1}{2}$ porta. A nagyon jelentős eltérés oka jelenleg nem ismert, az a későbbi kutatások során a két forrás tételes összevetése révén állapítható majd meg.

³⁹ CJH 1608–1657. 454–455.

⁴⁰ PÁLFFY 1998.

⁴¹ PÁLFFY 2005.

⁴² MOL P 1865. Sibrik cs. lt., Káldy cs. iratai, 1. cs. 2. tétel. Győr, 1653. okt. 21.

levele szerint az ingyenmunka megváltását már öt esztendeje, az 1644/1645-ös pestis óta nem fizette a vármegye:⁴³ „...az el mult mirigy halaltul foguast, az nemes orszagbul ide Papához rendelteteth gratuitus laborba Sopron varmegie maid inkab mindenestül fogua restantiaba[n] vagion romlot epületbe[n] meghalunk...”⁴⁴ Az ingyenmunka megváltásának megadására Agha András Veszprém vármegyei szolgabíró személyesen ment a vármegyéhez, és szóban is előadta a praesidium sanyarú helyzetét. Somogyi pedig joggal kérte Sopron vármegye rendjeit; a rendelkezésükre álló pénzt már Aghával küldjék Pápára.⁴⁵

Ugyanakkor ebben az évben – Bényi János győri nagyrépost megkeresésére – váratlan, de fontos és halaszthatatlan ügyben kérte gróf Esteházy László, Sopron vármegye fiatal főispánja (1645–1652) a vármegye segítségét: „...természet szerint való ellenségünk az török...” a szomszédos Győr vármegye Sopronnal szomszédos térségének egyik kisebb, de fontos erősségét, Patonát pusztította. Ezen erősség pusztulása egyértelműen a leginkább fenyegetett Rábaköz nagy kárára volt, így felszólította a vármegyét, hogy a földesúr, a győri székeskáptalan újjáépítési törekvését lehetősége szerint támogassa.⁴⁶ Öt évvel később Pálffy Pál nádor (1649–1654) az ország megsegítésére hivatkozva, Philip Graf von Mansfeld győri végvidéki főkapitány (1643–1657) kérvényét köröztetve, Győr erőssége újabb építéséhez kérte a környező törvényhatóságok, így Sopron vármegye segítségét.⁴⁷

Az 1650-es évtized egészéből, illetve az 1660-es évtized első feléből a pápai ingyenmunkával kapcsolatban érdeemi adatok jelenleg nem ismertek. Az valószínűsíthető, hogy az 1650-es évek elején, 1652–1653 során, midőn Cziráky Ádám nádori ítélőmester megbízatást nyert arra, hogy biztosként Győr és Moson vármegye kivételével a dunántúli vármegyék adófizetéseit ellenőrizze, a hátralékokat súlyos büntetés terhe alatt behajtsa, és ő ezt a dicatorok, perceptorok személyes összehívásával, a nyugták ellenőrzésével szívós kitartással végezte, ezt az összeget befizették.⁴⁸ Gallen István várme-

⁴³ A pestisre: PAYR–HEIMLER 1942. 32.

⁴⁴ SL:Svm lt, Svm kgy ir., 1. d., pall. 1649., Somogyi Pál levele Sopron vármegye rendjeihez. Pápa, 1649. június 16.

⁴⁵ SL:Svm lt, Svm kgy ir., 1. d., pall. 1649., uo.

⁴⁶ SL:Svm lt, Svm kgy ir., 1. d., pall. 1648., Esterházy László Sopron vármegye rendjeihez. 1648. ápr. 18. Az 1634-ben megépített patonai erősségre: BEDY 1938. 181–184., Bényi életútjára: BEDY 1938. 409–410.

⁴⁷ SL:Svm lt, Svm kgy ir., 1. d., pall. 1653., Pálffy Pál Sopron vármegye rendjeihez. Pozsony, 1653. július 21.

⁴⁸ Ezzel kapcsolatos levelezésre: SL:Svm lt, kgy ir., 1. d. pall. 1652.: Pálffy Pál nádor levele Sopron vármegye rendjeihez. Malacka, 1652. január 5., Cziráky (II.) Ádám levele Sopron vármegye rendjeihez. Ramóc, 1652. július 15., Sopron, 1652. augusztus 24., uo. pall. 1653.: Ramocz, 1653. december 13.

gyei perceptor 1656 tavaszától 1667 végéig/1668 elejéig tartó számadáskivonatai szerint 1656-ban a pápai erősség részére még megadták az ingyenmunkát, de a jegyzék a későbbi évekből semmi erre vonatkozót nem közöl.⁴⁹ Nem kizárható, hogy az évtized második felében erre már nem került sor, de az valószínű, hogy az 1663–1664-es háborús esztendőktől – midőn a vármegye nemessége a tisztkarral az élen inszurgált – ez nem történt meg. Esterházy Ferenc a pápai végvár főkapitánya 1667 nyarán, Sopron vármegye rendjeihez írott levele ez utóbbit bizonyosan alátámasztja: „...ezen haborusagokban megh pusztult papai végházhoz eleitűl foghvast szokot, es már alkalmas időtűl foghvast el hagogt gratuitus labor be szolgáltatása vegeth...”⁵⁰ Esterházy arra kérte a megye rendjeit, hogy az őt képviselő Nagy Imre bánfalvi pálos priort mindenben hallgassák meg, és Pápa megerősítésének szükségessége miatt az ingyenmunkáról mielőbb kedvező végzést tegyenek.⁵¹

A végházak fenntartására rendelt fizetések folyósításával továbbra is előfordulhattak fennakadások. Ezt jelzi Nádasdy (III.) Ferenc országbíró (1655–1670) – aki Wesselény Ferenc nádor (1665–1667) halálát követően nádori helytartó (1667–1670), illetve Zrínyi Miklós halála után, Zala vármegye főispáni hivatalát (1665–1670) is viselte – 1669 tavaszán, Sopron vármegye rendjeihez intézett levele, amelyben a Kanizsa ellen vetett végek sorában szereplő Pölöskéhez tartozó ingyenmunka kötelezettség elmaradásáról írt, és a megyét a pénzbeli megváltás összegének minél előbbi kifizetésére utasította, nehogy a vár építésében hátramaradás történjen.⁵²

A következő év őszén Csuzy Pál, a pápai végvár alkapitánya (*vice capitaneo p[rae]not[a]ti praesidy Papen[sis]*) a várépítés immáron konkrét céljának megvalósításához kérte a vármegyei ingyenmunka megadását: „...Ide az papay veg hazokhoz jarando gratuitus laborbeli penzt, láthato és allando hélre ákarva[n] fordéttanunk, melire nézve égik bastiat köuel kezdettük kerettánni: miuel pedigh, maid a’ rosz idő reank fogh jünni, mély miatt a’ munkanak ideje nem le-

⁴⁹ SL:Svm lt, Svm kgy ir., 2. d., pall.: 1668. Extractus (...) Contributionum (...) ab anno 1656 die 20 marty usq[ue] ad p[rae]sentem annum 1668.

⁵⁰ SL: Svm lt, Svm kgy ir., 2. d., pall. 1667., Esterházy Ferenc Sopron vármegye rendjeihez. Sopron, 1667. június 19. Esterházy tisztyére: Veszprém Megyei Levéltár (=VeML), Veszprém vármegye nemesi közgyűléseinek jegyzőkönyvei, I. kötet (=Vevm kgy jkv I.), 137., („supremo et hereditario capitaneo praesidy Papen[sis]”: 1665. június 11. közgy.), 172., („supremus capitaneus”: 1670. június 23-i közgy.),

⁵¹ SL:Svm lt, Svm kgy ir., 2. d. pall. 1667., uo.

⁵² SL:Svm lt, Svm kgy ir., 2. d., pall. 1669., Nádasdy Ferenc Sopron vármegye rendjeihez. Saibersdorf, 1669. május 13.

het...⁵³ Így kérte, a közgyűlés utasítsa a vármegyei adószedőt, mind a korábbi, mind a tárgyévi restanciákat ha szükséges, akár a szolgabírák kiküldése, helyszíni végrehajtása révén is szedje be, továbbá a későbbi fizetések kontrollálására azt is kérte, hogy a jegyző küldjön egy pontos jegyzéket néki arról, hogy Pápához mekkora portaszám után jár a szolgáltatás.⁵⁴ E kérésre készült el az a speciális, településsoros jegyzék, amely az egész vármegye területéről 220 egész, 2/4 ingyenmunka megváltás végett Pápához rendelt Sopron vármegyei portát vett fel; a portánként kivetett 3 forint 50 dénár összesen 770 forint 57 ½ dénáros évi összeget jelentett.

A Sopron vármegye településeinek névhasználatában is több újdonságot hozó jegyzék kitűnően érzékelteti: a pápai vár megerősítésére fordított Sopron vármegyei pénzek döntő többségét a vármegye védettebb, nyugati felén fekvő uradalmak, települések adták össze. A végvárrendszer szinte közvetlen háttérjében jelentő Rábaköz adózó ereje jóval szerényebb volt. Míg a vármegye nyugati felének uradalmi, települési a portaszám kivetett összeget megfizették, mind Nagy György, mind Pallonyai István járásaiban a jegyzék alapján feltételezhető, hogy átmenetileg több település is adós maradt, miképpen cseppet sem biztos, hogy Pottyondy Ferenc járásának települései ki tudták fizetni a kirótt összeget.⁵⁵

Összegzés helyett

A vizsgált időhatár az adózástörténet, és nem Pápa végvárváros védelmi funkciói tekintetében jelentett egyfajta választóvonalat. Az eddigi szórványadatokból is ismert, hogy Sopron vármegye kötelezettségeit késésekkel, hiányokkal bár, de az 1680-as években is teljesítette.⁵⁶ Ennek a meglévőnél szisztematikusabb adatolása az elkövetkező idők feladata. Miként a téma kutatásának további lehetséges, és célszerű irányát a vizsgálat más rendszeres szolgálataira kötelezett vármegyékre (Vas, Veszprém), az alkalmankénti ingyenmunkát adó törvényhatóságokra (Győr, Zala), illetve főrendek által nyújtott segítségre történő kiterjesztése jelentheti.⁵⁷

⁵³ SL:Svm lt, Svm kgy ir., 2. d. pall. 1670., Csuzy Pál Sopron vármegye rendjeihez. Pápa, 1670. október 30. Csuzy tiszjtjére: VeML Vevm kgy jkv, I. köt. 172., (1670. június 23-i közgyűlés; MOL Mif Nr. 3389.)

⁵⁴ SL:Svm lt, Svm kgy ir., 2. d. pall. 1670, uaz.

⁵⁵ SL: Svm lt, Svm kgy ir., 2. d., pall. 1670, ugyanazon levél mellékleteként: „Laystro[ma] Soprony varmegyebül a papay gratuitus labor penznek, az 1670 estendöre valo. Egy egy porta fizet f. 3. d. 50.”

⁵⁶ VANYÓ 1976. passim.; SL: Sopron Város Levéltára, Lad. XXIV. et Y. Fasc. XV. No. 1038.

⁵⁷ SZAKÁLY 1997. 144.

FÜGGELÉK

1.

A pápai várhoz ingyenmunka megváltást fizető Sopron vármegyei települések táblázatba foglalt névjegyzéke és portaszáma, 1670.⁵⁸

Az 1670 Eftendőre valo laistro[m] az Gratuit[us] labor Penßrul Egy por[ta] fizet f. 3. d. 50.

<i>Település neve⁵⁹</i>	<i>Település mai neve⁶⁰</i>	<i>Egész porta</i>	<i>Negyed porta (quartalia [= q])</i>	<i>Megjegyzés</i>
<i>Processus in bonis Illu[st]rissimi D[omi]ni Supremi C[omi]ttis [!]⁶¹ Pauli Eßterhasi et quidem Lanser et Lakompak</i>	<i>A legfényesebb Esterházy Pál főispán uraság Lánzsér-lakompaki (Landsee-Lackenbach, A), kerülete⁶² javaiban</i>			
Lakompak	Lackenbach, A.	1	–	
Közép Pulja	Mitterpullendorf, A	–	3	
Gyrott	Geresdorf, A	–	2	
Petersdorf	Pöttelsdorf, A	1	–	
Neek	Necknemarkt	5	–	
Haracho[n]	Horitschon, A	–	2	
Raydingh	Raiding, A	1	–	
Look	Unterfrauenhaid, A	–	3	
Riczing	Ritzing, A	1	2	
Ramoch cum Svengrob	Unterrabnitz-Oberrabnitz ⁶³ és Schwendgraben, A.	1	–	
Baingrob	Weingraben, A	–	3	
Döröczke	Draßmarkt	1	1	

⁵⁸ A táblázat forrása: SL Svm lt, Svm kgy ir., 2. d., pall. 1670.: Csuzy Pál levelének melléklete, Pápa, 1670. október 30.

⁵⁹ A települések nevét a forrásban szereplő névalakban írom a táblázatba. A forrás nagyobb uradalmakra, szolgabírói járásokra vonatkozó tagolását ugyanebben a rovatban veszem fel, az eredeti alapján. A közigazgatási egységet dőlt betűvel emelem ki.

⁶⁰ A burgenlandi települések beazonosítására: SEEDOCH 2001.

⁶¹ A scriptor megszokásból a „Comes” helyett a vármegye „Co[mi]t[a]tus” rövidítését írta!

⁶² Az egykorú közigazgatásban többnyire járásként fordított „processus” itt nem a megszo-kott szolgabírói járásnak felel meg, hanem egy uradalom területének. Így provizórikusan kerü-letként írtam a táblázatba.

⁶³ Bár az egykorú adóösszeírások is Alsó- és Felsőrámócról írtak, a jegyzékből nem állapít-ható meg egyértelműen, hogy itt csak az egyik, vagy mindkét „Rámóc”-ról van-e szó! Valószí-nűbb ez utóbbi.

Czaßarfalu	Kaisersdorf, A	–	3	
Nyutoly	Neuthal, A	–	3	
Lakondorff	Lackendorf, A	1	–	
Sz[ent] Martony	Sankt Martin, A	1	–	
Rorbok	Rohrbach, A	±	3	
Czindorf	Siegendorf, A	2	–	
Pangrott	Baumgarten, A	2	–	
Ramoch Czirákjne reße	Rabnitz [!] Czirákyné részbirtoka, A	2?		
				Összesítve: 27 porta, 1 q
<i>Processus Arcis Frakno</i>	<i>A Fraknoi (Forchten- stein, A) várhoz tartozó kerület</i>			
Hassendorff	Haschendorf, A	–	3	
Sigrob	Siegraben, A	1	–	
Marcz	Marz, A	5	–	
Sandorff ⁶⁴	Schattendorf, A	5	–	
Draspruk portio supremi co[m]itti	Draßburg, A, a főis- pán birtokrésze	–	2	
Frakno	Forchtenstein, A	2	–	
Bizin	Wiesen, A	–	3	
Nagy Marthony	Mattersburg, A	6	–	
Czemendorf arcis Frakno	Zemendorf, A	1	2	
Steder	Stöttera, A	1	1	
Ontau arcis Frakno	Antau, A, a fraknoi várhoz tartozó	–	2	
Hierm	Hirm, A	–	2	
Horvat Pordany arcis Frakno	Wulkaprodersdorf, A	1	1	
Tormafalu	Krensendorf, A	2	–	
Czikles	Sigleß, A	–	2	
Pécsenyed	Pötsching, A	2	2	
Czilinthy	Zillingtal, A	2	2	
Uy ß[ent] Miklos	Neudörf, A	1	–	
Széleskút	Breitenbrunn, A	4	–	
Ibidem portio Schubsart	Ugyanitt, a Schubsart birtokrész	–	1	
Nagy Hefflany	Großhöflein, A	5	–	
Szarazvam	Müllendorf, A	2	–	
Traunsdorff arcis Frakno	Trausdorf, A	–	2	
				Összesítve: 46 porta, 1 q

⁶⁴ A Vas vármegye területére eső Hannesdorf itt nem jöhet szóba!

MŰHELY

<i>Processus Arcy Kys Martony</i>	<i>A kismartoni (Eisenstadt, A) várhoz tartozó kerület</i>			
Fekete Varos	Purbach, A	6	–	
Ibidem reliquoru[m] possessoru[m]	Ugyanitt a többi (hátramaradó) uraságok	–	2	
Uzlopp	Osli, A	3	–	
Sz[ent] Margharetha	Sankt Margarethen, A	4	–	
Ibidem portio Vasarhely	Ugyanitt a Vásárhelyi birtokrész	–	1	
Sz[ent] Geörgy	Sankt Georgen, A	5	2	Combusta/égett
Ibidem portio Brašikari	Ugyanitt a Brašikari birtokrész	–	1	
Ibidem portio Ficztu[m]	Ugyanitt a Ficztum birtokrész	–	1	
Kyß Hefflany	Kleinhöflein, A	5	–	
Sircz	Schützen am Gebirge, A	7	–	
Czogersdroff	Zagersdorf, A	–	3	
Okkau	Oggau, A	4	–	
Ibidem portio Fekles	Ugyanitt a Fekles birtokrész	–	1	
Czemendorff arcis ~~Frakno~~ Kys marthony	Zemendorf, A	–	2	
Ontauu Arcis Kys Marthony	Antau, A, a kismartoni várhoz tartozó rész	1	–	
Horvat Pordany Arcis Kys Marthony	Wulkaprodersdorf, A, a kismartoni várhoz tartozó rész	2	1	
Traunsdorff arcis Kys Marthony	Trausdorf, A, a kismartoni uradalomhoz tartozó rész	–	1	
				Összesítve: 41 porta, 1 q
<i>In bonis episcopalib[us] et caplarib[us] [!] Jauri[nensis]</i>	<i>A győri püspökség és székeskáptalan javaiban</i>			
Syra	Zsira,	1	–	
Rakos	Fertőrákos	1	2	
Wys	Répevis része	–	2	
In Bona arcis Kabold	A kaboldi (Kobersdorf, A) várhoz tartozó javakban			
Czava	Stoob, A	2	2	
Naydolffi Uy Falu	Neudorf, A	–	2	
Lingrob	Lindgraben, A	1	–	

Kabold	Kobesrdorf, A	1	–	
Pettersdorf	Pöttelsdorf, A	1	2	
Kaljgrob	Kalkgruben, A	–	½	
Czurundorff	Tschundorf, A	–	2	
Vepred	Weppersdorf, A	3	–	
<i>In bona liberae regiae ci[vi]t[at]is Sopr[on]i- [ensis] processus</i>	<i>Sopron szabad királyi város kerületéhez tartozó jávában</i>			
Loypeßpok	Loipersbach, A	1	3	
Agendorff	Ágfalva	3	–	
Bandorff	Sopronbánfalva, ma Sopron része	1	–	
Klimpa	Klingenbach, A	–	1	
Kophaza	Kópháza	1	–	
Walff	Balf	2	–	
Medgyes	Mörbisch am See, A	2	–	
Harka	Harka	2	–	
				Összesítve: . 24 ⁶⁵ porta, 1 ½ q.
<i>In bonis diversoru[m] d[omi]noru[m] et n[obi]liu[m]</i>	<i>Különböző uraságok és nemesek javaiban</i>			
Udvard	Großmutschen, A	–	1	
Pervany	Kleinmutschen, A	–	1	
Und	Und	1	–	
Füles portio Senney	Nikitsch, A, Sennyey részbirtok	1	–	
Ibidem familia Sittkey	Ugyanott a Sittkey család részbirtoka	1	–	
Linghvand familia Kaldi	Nebersdorf, A	1	2	
Ibidem d[omi]ni Miczkj	Ugyanott a Niczky uraságok	–	3	
Gogánfa	Kisgógánfa, ma Egyházásfalu része	1	–	
Küllü	Girm, A	–	2	
Szécheny	Sopronszécsény, ma: Peresztég része	–	1	
Pinnye	Pinnye	1	–	
Loos	Nagylózs	2	–	
Röytök	Röjtökmuzsaj része	–	3	
Börgöcz	Ebergöc	–	1	
Musay	Röjtökmuzsaj része	–	2	
Agyagos	Agyagosszergény része	–	2	

⁶⁵ Javított szám, eredetileg: 26.

MŰHELY

Sarrod	Sarród	2	1	
Borbolya	Walbersdorf, A	1	–	
Rust	Rust, A	4	–	
Illmeth	Illmiz, A	1	–	
Pethöhaza	Petőháza	–	1	
Szeplak	Fertőszéplak	2	–	
				[Összesítve:] 23 porta, 1 q.
<i>Processus inferior egregy Georgy Nagy jud[lium] colmi[t]a[t]us] Sopr[o]n[iensis]</i>	<i>Alsóbb járás, nemzeti nagy György Sopron vármegye szolgabírája [járása]</i>			
Himod	Himod	1	2	
Hövey	Hövej	1	–	
Gyoro	Gyóró	1	–	
Czirak	Cirák	1	–	
Szemere	Répceszemere	–	1	
Porladon	Pórládony, ma: Tompaládony része, Vas m.	1	–	
Kald	Sajtókál, ma Vas m.	–	1	
Büü	Bó, ma Vas m.	3	–	
Looch	Lócs, ma Vas m.	–	2 ½	
Kereszteny	Egyházásfalú része	–	3	
Egyhazas Bük	Bük része (ma Vas m.)	–	3	
<i>Processus Insula Rabaköz egregy Francisci Pottyondj judli[um]</i>	<i>Rábasziget, nemzeti Pottyondy Ferenc szolgabíró járása</i>			
Sarkany	Szilsárkány	2	–	
Also Pasztori	Pásztori része	–	2	
Nagy Vagh	Rábavág része	1	–	
Sebbes	Rábasebes	1	–	
Szany	Szany	2	–	
Csanak	Rábacsanak	2	–	
Bagyak	Bágyogszovát része	1	1	
Szovat	Bágyogszovát része	1	–	
				Összesítve: 21 porta, 3 q. ⁶⁶
Egyed	Egyed	1	–	
Sobbor	Sobor	1	2	
Sz[ent] Andras	Rábaszentandrás	2	2	
In Csorna Illu[st]rissim[i] d[omi]ni col[mi]tti [!] Paulj Esterhas	Csornán, a legfényesebb gr. Esterházy Pál [birtokrésze]	4	–	
Ibiden d[omi]ni	Úgyanott a prépost	1	–	

⁶⁶ A jegyzékben a „quartaliak”-hoz először ½-et írtak.

praepositi	uraság [birtokrésze]			
Magllocza	Maglóca	–	2	
<i>Processus alterius Stephani Pallonai judli[um] co[mi]t[at]us Sopr[oniensis]</i>	<i>A másik járás, Pallonyai István Sopron vármegye szolgabírájának [járása]</i>			
Rabba Kereftúr	Tótkeresztúr	3	–	
Ibidem praepositi	Ugyanitt a prépost	1	–	
Farrad	Farád	3	–	
Nemetj	Sopronnémeti	1	–	
Pally	Páli	3	–	
Vasaris Falu	Vásárosfalu	–	2	
Belled d[omi]ni Czirakj	Beled, a Cziráky uraság [részbirtoka]	1	2	
Mihaly sessionales colonicales	Mihályi, a telkes jobbágyok	3	2	
Ibidem inquilinij	Ugyanott a zsellérek	1	–	
Kys Fallud coloni sessionales	Kisfalud, a telkes jobbágyok	2	2	
Ibidem inquilini	Ugyanott a zsellérek	1	–	
Szarföldre es Veßkeny	Szár föld és Veszkeny	3	2	
				Összesítve: 34 porta, 3 q
				Az ingyenmun- ka céljából ösz- szesített porták teljességének száma: 220 porta, 2 q
				Ez az ingyen- munkára kive- tett portaszám ft-ra átszámolva: ft 770 ⁶⁷ d. 75 57 1/2

IRODALOM

- BEDY 1938 = BEDY Vince: A győri székeskáptalan története. Győr. 1938. (Győregyházmegye múltjából, 3.)
- CJH 1608–1657 = Magyar törvénytár 1608–1657. évi törvénczikkék. Ford., utalások: Kolosvári Sándor–Óvári Kelemen., szerk.: Márkus Dezső. Budapest. 1900. (Corpus Juris Hungarici)
- CJH 1657–1740 = Magyar törvénytár 1657–1740. évi törvénczikkék. Ford., bev.: Tóth Lőrinc, magy., jegyz.: Márkus Dezső. Budapest. 1900. (Corpus Juris Hungarici)

⁶⁷ Javított szám, eredetileg 771.

- DEGRÉ 1971 = DEGRÉ Alajos: Megyei közgyűlések a XVI–XVII. századi török háborúk korában. In: Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat történetéből. Szerk.: Bónis György–Degré Alajos. Budapest. 1971. 35–52.
- DOMINKOVITS 2002 = DOMINKOVITS Péter: Familiárisi szolgálat – vármegyei hivatalviselés. Egy 17. századi Sopron vármegyei alispán, gálosházi Récsey (Rechey) Bálint. Korall 9. 2002. szeptember, 32–53.
- DOMINKOVITS 2005 = DOMINKOVITS Péter: A rendi jogok védelmezője – a központi utasítások végrehajtója: A 17. századi magyar vármegye. Századok 139 (2005) 4. 855–888.
- FALLENBÜCHL 1988 = FALLENBÜCHL Zoltán: Magyarország főméltóságai 1526–1848. Budapest. 1988.
- FALLENBÜCHL 1994 = FALLENBÜCHL Zoltán: Magyarország főispánjai 1526–1848. Budapest. 1994.
- FÖGLEIN 1923/1924 = FÖGLEIN Antal: XVI. századi közigazgatástörténeti adatok Zólyom vármegyéből. Századok. 57/58. (1923/1924) 466–494.
- NAGY 1998 = NAGY Magdolna: I. Rákóczi György és Borsod vármegye 1644–1648. Miskolc, 1998. (Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltári Füzetek; 36.)
- PÁLFFY 1997a = PÁLFFY Géza: A pápai vár felszabadításának négyszáz éves emlékezete 1597–1977. Pápa, 1997.
- PÁLFFY 1997b = PÁLFFY Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. Történelmi Szemle 39 (1997) 2. sz. 257–288.
- PÁLFFY 1998 = PÁLFFY Géza: A veszprémi végvár fő- és vicekapitányainak életrajzi adattára (16–17. század) In: Veszprém a török korban. Szerk.: G. Tóth Péter. Veszprém. 1998. (Veszprémi Múzeumi Konferenciák; 9.) 91–187.
- PÁLFFY 1999 = PÁLFFY Géza: A császárváros védelmében. A Győri Kapitányság története 1526–1598. Győr. 1999.
- PÁLFFY 2005 = PÁLFFY Géza: Egy különleges nemesi karrier a 16–17. században. Hatos Bálint pápai vicekapitány és családja története. Pápa. 2005. (Jókai Könyvek, 3.)
- PAYR-HEIMLER 1942 = Payr György és Payr Mihály krónikája 1584–1700. Jegyzetekkel ellátta: Heimler Károly. Sopron. 1942. (Soproni Krónikák, 2.)
- RÁTH 1861 = RÁTH Károly: Gróf Esterházy Miklós nádor levelei. Magyar Történelmi Tár 8 (1861) 3–208.
- SEEDOCH 2001 = SEEDOCH, Johann: Verzeichnis der burgenländischen Ortsnamen in deutscher, ungarischer, kroatischer und Roman-Sprache. Eisenstadt. 2001.
- SZAKÁLY 1994 = SZAKÁLY Ferenc: Pápa a török korban. In: Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig. Főszerk.: Kubinyi András. Pápa. 1994. 125–200.
- SZAKÁLY 2001 = SZAKÁLY Ferenc: A hódolt megye története. In: Pest megye monográfiája I/2. A honfoglalástól 1686-ig. Szerk.: Zsoldos Attila–Torma István. Bp., 2001. 329–539.
- TÓTH 1993 = TÓTH Péter: Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái I. 1579–1589. Sopron. 1993.
- TURBULY 2000 = TURBULY Éva: Megyei közigazgatás Sopron vármegyében a státútumok (szabályrendeletek) tükrében 1589–1771. In: Fejezetek Győr, Moson és Sopron vármegyék közigazgatásának történetéből. Szerk.: Horváth József. Győr. 2000. 21–37.
- TURBULY 2002 = TURBULY Éva: Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1595–1608. Sopron, 2002.
- VANYÓ 1976 = VANYÓ Tihamér Aladár: Sopron vármegye hadügyi, gazdasági viszonyai és közállapotai (1640–1690). Soproni Szemle 30 (1976) 1. sz. 20–38., 2. sz. 113–129., 3. sz. 211–227.

SUMMARY

PÉTER DOMINKOVITS**The Free Labour-Tax of Sopron County to strengthen the Pápa Fortress in the Middle of the 16th Century (1622-1670)**

Parallel to the integration of the Pápa fortress into the Transdanubian system of fortresses, regulations to maintain and strengthen these fortresses were passed by the Diet (articles 1556:9, 1559:3). These articles commitioned Sopron County to supply and build the Pápa fortress with the help of free labour. The essay scrutinizes how this free labour (*gratuitus labor*) was regulated on the basis of an agreement between the Transdanubian orders and Habsburg king from the Sopron Diet in 1622 to the end of 1670. Researching the documents of the Sopron County general assembles, the author provides data concerning free labour taxation in Sopron County, the amount of tax and the settlements taxed. The period examined shows a permanent rescheduling of debts and an icrease in the monetary redepmtion of arrears. A list of settlements in Sopron County from 1670 shows that free labour tax was mostly offered by settlements located in the western part of the county, while those in Rábaköz threatened by the Ottoman were not able to fully meet the requirements.

A pápai vár látképe (Hoefnagel, 1617)

A pápai vár látképe (Hanasch, 1670 körül)

FARKAS GÁBOR**Ciszterciek Pápán 1660–1726**

(A lilienfeldi és heinrichauai ciszterci apátság
pápai missziójának tevékenysége)¹

A MAGYARORSZÁGI EGYHÁZI VAGYONOK, köztük a szerzetesrendi kolostorok és birtokok egy része már a török hódoltság beköszönte előtt, a két király egymás elleni fegyveres küzdelme idején (1527–1538), a mohácsi vést követő polgárháború során elveszett az egyház számára. A javak a hatalomért küzdő főurak, a két uralkodó környezetében élő főhivatalnokok kezébe kerültek. Zircet és birtokait a török 1526-ban feldúlta: a bakonyi falvak, a több, mint 50 ezer holdas mezőföldi földbirtok, Zápolya János tulajdonába kerültek. A zirci szerzetesek földönfutóvá váltak.

A mezőföldi birtokokat – Előszállás, Karácsonyszállás, Venyim – 1537. július 4-én Zápolya a pécsi püspöknek, Sulyok Györgynek és testvéreinek adományozta. Pécs, Simontornya, Palota, Székesfehérvár, Tata, Esztergom Zápolya területeihez tartoztak. Az eddigi szabad kun területeket Zápolya kiszakította a magyarországi kunságból, lakóit jobbágysorsba süllyesztette. Az 1530-as évek közepe táján Ferdinánd hadai jártak a mezőföldi vidékeken, Dunántúlra ezt a tájat a Habsburgok számára foglalták el. 1541. január 14-én a mezőföldi kun szállásokban levő mintegy 200 jobbágytelket Ferdinánd a szarvaskői kapitánynak, Horváth Ferencnek – a forrás szerint a nagy-Horváthnak – adományozta. 1543-ban a vidék két erődje, Ozora és Simontornya és a kelet-dunántúli várak a török hódításnak áldozatul estek, és a környező birtokok jövedelmét a török kisajátította.²

¹A témáról bővebben: FARKAS Gábor: A Zirci Apátság előszállási uradalmának története 1659–1945 (–1949). Kézirat. Letét a Zirci Ciszterci Apátság Levéltárában, Zircen.

A monográfiához felhasznált legfontosabb levéltári forrás: Veszprém Megyei Levéltár (VeML) XII. 3. A Ciszterci Rend Zirc–Pilis–Pásztó és Szentgotthárdi Apátságának levéltára 1295–1950. A levéltári forrásokra való pontos hivatkozások a kéziratban megtalálhatók. A dolgozat itt közölt részeit több szakirodalmi hivatkozással egészítettük ki.

²HÓMAN–SZEKFŰ 1939. III. 242.

Podmaniczky család a zirci apátsági vagyoni birtokában

Zápolya Zircet és birtokait a Podmaniczky családnak (Jánosnak és Rafaelnek) adományozta, akiket hűséges híveinek tartott. A család 1537-ben a Habsburg-hadak dunántúli hadjárata idején Ferdinándhoz pártolt. Az uralkodó kénytelen volt az ellenkirály által adományozott birtokokban a Podmaniczkyakat megtűrni. 1538-ban a Podmaniczky-testvérek, János és Rafael már nemcsak a térség sorsát meghatározó Palota várát, hanem a zirci apátság kegyuraságát is magáénak mondhatták.³

A török a Mohácsot követő évtizedekben Közép-Dunántúl keleti vidékeit feldúlta. Ennek során áldozatul esett Zirc és környéke. A bakonyi és a mezőföldi birtokok 1541–1543 között a hódoltsági zónába estek, és a török-magyar végvári küzdelmek részeseivé váltak. A zirci lakosság a szerzetesek elmenekülése után, 1553 táján hagyta el lakhelyét, ezután Zirc és környéke a XVIII. század elejéig pusztaság volt.⁴

Ferdinánd 1551-ben elrendelte, hogy Fejér-, Veszprém-, Tolna- és Somogy vármegye helységei Palota várához adózzanak. Zirc és a zirci régió sorsát a török hódoltság korában Palota várának birtoklása határozta meg.

Bécs a török terjeszkedés megakadályozására második védelmi vonal kiépítésébe kezdett. A várakat és a szilárd anyagú épületeket (templomokat, kastélyokat, kolostorokat), melyek a védelmi zónába estek, királyi kézbe vették. Előző években Podmaniczky Rafael saját költségén katonákat toborzott, és a várvédelmet megszervezte: Újfalussy Ferencet kapitánynak kinevezte, a várkatonaság ellátására szükséges birtokok felügyeletét 1558. szeptember 8-án Thury Györgyre bízta, aki a jövedelmet összegyűjtötte, és a várba vitte. A földesúr halála után a király Thury Györgyöt tette meg az őrség parancsnokának.⁵ Podmaniczky Rafael ugyanis 1559-ben elhunyt, özvegye pedig átadta Miksa királynak a várat, s ezzel Palota királyi végvárrá vált.⁶

A zirci javak megmaradtak a palotai vár birtokainak, sőt a vártartományt (*pertinentiae castris*) az 1551. évi királyi rendelet értelmében, kiterjesztették a zirci javakon túl eső falvakra, mélyen benyomulva a hódoltságba, a Mezőföldre és az egykori Tolna vármegye északi vidékeire. A vártartományhoz összesen 67 helység tartozott.⁷

³ HORVÁTH 1930. 71., SZÍJ 1960. 59.

⁴ ILA-KOVACSICS 1964. 414.

⁵ HORVÁTH 1930. 75.

⁶ SZÍJ 1960. 66.

⁷ HÓMAN-SZEKFŰ 1939. III. 120., 124.

A zirci apátsági javak mint a Thury család zálogbirtokai

Thury György törekvését, a zirci javaknak családjá számára történő megszerzését, az eladósodott Miksa király támogatta, és azokat 1559. május 12-én zálogbirtokként neki adományozta. A hódoltság szomszédságában a végvári kapitányok a katonai hatalom mellett a polgári lakosság feletti állami ellenőrzést is gyakorolták. Piski István Tihanyban, Huszár Péter Pápán, Csóron András Sümegen, Gyulaffy László Csobáncban, Magyar Bálint Fonyódon és Szigligeten, Thury György Palotán tevékenykedett. A Haditanács az ő felelősségükre ruházta az ellenőrzésük alatti zónák biztonságát.

Thury György 1571. április 2-án bekövetkezett halálával a birtokok családi kezelésben maradtak, azokat Thury Benedek vette át. Miksa az adománylevélben kikötötte, hogy a birtokok a török kiűzése után visszaszállnak eredeti tulajdonosukhoz, a zirci apátsághoz. Az adományozás ellen 1574-ben a pannonhalmi perjel tiltakozott.⁸ Levelében az adományozást az egyház javak elleni merényletnek minősítette. Uralkodói intencióra Thury Benedeket 1575. július 2-án a kapornaki konvent a birtokokba beiktatta. Az oklevélben felsorolt helységek: Zirc, Olaszfalu, Tevel, Sóly, Polány, Kovácsberénd. Az oklevélben nem szerepelnek a mezőföldi birtokok, de facto azonban a többi birtokkal együtt a Thury család: Thury Farkas, majd annak fia, Thury György kezelésében voltak a XVII. század közepéig.⁹

A zirci vagyon visszaszerzésének folyamata

A zirci birtokok visszaszerzéséért (*revindicatio*) a küzdelem 1609-ben kezdődött. A magyar főurak is sürgették az uralkodót a ciszterci apátság mielőbbi visszaállítására. Az 1550. évi 19. tc. értelmében érveltek, miszerint az elpusztult egyházi intézmények vagyonát a török veszedelem elmúltával egyházi célokra kell fordítani. Tanácsolták a legfőbb kormány szervnek, hogy a visszaperlést a zirci apát kezébe kell helyezni.

Rudolf 1609-ben magyarországi ciszterci szerzetes hiányában világi papot, Monoszlay Mihály győri éneklőkanonokot nevezte ki zirci apátnak.¹⁰ Monoszlay Mihályt öt világi pap követte az apáti tisztségben. Valamennyien a javak visszaszerzésén fáradoztak, amely kerek ötven évig, 1569-ig tartott.

⁸ HORVÁTH 1930. 76.

⁹ FARKAS: i. m. A palotai uradalmat III. Ferdinánd 1650. április 20-án kiadott adománylevelével adományozta Zichy I. Istvánnak hűséges szolgálatai jutalmául. Palotát és környékét a Zichyek 1698-tól kezdték betelepíteni. Vö. SZÍJ 1960. 130.

¹⁰ HORVÁTH 1930. 78–79.

Az apátok némelyike éles konfliktusba került a Thury-örökösökkel. 1610-ben Thury György királyi védelmet kért Monoszlay Mihály birtokvisszaszerző törekvései ellen. Monoszlay 1615. július 12-én Győrben megbízta Szerdahelyi Györgyöt, hogy a zirci apátság vagyonára vonatkozó okiratokat levéltárakban keresse ki. 1617-ben Forgách Zsigmond, a királyi kúria bírása perbe hívta Bolerázy István nyitrai kanonokot, aki ekkor a zirci apáti tisztséget betöltötte. A kúria ítéletével az apátsági javakat de jure odaítélték Bolerázy apátnak, mint a ciszterci rend teljes jogú képviselőjének. Az ítélet ellen a Thury örökösök fellebbeztek, és a vagyon átadását megtagadták. Az uralkodók belátták az apátok jogos igényét Zircre és birtokaira. II. Mátyás nevében a nádor lépett fel a Thury örökösök lecsillapítása érdekében.

1635. február 5-én II. Ferdinánd előtt a lilienfeldi ciszterci commissarius generalis (teljhatalmú megbízott) protestált (tiltakozott) a zirci birtokok ügyének vontatott bírósági menete miatt. Utóda, a *vicarius generalis* (helyettes megbízott) 1643-ban ismételte meg a tiltakozást. A magyar egyházi és világi főurak a zirci apátság visszaállítását fontos magyarországi ügyként kezelték (közte Hoffmann Pál veszprémi püspök, Lippay György kancellár majd érsek, továbbá Nádasdy Ferenc országbíró.) A megoldást az 1659. év hozta meg, amikor a királyi bíróság véglegesen lezárta a birtokok visszajuttatási ügyét. A határozat szerint a Thury örökösöket 8 ezer forintért kárpótolni kell, az összeg kifizetése után a javak visszaszállnak a zirci apátra. A bírósági végzés 1666. februárban született meg.¹¹

A lilienfeldi ciszterci apátsági misszió

Héderváry János skopiai püspök, az utolsó világi zirci apát, 1659-ben leköszönt zirci tisztségéről, és I. Lipót 1660. május 20-án kinevezte a lilienfeldi konvent egyik magyar tagját, Újfalussy Mártont zirci apáttá.¹² Lilienfeldi vélemény, hogy a magyar származású szerzetes kinevezése tudatos aktus, mert személyében garanciát látott az uralkodó, hogy a zirci apátságot újjászervezi.

Újfalussyval valóban megkezdődött a ciszterci rend magyarországi megújulása. Az apát a zirci birtokok egyikében sem tudott magának megfelelő tartózkodási helyet találni, így a Pápán lévő Kristóf utcai ciszterci házba költözött, melyet még 1641. november 19-én vásárolt meg Gorup Ferenc zirci apát 1100 forintért a jómódú köznemes Hathalmi Sándortól és Széplaki Botka Ferencről.

¹¹ Emlékkönyv, 27.

¹² HORVÁTH 1930. 84., 90., 113., HERVAY-LEGEZA-SZACSVAY 1997. 32.

Pápa a XVII. század második harmadában (a közeli hódoltsági zóna ellenére is) biztonságos helynek mutatkozott, és az apát Győr helyett a zirci nyugat-bakonyi birtokokhoz közeli lakhelyet választott a leendő ciszterci szerzeteseknek. Újfalussy installációját (hivatalba helyezését) Farkas András győri alispán 1660. június 16-án végezte el Pápán.¹³

Újfalussynek és néhány rendtársának nehéz helyzete volt Pápán. A protestáns környezetben, kálvinisták és lutheránusok közt élőknek az ellenreformáció intézkedései miatt nem volt biztonságos az életük. A győri és a veszprémi püspöki egyházmegyében ugyanis a protestánsok intézményeit német katonaság közbejöttével foglalta vissza a hatóság. A pápai szerzetesek elleni akciókat a pápai várórség is szította, akik valamennyien protestánsok voltak, és vallásgyakorlatukat 1674-ben a Haditanács a tihanyi és a veszprémi katonasággal együtt engedélyezte.

A pápai katonák 1675. szeptember 31-én a Kristóf utcai szerzeteseket megtámadták, a házat felverték. A protestáns városi vezetés vizsgálata vallási eredetű túlkapást nem állapított meg, de elmarasztalta a katonákat amiatt, hogy nemesi rangú házra támadtak, amely privilégiummal rendelkezett. Újfalussy apát a bakonyi birtokokat rendszeresen látogatta, a jövedelmet gyűjtötte a falvak templomainak, kápolnáinak újjáépítésére. 18 évig tartó, részben sikeres működésének 1678-ban rablótámadás vetett véget. (Badacsonyi szőlejébe igyekezett, amikor török martalócok megtámadták és megölték.)¹⁴

Újfalussy halála után a szerzetesek intenzívebb tevékenységét a török ellenes felszabadító háborúk (1683–1699) eseményei gátolták. Lipót császár nem nevezett ki utódot a zirci apáti tisztségre. Erre 20 év múltán, 1698-ban került sor.

A hadjáratok alatt Közép-Dunántúl helységei, a termelőerők elpusztultak, a lakosság az ország nyugati és a felvidéki helységekre menekült. Különösen nagy mértékű a pusztulás a Duna-Sárvíz közötti mezőföldi térségben, ahol ciszterci birtokok feküdtek. Az itteni helységekből (Előszállás, Karácsonyszállás, Venyim) a szerb lakosság a Tolna megyei rác tömbökbe menekült a Szent Liga csapatai elől.¹⁵ A szerbek nomadizáló életmódot folytattak, állataikat ridegtartásban nevelték. A rácok török alattvalóknak tartották magukat, a szolgáltatások oroszánrészt a török szpáhinak adták.

¹³ HORVÁTH 1930. 114.

¹⁴ Horváth Konstantin azt is feltételezte, hogy „meggyilkolásában elkeseredett ellenségeinek keze” is benne volt, de ezt nem tudta dokumentumokkal alátámasztani. Vö. HORVÁTH 1930. 119.

¹⁵ A rácok a tizenöt éves háború (1591–1606) lakosságot ritkító akciói után, a Szinán pasa vezette hadjárat után érkeztek a mezőföldi falvakba, elűzve onnan a megmaradt gyér számú magyar lakosságot.

A ciszterciek a török közelsége miatt nem keresték fel a mezőföldi birtokokat, a szolgáltatásokat a 3 község együttesen vitte Pápára, „a szürke barátok adminisztrátorának”. A XVII. század utolsó harmadában Karácsonyszállásról évente 100 forint folyt be, melyet egy összegben fizettek.¹⁶ A töröknek adott járadék a következő: szultáni adó 25 forint; a török földesúri adó: egész házasoktól évi 1–1 forint, kisházasoktól 50–50 dénár, a termények, a bor és a bányászaporulat után tizedet adtak. Karácsonyszállás határa igen terjedelmes, egykori pusztái a török hódoltság alatt elpusztultak (Hídórség, Cseresút, Szentalbert, Sárosd, Újszállás, Mihályegyháza.)

A rácok menekülése után a 3 mezőföldi faluba belső migrációval magyar lakosok érkeztek. 1696-ban a lakosoktól a Magyar Kamara kiküldöttei tudakolták a helység jogviszonyait, de érdemleges választ tőlük nem kaptak. A török alatti adózásra, a földesúr kilétére nem tudtak választ adni. Ez is bizonyítja, hogy a karácsonyszállásiak néhány éve érkezett jövevények. Azt viszont meg tudták mondani, hogy helységük gazdaságilag Előszálláshoz tartozik. A venyimi viszonyokról, mivel a helység teljesen lakatlan, adatokat felvenni a küldötteknek nem sikerült. A szomszédos perkátai, pentelei parasztok elbeszéléséből a küldöttek azt a következtetést vonták le, hogy Venyim 1675-ben lett deserta (puszta hely.) Megállapították, hogy a pusztaságban egy telepítési akció során 28 egész-és 16 féltelket lehet kialakítani. Ugyancsak a szomszédos helységek parasztjai adtak felvilágosítást a venyimi keresztény földesúrról, aki a zirci apát, és az elmúlt évtizedekben Pápán lakott. Előszálláson 18 egész-és 8 féltelke alakítása lehetséges, továbbá zsellérek megélhetésére van lehetőség; Karácsonyszálláson 28 egész- és 14 féltelke telepítése jöhet szóba a jövőben, a gazdasági reorganizáció során.

A lilienfeldiek Pápa városi és külső vagyona Újfalussy halála után gyarapodott. Három házat vásároltak: 1682-ben 60 forintot, 2 köből búzát és 1 pár karmazsin csizmát adtak az Új utcai házért. 1683-ban, 1687-ben szintén egy-egy ház került hozzájuk. 1692-ben vásároltak városi kertet a házingatlanokhoz. 1681-ben 1 hold szőlőt vettek a meglévő badacsonyi ingatlan mellé. Az eladó, Tóthy Lengyel Menyhért Szigliget várának kapitánya. A szőlő 1688-ban 270 forintot jövedelmezett. (45 akó bor termett, melynek akóját 7 forintért vásárolták fel a kereskedők.)

1699-ben a bakonyi birtokok 875 forintot jövedelmeztek: Sóly 100, Polány 80, Berénd 12, Tevel 36, Olaszfalu 26, Koppány 8, Iváncháza 3 forint adót fizetett a szerzetesek pénztárába. Négy falu legeltetési árendája 250 forintot

¹⁶ Abraham Wabrig jelentése a heinrichhau apátnak. Bécs, 1699. október 17. Vö. HERVAY-LEGEZA-SZACSVAY 1997. 33.

tett ki. A jövedelemhez számították a természeti járandóságokat: a polányi 68, a koppányi 172 keresztgabonát, melyek pénzbeli értéke búzaárban 138 forint volt. Egy pozsonyi mérő gabonát 1 forintba kalkuláltak. A szerzetesek ez évi jövedelme 875 forint volt. Az iváncházaiak a pénzárandóság mellett még 3 dámvadat, az olaszfalusiak 1 vadkant szolgáltattak. A birtokok pápai adminisztrátora megjegyezte a számadás elkészülte után, hogy a nagy értéket képviselő erdőingatlanokból jövedelem nekik nem származott, holott a faizásból, a makkoltatásból, az erdei legeltetésekből és egyéb haszonvételekből a jobbágyság részesült. Itt jegyezzük meg, hogy a török hódoltsági idők alatt, a falvak alig-alig jövedelmeztek, s a szerzetesek megelégedtek azzal a szolgáltatással, amit a falvak előljárói évi egy összegben önszántukból a pápai „tarkabarátoknak” hoztak.¹⁷

A sziléziai (heinrichau) ciszterci apátsági misszió

Lilienfeld a távol fekvő zirci jószágoktól szabadulni akart. Az 1697. szeptember 25-én kinevezett lilienfeldi-zirci apát, Braun Zsigmond a magyarországi birtokok eladásába kezdett. Az adatok szerint a lilienfeldi apátság épületei tatarozásra szorultak, és ekkor tervezték a monostor nyugati szárnyának építését, az apátsági könyvtár létesítését. Bármilyen gazdagnak tartották Lilienfeld apátságát, az építkezések mégis meghaladták anyagi erejét. Az előző apát elég nagy summa pénzt adott át az új apátnak. Braun Zsigmond Zirc eladásából további pénzt akart teremteni az építkezésekhez. Ugyanekkor Zsigmond apát a ciszterci nagykáptalantól azt a feladatot kapta, hogy a magyarországi ciszterci apátság ügyét karolja fel. Erről a megbízásról azonban megfeledkezett.

A zirci birtokokért a sziléziai Heinrichau apátsága jelentkezett. A sziléziaiak anyagi és szellemi tekintetben azon a fokon álltak, hogy vállalni tudták a Zircel járó terheket, az újjászervezés bonyolult folyamatait. Az apát, Calert Henrik (1681–1702), a ciszterci rend kiemelkedő egyénisége, akinek tevékenységét a dijon-i egyetemes káptalan 1683-ban *infula* (püspöksüveg) adományozásával ismerte el, Auersberg Ferdinánd herceg pedig 1694-ben aranykeresztet adományozott neki.

Az eladó és a vásárló felek tárgyalásaikat Bécsben tartották, melyek eléggé elhúzódtak. Calert apát teljhatalmú megbízottja a tárgyalásokon a heinrichau perjel, Wabrzig Ábrahám, Lilienfeldet a gazdasági szakértőnek tekintett, Prister Alfonz képviselte. A felek az eladási és vásárlási ár körüli vitában

¹⁷ Emlékkönyv, 27–28., HORVÁTH 1945. 423–436.

elmerültek; Alfonz páter 32 ezer forintot kért, Ábrahám perjel 30 ezret ígért. Calert apát utasította perjelét, mielőtt a szerződést megkötnék, a zirci birtokokat szemlélje meg. Ábrahám páter 1699. szeptember 27-én Győrben birtokjogi szakértőkkel tárgyalt, másnap Pápán tájékozódott, a rezidenciában és a majorban, 29-én Budára utazott, ahol 8 napot töltött. Budáról a zirci birtokok megszemlélésére utazott. Polányban október 8-án járt, ahol a kálvinista paplakban szállt meg. Másnap ismét Pápán volt, majd rövid győri tanácskozás után, 12-én Bécsbe érkezett. Ábrahám a szemleútról tájékoztatta Calert apátot, melyben leírta, hogy a zirci birtokok 30 ezer forintnál értékesebbek. (Felsorolta a megszemlélt 10 falut: Zirc, Olaszfalu, Kovácsberénd, Polány, Koppány, Tevel, Sooly, Venyim, Előszállás, Karácsonyszállás települést, ill. birtokot.) Levonta a következtetést is: jóval kedvezőbb adottságokkal rendelkeznek a zirci javak, mint az apátság 12 sziléziai birtoka.

Ábrahám perjel javasolta az apátnak, hogy a birtokok megvásárlása esetén ideiglenesen birtokkezelőre és legalább két szerzetesre van szükség, akiket anyagi eszközökkel, mindenekelőtt pénzzel (legalább 4 ezer forinttal) kell ellátni, hogy a gazdálkodás kezdeti lépéseit megtegyék. A pénzt a szerzetesek ellátására, házak építésére, állatállomány beszerzésére kell fordítani. Az apát 3 ezer forintot nyomban megígért. A lilienfeldiek az intenzívebb gazdálkodást 1698-ban megkezdték a birtokokon, de az önellátó gazdaságokat csak egy évvel később tudták kialakítani. Ezt a tevékenységet Ábrahám perjel látogatása idején tapasztalta.

Az újabb tanácskozást Bécsben november 12–26. között tartották. Az adásvételi tervvel Ábrahám perjel 1699. december 1-jén érkezett Bécsbe, és a vételárat 1000 forinttal megtoldotta. Kalert apát aggályoskodni kezdett, mert jogi oldalról tekintette a kérdést: a megerősödő zirci apátság elviseli-e Heinrichau főnökségét, egyáltalán visszakapják-e Zircről a befektetett összeget? Az álláspontja az volt, hogy a mindenkori heinrichau apát legyen egyben a zirci apát is. Mindezekről értesült a magyar királyi kancellária titkára, Somogyi Ferenc, akinek beavatkozása az apát dilemmáit eloszlatta. 1700. július 17-én Kollonics Lipót bíboros lépett közbe a tárgyalás lezárása érdekében. A bíborosnak teljhatalma volt az uralkodótól, hogy a magyarországi egyházi javakban önállóan döntsön, a magyar királyi kancellária meghallgatása nélkül. 1700. december 23-án a bíboros válaszában az ügyet lezártak tekintette, és Lipót 1700. december 17-i dátummal kiadta a donációs (adományozó) levelet Heinrichaunak.

A magyar kancellária utasította Lilienfeldet, hogy a Zirccel kapcsolatos összes iratot adják át Heinrichaunak. Az iratokból kiderült az uralkodó korábbi álláspontja, amelynek egyikében szerepel a *quamprimum* kitétel

(minél előbb) és a *pleno iure* (teljes jogú) zirci apátság. Megjegyzi még a titkár, hogy Heinrichau a Zircbe fektetett teljes összeget visszakérheti.

A tárgyalás végső szakában a lilienfeldi tárgyaló fél bemutatta a zirci birtokok gazdasági leltárát, ami csábítóan hatott a másik félre. A gazdasági leltár tartalmazta a birtokokról befolyt jövedelmet, ami megegyezett az 1698-ban leírtakkal.

A pápai vagyron átadásánál azonban nyomatékosan hangsúlyozták, hogy az állatállomány egy része és a majorfelszerelés átszáll az új tulajdonosra: ezek a következők; 6 igásökör, 6 tehén, 3 tinó, 5 borjú, 30 baromfi, 8 réce, 6 lúd; 1 vasalt kocsi, 1 ökrös szekér, 2 vetőmag takaró, 1 borona, 2 hosszú lánc, 2 kasza, 4 kapa, 2 fúró, 1 sütővas, 3 fejsze.

A vagyontárgyak másik részét azonban meg kell vásárolna a heinrichai rendnek. Ezek: 1 pár igásökör (52 forint 30 garas), 4 ló (180 forint), 60 köböl búza (75 forint) (1 köböl = 62 liter), 10 köböl zab (6 forint), 10 köböl tönköly (11 forint és 54 garas).

A gazdasági leltár szerint a következő évi vetéshez a pápai földeken 12 köböl búzára, 10 köböl zabra, 10 köböl tönkölyre volt szükség. A majorosnak ez év áprilisig 30 köböl gabonát konvenciók járandóságként kellett biztosítani. A felesleges gabonát a pápai majorból a fogatok a lilienfeldi birtokra, Borsmonostorra szállították el, a rezidenciában található berendezéssel együtt (kerek asztal, nagy láda, vasalt kocsi, 2 kisasztal, 3 szőnyeg, 4 asztalterítő, 30 konyharuha, 2 zsámoly, 6 szék, 2 rézüst, 1 szék.)

A gazdasági szakemberek, Ujvári Ferenc harmincados és Miletits gazdatiszt közreműködtek a zirci javakról készített kimutatás elkészítésénél. A gazdatiszt a közelgő tavaszi vetés miatt is sürgette a megegyezést. A szőlőmunkák megkezdésére utasítást kért a birtokkezelőktől. A végleges megállapodásnál a lilienfeldi alperjel, Wiesner Krizosztom volt jelen. A sziléziai apát a zirci birtokokért Lilienfeldnek 31 ezer forintot fizetett, az összeget 1701. május 30-án egy boroszlói kereskedő fizette ki Zsigmond apátnak.¹⁸

1701. március 25-én, nagypénteken Böjtös István örsi apát a lilienfeldi apátság nevében átadta a pápai rezidenciát és jelképesen a zirci javakat a heinrichaiaknak. Az összegbe beleszámították Lilienfeld által megvalósított beruházásokat, a pápai házingatlanokat, a majorsági épületeket, a kerteket, az állatállományt, a gazdasági felszerelést. Május 1-jén páter Ábrahám és Sebestyén Vilmos szerzetes megérkeztek Pápára. Két kocsi holmit hoztak magukkal. A szerzetesekkel sziléziai családok is jöttek, akiket Zircen

¹⁸ Az adásvételről röviden: HORVÁTH 1930. 123–124.

telepítettek le. A pápai rezidenciában levő kápolnában 1701. június 30-án Te Deumot tartottak; a Calert Henrik új zirci apátot képviselő páter Ábrahámot ekkor installálták. Páter Ábrahám nem sokkal később, július 18-án meghalt, a pálosok sírboltjában temették.¹⁹

A Rákóczi-szabadságharc végén Heinrichauból Pápára érkező újabb ciszterci szerzetesek feladata a birtokigazgatás, a bakonyi falvak betelepítése, a hívek pasztorálása volt. A sziléziaiak nagy intenzitással vetették bele magukat a magyarországi ciszterci rend újjászervezésének munkáiba. Ők alapozták meg Zirc és birtokainak fejlődését. Heinrichau vállalta a költségeket, és nagyobb anyagi befektetéseket eszközölt. Egy 1760 körül keletkezett kimutatás szerint Heinrichau 5620 forintot költött magyarországi érdekeltségeibe. Ennek nagyobb részét a zirci építkezések, a pápai házak és a major újjáépítése, a teveli gazdaságban végzett beruházások, a birtokokon épített templomok és iskolák létesítése emésztette fel. Már 1702-ben építettek egy kápolnát és 13 cellát Zircen. Arra készültek, hogy a szerzetesek hamarosan megérkeznek. Az események azonban más irányt szabtak az elképzeléseknek.

A misszió a kuruc háborúk idején

A kuruc felkelés során Pápán, Zircen az újjászervezés munkája megakadt. A kuruc csapatok a felkelés első hónapjaiban, és még néhány esztendőig igen radikálisan léptek fel, különösen a katolikus lakossággal és a papsággal szemben. Ez a fellépés válasz volt az ellenreformáció képviselőinek cselekedeteire, az évtizedek óta felgyülemlett sérelmekre.

Sándor László, a pápai őrség parancsnoka a Rákóczi felkelés előtt megnyerte az őrség és pápai lakosság egy részének rokonszenvét. A pápai őrség a Duna túlsó oldalán, a Somorján állomásozó kurucokhoz csatlakozott.²⁰ Bercsényi tábornok Sándor Lászlót ezredesi rangra emelte, és brigád vezényletét bízta rá. Károlyi Sándor tábornok 1704. január 12-én bevonult Pápára, s ezután sorra következtek a dunántúli erősségek és várak.²¹ A kurucok 1704 januárjában feldúlták a zirci kápolnát és a cellákat, felperzselték a 13 sziléziai telepes házat.²²

¹⁹ HORVÁTH 1930. 125., HORVÁTH 1945. 423–436.

²⁰ Sándor László († 1716. március 16. előtt) 1703-ban pápai kapitány, 1706-ban a somogyi insurrectio főkapitánya, 1710-ben kuruc kapitány volt. Vö. HECKENAST 2005. 373.

²¹ BÁNKÚTI 2005. 28.

²² HORVÁTH 1930. 126., BÁNKÚTI 2005. 32. Pápa ettől kezdve 1707 nyaráig, felégetéséig Bottyán János és a kuruc főtisztek kedvelt tartózkodási helye, főhadiszállása volt.

A Pápán maradt Sebestian Vilmos színleg csatlakozott a nemzeti konföderációhoz, és ezzel egyelőre megmentette a rendi vagyont. 1705 tavaszán Pápa elveszett a kurucok számára, de 1705. december 9-én Bottyán János csapatai visszavették a várost.²³ A kurucok ekkor összeesküvésszerű jelenséget lepleztek le, melynek szálai Sebastianhoz vezettek. Kiderült, hogy a szerzetes levelet szerkesztett a győri császári csapatok főparancsnokának, melyben a pápai állapotokat vázolta.

A levelet egy helyi pékmester (Capeller Orbán) vitte volna Győrbe. Capeller a császári csapatoknál volt kenyérsütő, de a kurucok visszajövetekor Pápán maradt. A pék ajánlotta, hogy az apát egy kerékgyártót (Iller Mihály) kérjen fel a győri útra, akinél egyébként is gyakran fordulnak meg „jövő-menő emberek.” A kerékgyártó sem vállalkozott a két levél továbbítására, hanem egy vénasszonyt ajánlott, aki megígérte a levél Győrbe vitelét. Péter Vilmos egy ezüsttallért adott a vénasszonynak egy harmadik személy jelenlétében. Nem derült fény arra, hogy a levél milyen körülmények között került a kuruc parancsnok kezébe. Forgách Simon tábornok előtt a páter lelepleződött. A kurucok elfogták a kerékgyártót, a péket és a vénasszonyt, akit később, 1706. március 17-én a Kálváriahegyen megégettek.

A tábornok a három vétkest Kapuvárra küldte, majd az apátot és a péket Nagyszombatban a Bercsényi parancsnokságra szállították, ahol kihallgatták őket. A vallomásról jegyzőkönyvet vettek fel. Az akta felzetén a következő írás olvasható: „*Fassiones Patris Guilhelmi Sebastiani Ordinis Cisterciensis Papensis, Abbatiae Administratoris... etc... 1706. Die 26. Marty Tyrnaviae fide mediante exceptae*” (A ciszterci rendből való Sebestyén Vilmos atya, a pápai apátság²⁴ kormányzójának vallomása, melyet 1706. március 26 napján eskü alatt Nagyszombatban vettek fel.)

A vallomásból kiderült, hogy az apát politikai bűnt követett el; megszegte a konföderációra tett esküjét, titkon az ellenséggel levelezett, Pápa városáról informálni akarta a győri parancsnokot, s ezzel árulást követett el. Az apát több tényről másképpen vallott, mint azt a tanúk állították és a cselekmények súlyát kisebbítette. Azt állította, hogy a győri katonák között nincs ismeretsége.

A ítélet vagyonekbevitel volt, továbbá börtönbüntetés. Az apátot Árva várába zárták. Az őrizetlenül hagyott pápai ciszterci rezidenciát a kuruc katonák fosztogatták. Bercsényi Miklós a badacsonyi szőlőket 1707-ben

²³ BÁNKÚTI 2005. 17.

²⁴ Értsd: a heinrichau-i-zirci apátság pápai rendházának kormányzója.

Szász Márton csobánci várkapitánynak és Dóczy Péter csobánci tiszttartónak adományozta, akik Rabutin császári tábornokkal sikeresen szembeszálltak.²⁵

A kurucok hűséges püspöke, az egri Thelekessy István Bercsényinél közbenjárt és az apátot a börtönből kiszabadította. Vilmos páter ezután Egerbe ment, a szervitáknál hitoktatóként működött egészen 1709. január 5-én bekövetkezett haláláig.²⁶ Pápai rendtársa, Hoffmann Péter hazamenekült Sziléziába, s csak a helyzet normalizálódása után, 1710 tavaszán tért vissza a városba.²⁷

A misszió tevékenysége 1711–1726 között

A szatmári békekötés (*pacificatio*) után Schneider Henrik pápai adminisztrátor irányításával folytatódott a háború utáni újjáépítés. A rend óriási veszteségeket szenvedett, hiszen a szabadságharc alatt Pápa leégett, közte a ciszterci tulajdonban lévő Kristóf és az Új utcai ház és a külvárosi majorsági épületegyüttes is.

A házak újjáépítése, a mezőgazdasági ingatlanok termőre hozása lett a szerzetesek elsődleges feladata. Az építkezések 1720-ig eltartottak. A munkáért 300 forintot fizetett a prokurátor. Az építkezés befejezését követő évben Pápán nagyerejű tűzvész pusztított, melynek során 112 ház égett le, köztük a ciszterci házak is. A szerzetesek, Gergely, Lajos és Róbert páter a majorba tették át lakhelyüket. Innen irányították a rezidencia újjáépítését, a birtokok szervezését, a telepítést és a hívek lelki gondozását.

Az U alakú rezidencia az 1710-es években épült fel, emeletes, barokk stílusban²⁸. Az épület egészét alapincézték, amely egy vár kazamatájához hasonlított. A pincelejáratot téglával boltozták ki. A tetőszerkezetet vörösfenyő gerendákkal, a födémet téglával borították. Az emeleti nagyterem mennyezetére barokk festmény került, amely 4 mezőnyre oszlott. Közepét mintegy 70 cm átmérőjű kör díszítette, levélmintákkal telerakva, egyik oldalán korabeli páncélzat látható. Az emeletre két lépcső vezetett fel, ezek közül az egyik 22 fokból állt. A földszinten hangulatos bolthajtásos szobát alakítottak ki. Az udvart magas kőfallal kerítették be, középen kétszárnyas kapu vezetett az utcára. (A rezidenciát 1815-ben 16 ezer forintért adta el Dréta Antal apát, a vevő Veszprém vármegye tisztviselője, Rohonczy János volt.²⁹

²⁵ HORVÁTH 1930. 128.

²⁶ HORVÁTH 1930. 127.

²⁷ HORVÁTH 1930. 127–129.

²⁸ Az újabb kutatások szerint 1711-ben épült. NÉMETH-SZABÓ 1989. 84.

²⁹ Emlékkönyv, 28., HÓMAN-SZEKFŰ IV. 430–431., HORVÁTH 1945. 423–436. THALY

A birtokok közül előbb Tevel gazdasági újjászervezésére került sor.³⁰ A Mohács előtti időkben két Tevel létezett. Az egyik jobbágyfalu, a másik nemesi birtokosok által lakott település. Az előző a Nagytevel nevet kapta, a másik lett Nemesteval (a későbbi Kis-, vagy Adásztevel). A jobbágyfalu a hódoltság alatt elpusztult, újratelepítése nem járt sikerrel. 1678-ban Pusztatevel névvel szerepel a forrásokban. 1614-ben a zirci apát a gyéren lakott pusztát a bakonybéli praedialistáknak (egyházi nemeseknek) adta árendába. A helység telepítésére 1718-ban került sor. A telepítő a heinrichai apátság volt, a konkrét feladatot a birtokkezelő, Schneider Henrik hajtotta végre; 23 jobbágytelek, 27 zsellérház hely kiosztásával. A telepések frankhoniak, morvák, sziléziaiak és horvátországiak voltak. 1719-ben a telepítő szerződést kötött velük, melyben rögzítették a telepések jogi helyzetét. Három évre kaptak mentességet a földesúri szolgáltatások és az állami adó fizetése alól, valamennyien szabadmenetelűek, és a mentes évek lejárta után egyházi tizedet kellett adniuk a terményekből és robotot szolgálni. A zirci birtokok közül a teveli feküdt legközelebb Pápához, ezért az apátság nyugat-bakonyi birtokainak (Sóly, Koppány, Polány, Berénd) gazdasági alcentrumává építették ki. Majorságot létesítettek, ahová a gazdasági szükségleteknek megfelelő számú állatállományt, a házigazdaság viteléhez eszközöket összpontosítottak. 1720-ban az urasági ház földszintjén kápolnát rendeztek be, és megkezdték a pasztorációt. 1722-ben a szerzetesek prokurátora Heinrichauba apátválasztásra utazott, és hat szép csikót vitt magával a teveli gazdaságból. A leírások szerint a csikókat az apátsági emberek megcsodálták. A prokurátor az apátságból 150 forintot hozott magával, és a pénzt az 1725-ben elkezdett templom építésére fordította. Az épületet a korábbi romok helyén, a középkori templom alapjain építették fel, és 1727. április 4-én sor került benedikálására. A torony 1730-ig elkészült.

Sóly 1567-ben került török hódoltság alá, gyér lakossággal. A felszabadító háborúk alatt elnéptelenedett, 1685-ben desertaként volt számontartva. A lakosság visszatelepítése 1699-ben történt. Az úrbéri terheket pénzben megváltották. Truffin Jeromos adminisztrátor 1699. augusztus 10-én az éppen visszaköltözött lakókkal szerződésre lépett. A szerződés szerint újév napján 100 forintot fizetnek a pápai adminisztrátornak, kilencedet, tizedet, cenzust nem adnak, a malmot urasági építőanyaggal létesítik, a kézi munkát a jobbágyok végzik. Olaszfalu-Köveskút nevű réten a sólyiak

1881. 768–775., MOLNÁR 1941. Molnár István a modernizált ház 1941. évi állapotát rögzíti, de visszaul a megelőző félévszázad változásaira és a történeti előzményekre is.

³⁰ ILA-KOVACSICS 1964. 284.

legeltetnek és kaszálnak, mert egykor ez a rét a sólyiak használatában volt. A faluban 3 házhely zálogban van, az utána fizetendő bér évi 110 forint. A makkoltatás Olaszfalu, Zirc és Akli erdeiben történik, az öregsértések után 10–10, a fiatalabbakért 5–5 pénzt fizetnek. Az építkezésekhez a jobbágyok fát elegendő mennyiségben vághatnak maguknak. Szőlőhegye 1720-ban 63 kapás volt, a bor minősége a somlóival vetekedett. A szántóföldek és a rétek silány minőségűek, legelőket Őskútól is béreltek. 1720-ban 21 jobbágy úrbéri terheit állapították meg. Ez évi 39 forint készpénz, a termények után dézsma és robot járt. Ezt főleg hosszúfuvarban kellett teljesíteniök.³¹

Koppányban a szerzetesek első látogatásai idején zavaros állapotok uralkodtak, amely a múlt súlyos örökségeként hagyományozódott át a XVIII. század elejére. A helység a török hódoltság elején elpusztult, és loca deserta (pusztahely) maradt 150 éven át.

A pusztta helyet 1659-ben Ujfalussy 200 forint ellenében visszaváltotta a zirci apátsági címre, majd évi 200 forintért a számára megbízható Vrtarits családnak adta bérbe. A pannonhalmi főapát a XVII. század második felében két ízben is kísérletet tett Koppány benépesítésére, de a jobbágyok nem maradtak meg. A kevés számú lakos a szomszédos ugodi és gyimóti jobbágyok földfoglalásaitól, terményeik eltulajdonításától szenvedett.

1676-ban a székesfehérvári szandzsákbég tudomására hozták, hogy a gyimóti és az ugodi parasztok jogtalanul használják Koppány határát. A bég mindkét falura kivetette a szolgáltatást a koppányi földek után. A 18. század elején az említett két község bérletben bírta Koppányt, mert telkes lakói ekkor sincsenek. 1716–1718 között a birtokkezelő szerzetesek sziléziai és Manz-vidéki németeket telepítettek le, 36 telekre és 35 zsellérházhelyre. A viszonyokat a szomszédos jobbágyokkal az ottani földesúr (Esterházy) és a szerzetes birtokkezelő egy ideig lecsendesítette. A lakossági pasztorációt a teveli lelkész végezte, templomuk 1730-ig elkészült. A jobbágyviszonyokat megnyugtatóan rendezni nem sikerült, a sérelem a telepítés során végrehajtott telekredezéssel kezdődött. A családok egy része Fenyőfőre költözött át.³²

Berénd neve a XVII. század közepéig Kovácsberénd volt. A helységet gyakran felverték a török portyák még a XVII. század második harmadában is. Lakossága elmenekült, szántóföldjei elvadultak, rétjeit a polányiak bérelték. Az 1700-as évek elején gyér lakossága volt, akiket a szerzetesek protestáns hiten találtak. A német telepeseket 1727-ben juttatták telekhez. A

³¹ ILA–KOVACSICS 1964. 355–356., HORVÁTH 1945. 424.

³² Emlékkönyv, 389–391., ILA–KOVACSICS 1964. 112., HORVÁTH 1945. 426.

német parasztok szabadmenetelűeknek, az őslakos magyar jobbágyok örökös jobbágyoknak számítottak. A jogviszonyokat 1727-ben szabályozta a földesúr. Eszerint a beréndiek robotszolgálattal tartoztak a zirci apátnak. A munkát az apátsági szőlőkben, Somlóhegyen és Badacsonyan kellett leszolgáltatniuk.³³

Polány lakóit Újfalussy Márton apát a református hitben találta. A helység a pápai őrség kapitánya felügyelete alatt állt, akiről köztudomású, hogy protestáns. A katolikus intézmények elpusztultak: a helységtől északra, a hegyen álló egykori Szent Móric templom romos állapotban állt. A faluban gyér lakosság élt, a többség 1660 után a bérlő zsarnoksága miatt elszökött. Néhány család azonban visszatért, mert új helyükön nem találták meg számításukat. A szerzetesek és a református jobbágyok között vallási villongások is előfordultak. 1702-ben kelt szerződésben robotra kényszerítették őket, melyet azok nem fogadtak el, ezért ismét elköltöztek. A szökött parasztokat per útján visszakényszerítették a földesurak, azonban a helyzet nem változott, sőt a német katolikusok letelepítésével tovább nőtt a feszültség. A parasztok félarendás jogviszonyt kaptak a földesúrtól. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a lakosságot a roboton kívül más földesúri szolgáltatásra nem kényszerítették, a terményekből tizedet nem adtak. 1725-ben engedélyt kaptak a reformátusok, hogy prédikátort és tanítót tarthassanak. A katolikusok az urasági házban alakították ki kápolnájukat.³⁴

A Zirchez közeli Olaszfaluban a társadalmi viszonyok szerencsésen alakultak. Őslakosságát magyar és tót elem alkotta, akik közé katolikus német családok települtek. A telepesek irtással teremtettek maguknak kitűnően termő szántóföldet, bőséges fűvet adó kaszálókat. A zsellérek az erdőkben szerszámfát vágtak, melyet feldolgoztak, szenet égettek. A Windscher kultúrtájjá változott, ahol a völgyeket csatornák szeltek keresztül, elgátolással halastavakat létesítettek. A telepes családok szorgalma néhány évtized alatt meghozta gyümölcsét. A német jobbágyok sikeres gazdálkodása mintául szolgált az őslakosoknak. A faluközpontban templom és iskola épült, a pasztorációt a szerzetes misszió látta el. A tót lakosság körében megkezdődött az asszimiláció, akik mintegy száz esztendő alatt a genetikailag erősebb magyar és német lakosságba integrálódtak.³⁵

A szerzetesek a heinrichau apát utasítása alapján Zirc felépítését elsődleges feladatuknak tartották. A monostor, a templom, a major építése néhány

³³ Emlékkönyv, 392–398., ILA–KOVACSICS 1964. 374., HORVÁTH 1945. 426.

³⁴ Emlékkönyv, 392–396., ILA–KOVACSICS 374., HORVÁTH 1945. 426.

³⁵ Emlékkönyv, 28., 401–402., ILA–KOVACSICS 1964. 304., HORVÁTH 1945. 423–436.

éves előkészület után indulhatott el. A munkaerő egy részét telepesekből toborozták. A jobbágyok Heinrichauból, Thuringiából, Frankhonból, Burgundiából érkeztek, és 40 telket osztottak ki közöttük, a zsellérek adták a szak- és a segédmunkát, köztük kőművesek, ácsok voltak.

A telepítés és a helység viszonyainak rendezése 1715–1718 között ment végbe. Ekkora megépült 13 nagyobb és 15 kisebb parasztház, de a szerzetesek első otthona – mely mai is áll – csak 1723-ban készült el. Schneider Henrik és Regnard Gergely Páparól irányította az építkezéseket.³⁶

A telepesekkel 1718-ban kötöttek szerződést, amelyből tudjuk, Zirc határában ekkor nem voltak szántóföldek, csak kaszálók. A német parasztok szabadmenetelű jogviszonnal rendelkeztek. A parasztok és a zsellérek kezdetleges épületekben húzták meg magukat. A Pápán élő szerzetesek 1726. július 9-én 20 kocsi rakományukkal érkeztek Zircre, amely ettől kezdve állandó otthonuk lett. A monostor építése két évig tartott (1727–1729) az apátsági templom alapjait 1732-ben rakták le, részlegesen 1745-re készült el. Végleges befejezése 1754-ben történt meg.³⁷

A mezőföldi birtokok messze estek a pápai székhelytől. A lilienfeldiek a hódoltsági adózási viszonyok közepette is kaptak a birtokok után jövedelmet. A sziléziaiak azonban egy ideig nem tudtak arról, hogy ez a jelentős vagyon a zirci javak közé tartozik. Ők kizárólag a bakonyi falvak gondolatkörében éltek, az apáttól is azok megszervezésére kapták az utasítást. Egy győri bíró járt Előszálláson az 1700-as évek elején, aki a lakosoktól értesült arról, hogy a birtok a ciszterci rend tulajdona. Ezután a hatóság tanúkat kérdezett meg, akik „emberemlékezetre hivatkozva” vallották, hogy örökös földesuruk, a mindenkori ciszterci apát.

A birtokviszonyok rendeződtek, a fegyverválsági adót 1714-ben a sziléziai apátság fizette meg. A bizonytalan birtoklást jelzi, hogy a szomszédos földesurak a határjelekkel el nem látott birtokokból nagyobb területeket vontak magukhoz, és jobbágyaik, zselléreik a területeket sajátjukként művelték. (Szomszédok: Perkáta a jezsuiták győri rendháza birtoka; Adony, Mindszent, Alsószentmiklós a Zichy családé; Hantos, Kertpuszta a Csajághyaké; Szentiván, Alap, Lók közbirtokos nemeseké; Pentele a Daróczy családé; Baracson a Rudnyánszkyak gazdálkodtak; Földvár a Szent Ilona Apátságé volt.) A misszió tiltakozott az elbirtoklások miatt és Fejér vármegye tiszti ügyészének közbelépését kérte a ciszterci rend érdekeinek védelmében.

³⁶ HORVÁTH 1930. 131.

³⁷ Emlékkönyv, 28., 403–404., ILA-KOVACSICS 1964. 414–416., HORVÁTH 1945. 423–436.

A hatósági beavatkozás ellenére tovább tartott az elbirtoklási akció, 1720-ban az adonyi és a perkátai rácokkal, a földvári jobbágyokkal volt az előszállásiaknak konfliktusuk. Tulajdonosi jogokat gyakorolt a győri jezsuita rendház: a venyimi földek után szolgáltatásokat szedett a zsellérektől, a kaszálókról szekérszámra hordták el a szénát a perkátai béres szolgák. Gulyákat legeltettek az előszállási, karácsonyszállási határban a pentelei, a sismándi, a szentiváni földesurak és Földvár város.

1718-ban rác parasztok útmutatása nyomán a birtokok határait sikerült megállapítani. Egy páter négy héten keresztül Előszálláson tartózkodott, és a határjeleket felhányták, írásban rögzítették a határbejárások alkalmával tett vallomásokat. A vármegyei ügyész a páter által felvett jegyzőkönyvek megállapításait elfogadta, azokat az alispán elé terjesztette. A nádor 1726. július 11-én utasította a nemesi Fejér vármegye alispánját, hogy szolgáltasson igazságot a szerzetes misszióknak, ne engedje meg a birtokháborításokat, az elkövetett károkat az érintett birtokosokkal térítse meg. A birtokosok pásztoraik, csikósaik véleményére hallgattak, amikor védekezésül kinyilatkoztatták, hogy az uratlan legelőkön nem tilalmazták a legeltetést, s „a kuruc világ alatt és a régebbi pestis után, a Sármelléktől (Sárvíz) a Dunáig járt a gulya és a ménes.” A misszió prokurátora kijelentette, ha a békés egyezkedésnek eredményét nem látja, a per elkerülhetetlen lesz: „nem hagyjuk magunkat sajátunkból kifosztani.”

Felvetődött a hatóság részéről, hogy a néptelen pusztákat telepítés útján hasznosítsa az apátság. A vármegye véleménye szerint akár 3–4 népes falut is lehet kialakítani az uradalom területén.

A földesúri jogokat gyakorló heinrichai apát azonban elzárkózott az előszállási telepítés gondolatától. Leszűrte a bakonyi apátsági falvak telepítésének tapasztalatait: szerinte az oly nagy kiadást jelentett az apátságnak, amely sokáig nem térül meg. A telepítéssel a jobbágyok nemcsak földesúri, hanem állami terheket is vállaltak, és konfliktus keletkezett a telepítők és a telepesek között. Az állam az adózó lakosság gyarapítása miatt szorgalmazta a telepes falvak létesítését. Az apátság viszont károsodik, mert az eddigi szabad földjei állami teher alá esnek. Az előszállási uradalom nemesi földnek számított, ami előnyös a ciszterci rend számára; „*a puszta telkek szabadok, minden adó alól mentesek*”.

Az apátsági elgondolás az uradalom hasznosítására a bérletbe adás volt. A legelőbérletek megoldást hoztak. A füves térségeket állattartó vállalkozók, marhakereskedelemmel foglalkozók bérelték ki. Voltak külön olyan térségek, melyek a marhahajtó utakhoz közelebb estek, azokat rendszeresen, évről-évre kibérelték. A kereskedő szárnyékokat, itatóhelyeket létesített a pusztán, ideiglenes szállást a hajcsároknak.

A legelőbérlők évente lovankint 1 forintot fizettek az uradalmi kasszába, 1–1 ökör után pedig 10 garast. Az éves bérlők egy összegben fizettek ki a puszták használatáért járó díjat; 1715-ben Fiáth János győri alispán 150 forintot fizetett, 1718-ban Fördös Mihály (egykori kuruc tiszt) egy másik vállalkozóval, évi 250 forintot küldött Pápára ügyvédje útján, aki további nyolc évre kötött bérleti szerződést a misszióval. Fördössel a birtokkezelők elégedettek voltak. Fördös rendelkezett egyedül Előszálláson olyan építménnyel, ahol a szerzetesek megszállhattak. Egy levélből arról értesülünk, hogy Fördös a szerzeteseket grátisz élelmezte. („*Ő ugyan kálvinista, de tisztelettel van irányunkban*”).

A házigazdaság kialakítására 1715-ben tettek lépéseket. 25 pozsonyi mérő nagyságú (15 ezer négyszögöl) szántót alakítottak ki a legelőből. Állatállományuk a majorsági föld csekélységéhez viszonyítva sok (3 ló, 8 tehén, 30 sertés). Öt év alatt azonban az állomány sokasodott; a bakonyi falvakból hajtottak Előszállásra állatokat; ekkor 74 ló, 240 szarvasmarha volt Előszálláson.

1721-ben a pápai majorból további állatokat tereltek az előszállási gazdaságba. Ezt az állományt azonban meg gondolatlanul küldték, mert a majorépületek nem készültek el. (Ez évben az olaszfalui jobbágyok 16 szekér épületfát fuvaroztak Előszállásra, mivel a mezőföldi uradalomban nem volt erdő.) A téli hidegben szárnyékokban tartották az állatok egy részét, közülük sok megfagyott. Nem volt elég a téli takarmány sem. Fördös kölcsönzött az állománynak szénát, almozásra száraz füvet és sást. A takarmánykészítésre 1722-ben gondoltak, 25 szekér szénát termő kaszálót hasítottak ki a legelőből. 1723-ban 150 szarvasmarhát és 59 lovat tartottak a gazdaságban.

1723-ban Niklas Antal heinrichai apát látogatott Magyarországra. A zirci helyzet felmérése, a pápai állapotok meg szemlélése, a badacsonyi szőlők megtekintése, az előszállási uradalom legelői és az ottani majorság meglátogatása volt a cél. Az apát néhány napot töltött Előszálláson, ezalatt Fördös kunyhójában lakott. 1725-ben a misszió prokurátora járt Előszálláson. 1724-ben elkészült az előszállási major, majd 1729-ben lakóházat emeltek, melyben kápolnát rendeztek be. Ez évben állandó tartózkodásra Bálint páttert küldték Előszállásra. Ez biztos jele volt annak, hogy a majorságot tovább bővítik. Ekkor még a növénytermelés egészen minimális teret kapott: a rideg állattartás, amely nem igényelt nagyobb tőkebefektetést, meghatározó maradt a gazdálkodásban. Heinrichauban úgy látták: „Előszállás a puszták gyöngye, a szerzetes rend éléstára.” Bálint páter a majorságot okos gazdálkodással a fejlődés irányába terelte. 1735-ben az előszállási major, az urasági ház, a kápolnával együtt leégett. Bálint páter az ispánt hibáztatta, s „hitvány földvári zsiványak” nevezte, akinek

gondatlansága miatt csak hosszú távon kiheverhető kár keletkezett.³⁸

Előszállást továbbra is bérbe adással hasznosította és csak évtizedekkel később, 1763-tól vette rendi kezelésbe a zirci apátság, ami mutatja, hogy az apátsági birtokszervezet csak a békés XVIII. század második felében nyerte el kifejllett formáját.³⁹

Pápa, mint a zirci apátság újjászervezésének bázis települése, Zirc betelepítéséig és a szerzetesek átköltözéséig fontos szerepet játszott a rend történetében. A város központjában, a városházával szemben, a Mándi Márton utca 3. szám alatti épület, a ciszterciek egykori pápai székháza ma is áll, és bizonyítja a rend e tájon játszott történelmi szerepét.⁴⁰

IRODALOM

- BÁNKÚTI 2005 = BÁNKÚTI Imre: Veszprém megye a Rákóczi-szabadságharcban 1703–1711. (Balatonfüted Városért Közalapítvány kiadványai, 18.) Sajtó alá rend., szerk., a mutatót összeáll.: Hudi József. Veszprém, 2005.
- Emlékkönyv = Emlékkönyv, melyet Magyarország ezeréves ünnepére közrebocsát a hazai ciszterci rend. Szerk.: Békefi Remig. Budapest, 1896.
- FMTÉ 1972 = Fejér Megyei Történelmi Évkönyv 6. Szerk.: Farkas Gábor. Székesfehérvár, 1972.
- FMTÉ 1977 = Fejér Megyei Történelmi Évkönyv 11. Szerk.: Farkas Gábor. Székesfehérvár, 1977.
- HECKENAST 2005 = HECKENAST Gusztáv: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban. Életrajzi adattár. Sajtó alá rend., kieg. és az előszót írta: Mészáros Kálmán. (História Könyvtár, Kronológiák, adattárak, 8.) Bp., 2005.
- HERVAY-LEGEZA-SZACSVAY 1997 = HERVAY L. Ferenc-LEGEZA László-SZACSVAY Péter: Ciszterciek. Szerzetesrendek a Kárpát-medencében. Bp., 1997.
- HÓMAN-SZEKFŰ = HÓMAN Bálint-SZEKFŰ Gyula: Magyar történet III–IV. Bp. 1939., 1935.
- HORVÁTH 1930 = HORVÁTH Konstantin: Zirc története. Veszprém, 1930. (Zirci Könyvek 1.)
- HORVÁTH 1945 = HORVÁTH Konstantin: Hogyan szerezte meg Heinrichau a zirci apátságot? In: Regnum Egyháztörténelmi Évkönyv (Szekfű Gyulának 60. születésnapjára.) 1942–1943. V. kötet, Budapest, 1945. 429–436.
- HORVÁTH-TÓTH 1936 = HORVÁTH Elek-TÓTH Endre: Pápa megyei város múltja, jelene és környéke. Pápa, 1936.
- ILA-KOVACSICS 1964 = ILA Bálint-KOVACSICS József: Veszprém megye helytörténelmi lexikona. Budapest, 1964.
- MOLNÁR 1941 = MOLNÁR István: A zirci apátság elfelejtett pápai otthonában. Pápa, 1941.
- MOLNÁR 2001 = MOLNÁR István: A zirci apátság elfelejtett pápai otthonában. In: Várostartó és közműveltség. Helytörténelmi írások a régi pápai sajtóból. Pápa, 2001. 171–178.
- NÉMETH-SZABÓ 1989 = NÉMETH Adél-SZABÓ Lajos: Pápa. (Panoráma – Magyar városok). Bp., 1989.

³⁸ FMTÉ 1972. 249–250., 258., FMTÉ 1977. 33–42., 112–116.

³⁹ HERVAY-LEGEZA-SZACSVAY 1997. 33.

⁴⁰ HORVÁTH-TÓTH 1936. 101., NÉMETH-SZABÓ 1989. 84.

SZÍJ 1960 = SZÍJ Rezső: Várpalota. Fejezetek a város történetéből. Bp., 1960.

THALY 1881 = THALY Kálmán: Zirc a ciszterciek adminisztrátora a Rákóczi korban. In: Századok 1881. 768–775

SUMMARY

GÁBOR FARKAS
Cistercians in Pápa (1660-1726)

In 1182 the Hungarian king, Béla III. asked cistercians to move to Zirc, a Transdanubian village in the Bakony Hills. During the Ottoman invasion in the 16th Century the village and the monastery with its domain ceased to exist and it was not until the beginning of the 18th Century that a reconstruction took a start. As a result of a long developing period, Zirc became the center of the Cistercian Order. The abbacy in Lilienfeld, Austria bought the properties of the Zirc Abbacy in 1659 and then they sold them to the Abbacy of Heinrichau, Prussia in 1700. The abandoned Zirc was first reconstructed after the Ottoman invasion by cistercians from Austria, who had settled in Pápa. The king Leopold I. appointed Márton Újfalussy the Zirc Abbey, who moved to Pápa, which was considered as a safe place, and he began to rebuild Zirc from here. After their first home had been built in Zirc, the friars left Pápa in 1726. The author, while searching the history of the Zirc Abbacy's domain in Előszállás, found data that clarifies the history of the abbacy. The study presents how the domain and religious life were reorganized. It proves that for nearly half a century before 1726 the town of Pápa was the center of the cistercian mission and the reorganization of the abbacy started from here. The old residence in Pápa still exists reminding of the heroic period.

S. LACKOVITS EMŐKE

Az úrvacsora Kalotaszentkirályon*

(Néprajzi jellegzetességek a szentség kiszolgáltatásával kapcsolatban)

A REFORMÁTUS EGYHÁZ és vallás két szentséget (sakramentom) ismer, fogad el, ezek a keresztség, valamint az úrvacsora, amely szentségek a magyar református ember hitéletének alapjait jelentik. Vizsgálatunk, amelyet Erdélyben az 1980-as, 1990-es és a 2000-es esztendőik elején végeztünk, döntően a XX. századra vonatkozik, de megértéséhez korábbi évszázadok adatait is felhasználtuk. A vizsgálathoz kapcsolódó elemzésben két kérdésre kerestük a választ:

– mit jelentett, mit jelent az úrvacsora a reformátusok hitéletében?

– éltek-e vele és hogyan éltek?

Az adatok döntő többsége a rendkívül hagyományőrző Kalotaszentkirályról való, amely település Kalotaszeg felszegei részén található, annak egyik legnagyobb faluja, egybeépülve a szomszédos Zentelkével. Közöttük az egyetlen választóvonal a Kalota patak. Magyar lakossága mindkét falunak református. A két település református közössége azonban bár egy templomot használ, amely Kalotaszentkirályon található, de az összetartozás ellenére a mai napig külön bejárattal. Külön kapun jár be és megy ki az Isten házából a két falu lakossága.¹ Világi tisztségviselőit mindkét közösség külön választja meg, akik ugyancsak külön-külön képviselik a két egyházközöséget.

Az úrvacsora feltétele: a konfirmáció

Úrvacsorával csak a gyülekezetek nagykorú, azaz konfirmált tagjai élhetnek és élhetnek, amelyet első alkalommal a konfirmációt követően vehettek. A konfirmáció tehát előzménye az úrvacsora kiszolgáltatásának. 1439-ben a

* A tanulmány jegyzetek nélkül megjelent: Istennek, Hazának, Tudománynak. Tanulmányok a 95 éves Nádasdy Lajos tiszteletére. Szerk. Mezei Zsolt. Pápa, 2008. 220–235.

¹ Vö. S. LACKOVITS Emőke: Egy hagyományos kézfogó és lakodalom változása Kalotaszentkirályon. = Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére. Szerk. Módy Gy., Balassa I., Újváry Z. Debrecen, 1982. 689.

Lorenzi Zsinat a konfirmációt (megerősítés) szentségnek nyilvánította, amit azonban a reformáció elvetett és a két szentség, a keresztség valamint az úrvacsora közötti összekötő szertartásnak minősített.² A szertartás a kiskorú egyháztagek nagykorúsítása, avatás, ünnepélyes megerősítés, amelyre a gyermekeket a hittételeket tartalmazó káté megtanításával készítették fel. Bár a káté 1576 óta ismert, a konfirmáció azonban mind Európában, mind Magyarországon csak a 18. században vált általánossá. A XVI–XVII. században a kátét ünnepélyes szertartás nélkül, a lelkész és egy presbiter jelenlétében kikérdezték, amely a vizsgát jelentette, amit a fogadalomtétel, majd az áldás követett. Mindezek feltételeiként szolgáltak az úrvacsorával való élésnek. A szertartás ünnepélyessé válása csak a 18. század végétől ismert.³ Erdélyben vasárnap délutánonként folyt a káté tanítása. Ezt már 1668-ban Gyalakután Lázár Imre, majd 1677-ben Nagyteremiben Bethlen János kötelezővé tette. Az ifjúság rendszeres konfirmációi oktatását Vajdaszentiváni János küüllői esperes rendelte el, amelyet azután egy esztendő múlva már 25 gyülekezetben az általa meghatározott módon végeztek. Kolozsvárott 1677-től folyt ez a munka. A Búzásbocsárdi Zsinat 1710-ben egész Erdélyben kötelezővé tette a fiatalok rendszeres káté tanítását. Követelményként szerepelt ugyanakkor az is, hogy minden gyülekezetben egységes kátét használnak. Naponta 2-3 kérdés átvételét és megtanulását írták elő rendszeres ellenőrzés mellett. Útmutatóként a Heidelbergi Kátének 1652. évi váradi kiadása szolgált.⁴ A 20. században a konfirmáció többnyire áldozócsütörtökön, míg az első úrvacsora vétel pünkösdkor történt. Kivételt a Dél-erdélyi szórványok jelentettek és jelentenek, ahol augusztus 20. körül tartják a konfirmációt, a rákövetkező vasárnap pedig az úrvacsora osztást. Mindez az újkönyvrre való úrvacsorával függ össze.

Kalotaszentkirályon a fiatalok 16 esztendősen konfirmáltak, amely esemény felnőtté válásukat jelentette. Ennek az egyházi szertartásnak különösen nagy jelentőséget tulajdonítottak, mert ilyenkor a fiataloknak a falu előtti nyilvános megfelelési próbája történt meg, amelynek öltözékükkel is igyekeztek nyomatékot adni.⁵ Az 1990-es években a lányok még viseletben, a legények már öltönyben voltak ezen az alkalmon. A konfirmáció virágvasár-

² ÖTVÖS László: A konfirmáció néprajza. = Vallási néprajz I. 1985. Szerk. Dankó I. - Küllős I. 112.

³ NAGY Géza: Fejezetek a magyar református egyház 17. századi történetéből Bp. 1985. 73. BENEDEK Sándor: A magyarországi református egyház istentiszteletének múltja. Órisziget, 1971. 254.

⁴ NAGY 1985. 74–79.

⁵ Vö. VASAS Samu: Népi jelvilág Kalotaszegen. Bp., 1994. 112.

nap volt itt, amelyre két esztendeig készültek. Az ezt, azaz a konfirmációs vizsgát megelőző hét a fiatalok számára már nagyhét volt, amikor ők takarították ki és díszítették fel a templomot. A legények az erdőről fenyőágakat hoztak, a lányok pedig ezeket papírrózsákkal feldíszítették. Utóbbiakat helyezték el a padokra is. A templom mindhárom bejáratához ilyen felvirágozott fenyő került, amit hatlo-nak neveznek. A templom külső kapuját ugyancsak fenyőágakkal ékesítették. Ezt egészen pünkösdig fennhagyták, amit azután a pünkösdi úrvacsora osztást követően a harangozó szedett le. A konfirmandusok a templomnak kézimunkát, a lelkésznek a lányok szőtt vászon törölközőt, a legények pedig pénzt adtak. Az első úrvacsorát az ünnepélyes fogadalomtétel után vették. Ezt az alkalmat ünnepi ebéd követte, amelyen a szülők, keresztszülők, nagyszülők, rokonok, barátok egyaránt részt vettek, ajándékot adva a frissen konfirmált ifjúnak. Ez korábban, még az 1960-as, 70-es évekig szörkendő (virágmintás színes kasmírkendő) vagy valamilyen viseleti kiegészítő volt a lányoknak, a legényeknek pedig pénz. Az 1990-es években már gyűrűt, láncot adtak a lányoknak, pénzt pedig a fiúknak. Ebéd előtt az asztalnál ünnepélyes szertartással kezdődött az ünnepi étkezés, amikor a keresztapa hálát adott Istennek azért, hogy keresztgyermeké megtartotta azt, amit nevében a keresztelekor ők megfogadtak. Ebből a ma már egyedülállónak mondható mozzanatból világosan kitetszik, hogy a közösség a keresztszülői hivatást eredeti értelmében fogja fel és komolyan veszi, a benne foglalt köteleességvállalás nem maradt meg a kimondott, ünnepélyes szavak szintjén.

*Az úrvacsora szertartásának kialakulása
Történelmi előzmények, jellemzők*

A református közösségekben az úrvacsorás istentisztelet a legünnepélyesebb alkalom. Ravasz László szerint az úrvacsora a Jézus Krisztussal való misztikus életközösséget jelenti, ugyanakkor Krisztusban a többi hívővel való egyiséget is, amely maga a szeretetközösség.⁶

A magyar református zsinatok 1545-től rendszeresen foglalkoztak az úrvacsorával, annak lényegével, jelentésével, kiszolgáltatásának módjával, szertartásával, valamint a szertartást rögzítő ágendákkal. Igyekeztek a katolikus és az evangélikus szertartási elemeket kiiktatni. Hangsúlyozták továbbá, hogy az úrvacsora erősíti a hitet, int a hálaadásra, a szeretetre, vigasztal

⁶ RAVASZ László: *Ágenda*. Bp., 1927. 34–35.

és különbséget tesz hívők és hitetlenek között.⁷ Hangsúlyozták, hogy a sakramentom ereje a hit és a Szentlélek által van. Rendelkeztek a két szín alatti és a betegeknek kiszolgáltatható úrvacsoráról, megtiltva az úrvacsora jegyeinek mágikus cselekedetekben való felhasználását.⁸ 1545–1547 között 33 zsinatot tartottak, amelyeken 18 alkalommal foglalkoztak az úrvacsorával, valamint kiszolgáltatásának liturgiájával. 1767-ig azonban ahány gyülekezet, annyiféle ágendát használt. Huszonegyféle ágenda volt forgalomban.⁹ A XVII. századot Erdélyben is, a magyar nyelvterület más közösségeihez hasonlóan, az egyszerűsítésre való törekvés jellemezte, hangsúlyozva a rövid, egyszerű, evangéliumi szellemű szertartást. 1559-ben még Huszár Gál ágendája szerint történt az úrvacsora kiszolgáltatása, amelyet azután hosszú időre a Heltai-féle ágenda szorított ki. Az egyszerűsítés, amit nem sikerült elérni, állt továbbra is a középpontban, ezt hangsúlyozták 1694-ben a Marosvásárhelyi Zsinaton, az esperesek feladatául adva, hogy mindenhol ágenda szerint történjen a szertartás. 1644-ben a Nagyenyedi Zsinaton, majd 1646-ban a Szatmárnémeti Zsinaton már az ágendák egységesítését is sürgették.¹⁰ Ekkor Melotai Nyilas István ágendáját használták sok helyen, de a benne megragadható idegen hatások miatt a Méliuszét javasolták átvenni, amely a legegyszerűbb szertartás volt. Ugyanakkor az 1648. évi Nagyenyedi Zsinaton a Geleji Katona István által készített ágendát fogadták el.¹¹ A XVIII. században azután újnak számító irányzatként jelent meg Erdélyben is az egységre törekvés, vagyis az úrvacsorának az egész térségben azonos szertartás szerint történő kiszolgáltatása. Foglalkozott vele az 1729. évi Etédi Zsinat. Általánosan alkalmazottként már korábban Melotai ágendája terjedt el, amint utaltunk rá. Változatlanul ezt használták ugyanis Erdély-szerte az 1677. évi Nagyenyedi Zsinat óta, amelyet az 1679-ben kiadott Második helvét hitvalláshoz csatoltak,¹² mígnem 1755-ben megalkották Melotai és Zoványi György nyomán az Erdélyi Ágendát (a jegyek megáldása vagy konszekrálása a szerzetesi Ige által). 1783-ban a Sárdi zsinat Kis Gergely marosvásárhelyi-nagyenyedi tanárt bízta meg az egységes ágenda elkészítésével, amelyet 1785-ben a Székelyudvarhelyi Zsinaton a szerző bemutatott, de amelyet a Nagybaconi Zsinat elvetett (Az okok között Zollikofer és Melotai hatásának erőteljes volta szerepelt, továbbá az, hogy az új ágenda

⁷ KISS Áron: A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései, Bp., 1881. 52.

⁸ KISS 1881. 209–210.

⁹ BENEDEK 1971. 188.

¹⁰ NAGY 1985. 28.

¹¹ Uo. 29.

¹² Uo. 40.

nemcsak zsúfolt, hanem hosszú is). Ágenda-ügyben az 1788–89. évi Ótordai Zsinaton sem sikerült dűlőre jutni. Ezután már csak 1820-ban a Magyarigeni Zsinaton foglalkoztak vele, alapnak Kis Gergely ágendáját vették. Az egységes liturgia csak 1927-ben született meg.¹³

Az úrvacsora időpontja, jelentése

Az úrvacsora idejét megkülönböztetett napként tartották számon mind a magyarországi, mind az erdélyi gyülekezetekben. A XVI–XVII. században az úrvacsora még része volt a vasárnapi istentiszteleteknek, alkalmait a XVIII. században évi tizenegyben határozták meg. 1819-ben évi hat úrvacsorai alkalmat jelöltek meg, majd 1929-ben még egy hetedik alkalmat is hozzá tehetek pl. advent első vasárnapját vagy böjtfőt. Kalotaszentkirályon évente hat-szor terítik meg az úrasztalát, (karácsony, böjtfő, húsvét, pünkösöd, újkenyér, újbor) de ha valaki beteg és élni kíván az úrvacsorával, kiszolgáltatja neki más alkalommal is a lekipásztor.

Reformátori felfogás szerint az Ige elválaszthatatlan az úrvacsorától. Ravasz László hangsúlyozta, hogy a legfontosabb a szereztetési Ige, mert nélküle nincs sakramentom. A szereztetési Ige kíséretében a kenyérnek megtörése és a bornak felmutatása a konszekráció, amely rövid imádságban végződik.¹⁴ Egyébként a 17. századtól használják Pál apostol szereztetési igéjét, az I. Kor. 11; 23–26., azaz a korinthusi gyülekezethez írott első levél részletét. A szereztetési Ige közben az a mozzanat, amikor a lekipásztor felemeli a kenyeret és a kelyhet, az elevatio, amelyet ugyancsak meghatároz az agenda.¹⁵ Erdélyben az úrvacsora kiszolgáltatásakor különösen hangsúlyozták a gyülekezet jelenlétét, amit a betegnek vitt úrvacsora esetében ugyancsak elengedhetetlennek tartottak.¹⁶ Az egyházi tiltás ellenére a református népi vallásosság is az úrvacsorai jegyeknek csodás erőt tulajdonított, valósággal szentelményként kezelte azokat. Felfogásuk szerint a kenyér morzsája nem eldobható, csak elégethető, gyógyító ereje van, a beszélni nem tudó gyermek megszólal tőle, az úrvacsorai bor pedig erőt, egészséget ad.¹⁷

¹³ BENEDEK 1971. 190., 195., 196., 212., 213., 214., 215., 218., 223., 225.

¹⁴ RAVASZ 1927. 54., 36.

¹⁵ RAVASZ 1927. 54.

¹⁶ NAGY 1985. 31.

¹⁷ MAKKAI Sándor: A magyar reformátusság egyházi élete. Debrecen, 1940. 45. S. LACKOVITS Emőke: Az úrvacsora a magyar református népi hitéletben a XX. században. = Ethnographia 1997/1–2. szám, 6.

Felkészülés az úrvacsora vételére

Az úrvacsora vételét a rá való készülés, vagyis az ünnepi alkalomra való testi-lelki előkészület előzte meg. Ezt az időszakot bűnbánati hétnek nevezték, ami a bűnbánati vasárnapkal kezdődött. A XVII. században ez az időszak még két hetet tett ki,¹⁸ amikor a lelkész készítette fel a gyülekezetet és ha szükségesnek tartotta, személyesen is felkereste a családokat, egyéneket. Kalotaszentkirályon még az 1990-es években is ezt a hetet „bűnbánati nagyhétnek” nevezték, amelyet a lelkész hirdet ki a szószékről és amely hétfő reggeltől szombat estig tart. Ilyenkor igyekeztek kerülni a veszekedést, a durvaságot, a trágár beszédet, a káromkodást. Sőt, volt olyan család, ahol ezen a héten esténként bűnbánati énekeket énekeltek, egymástól bocsánatot kértek, mielőtt az úrvacsorával éltek. Amennyiben valaki káromkodni hallott fiatalokat, figyelmeztette őket a „nagyhétre”. Ezen a héten nem volt szokás mulatni, de a kocsmába azért a férfiak elmehettek, inni és cigarettázni ugyanis szabad volt. Igyekeztek úgy élni a bűnbánati héten, hogy békességben járulhassanak az úrasztalához. Ezen a héten reggel és este volt istentisztelet. Előtte húsz percig harangoztak, hogy a falu legtávolabbi részéről is eljussanak az emberek a templomba, ahol az istentisztelet rövid, 20–30 perces, inkább áhítat volt, amelynek keretében bűnbánati énekek hangzottak el. Szombat este pedig felhangzott befejezésképpen a „Hálát adunk Istenünk” című szombat esti ének, amely az erdélyi református énekeskönyvben a 76. sorszám alatt található, szerzője Pap István és a 75. zsoltár dallamára énekelik.¹⁹ Aki élni kívánt/kíván az úrvacsorával, legalább három-négy alkalommal elment/elmegy templomba a bűnbánati héten. Aki egyszer sem jutott/jut el, megszólták/ megszólják. A szent jegyekkel való élés előtt komolyan vetették/veszik a lelki előkészületet. Szombat este voltak/vannak ezért azután legtöbbször a templomban, ugyanis akik eljártak/eljárnak dolgozni, főleg távolabbi helyekre, ilyenkor haza mentek/mennek és ott voltak/vannak a többiekkel együtt az utolsó bűnbánati istentiszteleten. Alig-alig fordult elő és fordul elő ma is, hogy ne vegyen valaki úrvacsorát.

Kalotaszentkirályon a bűnbánati hétnek volt egy különleges feladata is. Első napon a lányok a templom előtt maradtak/maradnak az istentiszteletet követően, hogy megbeszéljék, hogyan öltözzenek fel úrvacsora osztásra,

¹⁸ NAGY 1985. 32., 41.

¹⁹ Református egyházi énekeskönyv a Kolozsvári református Egyházkerület használatára. Az Egyházkerület 7160/1923. számú hivatalos kiadványa.

ugyanis ilyenkor mindenki szemügyre veszi őket és alaposan megbírálja valamennyiüket.

Kalotaszentkirályon, amint általában Kalotaszegen, az élet kiemelt eseményei ünnepnek számítanak. Közéjük tartoznak a konfirmáció és az úrvacsorás istentiszteletek is. Ezekben a hagyományait még nagyrészt őrző közösségekben az ünnepi alkalmakat öltözetükkel is félreérthetetlenül jelzik.

A konfirmált lányok a konfirmációt követően egy esztendő múlva tették fel a pártát, 17 esztendő korukban. Úrvacsorás istentiszteletre fehér gyolcs fersinget (gyolcs vagy vászon szoknya), rózsaszín kötőt, piros vállfűs inget, piros vállat, fekete csizmát vettek fel. Nyakukban lógott a selyembojt, hajjukban pántlika. Férjhez menésig 4-6 szál hátpántlikát is viseltek. Karjukon tartották a kézbe való, zöld, piros vagy sárga "földű" (alapú) rojtos kendőt. Fejükön párta volt. Böjtfőkor, tekintettel a böjti időszakra, bár a párta a fejükre került, de a viseletük gyászos volt, ami bordó szoknyából, pántlikás kötényből, fekete mellre valóból, fekete varrottas ingből és fekete kézbe való kendőből állt.

A 16 esztendő és ennél fiatalabb lányok nem viselhettek még pártát. Fejükre fehér „földű” (fehér alapú) labdás keszkenőt kötöttek, ami kasmír kendő vagy szörkendő és már évtizedek óta a lányok anyjuktól örökölték, mert lehetlenné vált beszerzése, máshogy való hozzájárása. Hozzá zöld szoknyát, rózsaszín kötőt, piros vállfűs inget, piros bársony vállat (mellény), fekete csizmát vettek. Böjtfői alkalmakra ugyancsak gyászosan öltöztek: bordó szoknyába, zöld kötőbe, fekete vállfűs ingbe, fekete mellre valóba (fekete-bordó gyapjúval kivarrott bárányszőr mellény), nyakukba pedig minden alkalmra selyembojtot (selyem cérnából készült, gyönggyel díszített bojt) akasztottak. A felső szoknya alá 3-4 alszoknyát is felvettek.

Az asszonyok vállfűs ing helyett parasztinget (hímvarrás nélküli) vagy réklit (ujjas) vettek. A 60 esztendő körüli asszonyok pedig már feketét öltöttek/öltöttek magukra ezeken az alkalmakon.

Korábban a fiatal fiúk, a legények csak öltönyben vettek úrvacsorát. Az öreg emberek viszont felvették a „priccses” nadrágot (csizmanadrág), a magas nyakú, elől gombos vászon vagy gyolcs inget és a kék bujkát, (kék posztó kabát, fekete csiszolt gyöngyökkel) fejükre tették a fekete kalapot. Karácsonyi úrvacsorára pedig előkerült a fehér, fekete filcrátétes hosszú szűr, alatta időseknél fekete, fiataloknál zöld „priccses” nadrág és a bujka.

Karácsonykor az asszonyok ugyancsak bujkát vettek, a lányok pedig fehér darócot (fehér posztókabát). Amikor különösen ünnepélyesen öltöztek fel minden úrvacsorás istentiszteletre, ugyanakkor tilalmazták az ékszerek viselését akkor, amikor az úrasztalához járultak.

Feltűnő, hogy a korjelző és a családi állapotot jelölő viseletek mellett ebben a közösségben különösen gondosan ügyeltek a viselet eseményjelző voltára. Böjti időszakban, bűnbánati héten, böjtfői úrvacsorakor gyászos öltözetben jelentek meg a nők a templomban, vagyis nemcsak a családi gyászt, hanem más gyászos időpontokat ugyancsak kifejeztek vele. Mintegy hét gyásznyilvánítási alkalmat tartottak/tartanak számon, amelyből négy egyházi ünnepekhez kötődik.²⁰

Bűnbánati héten az egész magyar nyelvterületen lelkileg készültek az úrvacsorára. Ilyenkor bűnnek számított egymás ingerlése is, amelyre vonatkozóan szép számmal tartalmaznak adatokat a protocollumok. A Mezőségeen ebben az időszakban a legények sem jártak a lányokhoz. A Vajdahunyadi Egyházmegyében bűnbánati héten harangszó hívta reggel és este templomba a híveket, ahonnan közös imádság és éneklés után haza mentek. Az 1970-es évektől azonban már csak szombat este gyűltek össze imádságra, énekre úrvacsora vétele előtt, viszont a bűnbánati harangszó ettől függetlenül egész héten, reggel, este megszólalt.²¹ Alpestesen viszont ez az előkészület a mai napig még három alkalmat jelent, azaz három estét úrvacsora osztás előtti vasárnapon.

Úrvacsorás istentisztelet előtt illett a templomot is előkészíteni, az alkalomra feldíszíteni. A lányok vagy a fiatal asszonyok takarítottak ilyenkor, több helyen zöld gallyakkal, másutt virágokkal ékesítették az úrasztala környékét és a padokat. Hagyományosan ez történt Kalotaszentkirályon is. A dél-erdélyi Vajasdon (Gyulafehérvár és Nagyenyed közötti falu) a mai napig a padokra virágokat, az úrasztala elé pedig valóságos virágszőnyeget tesznek.

Az úrvacsora jegyei és kellékei

Az úrvacsora szent jegyeit, a kenyeret és a bort valaki vagy valakik a kegyesség egyik legszebb megnyilatkozásaként felajánlották. Bárki adományozhatt, de előre fel kellett iratkoznia, hogy a lelkipásztor számolhasson az adományozókkal. Ez az előre történő feliratkozás nemcsak Kalotaszentkirályt, hanem Erdélynek más közösségeit, így a dél-erdélyi szórványokat is jellemezte. Vajasdon pl. a mai napig minden esztendőben újévkor iratkoznak fel azok, akik szándékuk szerint az úrvacsorai jegyeket az úrasztalára adni kívánják abban az évben. A lelkész felírja őket és egyben a sorrendet is meg-

²⁰ VASAS 1994. 114.

²¹ S. LACKOVITS 1997. 6–7.

állapítja.²² Ugyanez jellemzi az alpestesi gyülekezetet is. Kalotaszentkirályon a konfirmandusok első úrvacsorájára a kenyeret az „első lány” (életkorban a legidősebb a konfirmandusok között, vagyis legkorábban született abban az esztendőben), a bort pedig az „első legény” (ugyancsak a legkorábban született volt kortársai között) ajánlotta fel. Volt olyan hely is, ahol búzát adományoztak, amelyből a kurátorné vagy a lelkészné sütötte meg a kenyeret. Kalotaszentkirályon a felajánló a kenyeret szombaton sütötte meg fehér lisztből, amit szombat estig a tiszta szobában helyezett el. A felajánlott bor itt a többségtől eltérően vörös volt, úgy mondták, hogy „ez emlékeztet Krisztus vérére”. A szent jegyeknek valót az egyházi és a kurátor szombaton este felvitték a parókiára, a kenyeret betakarva, a bort korsóba téve, amelyeket az irodában helyeztek el. Az egész magyar nyelvterületen egyetlen kikötés létezett a szent jegyekkel kapcsolatban, hogy azokat házilag kellett készíteni. A dél-erdélyi Alpesten pl. az elhunyt hozzátartozók emlékére ajánlották fel a kenyeret és a bort, de ez volt a szokás a háromszéki Erősdön is.

Kalotaszentkirályon az adományozók személyét úgy hozták/hozzák a közösség tudomására, hogy ők az istentisztelet után ülve maradtak/ maradnak a helyükön, ami egyértelművé teszi mindenki számára az adományozók személyét.

Az úrasztala felterítése, azaz a szent jegyek adományozása megtiszteltetésnek számított. Benne egy középkori gyökerű szokásmaradvány, az *offerálás* fedezhető fel. A szentmiséhez szükséges kenyeret és bort a 3. századtól a hívek adományozták. Ezt VII. Gergely pápa az 1078-ban tartott Római Zsinat 12. kánonjával kötelezővé tette, amelynek megtartását Magyarországon a Szabolcsi Zsinat rendelte el 1092-ben. A középkor végére csökkent az offerálás jelentősége, néhány nagy ünnepre korlátozódott, helyét a pénzadományok vették át, elsősorban a perselyezés. A XVI–XVII. században a szokást felelevenítették, sőt, naturáliák adományozása még a XIX. században is előfordult.²³ Az úrvacsora céljára a szent jegyek felajánlásában ennek a szokásnak a tovább élését véljük felfedezni.

Az úrvacsora eszközei: a kehely, a bortartó kanna, a kenyérsztó tányér, az úrasztala leterítésére szolgáló terítők és a szent jegyek letakarására való úrasztali kendők. A zsinatok rendelkezései szerint valamennyinek egyszerűnek kellett lennie: „Mindennemű edényeket, akár üveg, akár fa, vagy arany, ezüst és cserép legyenek, vagy rézből és bármiféle ércből készültek, elfoga-

²² S. LACKOVITS 1997. 11.

²³ ERDŐ Péter: Magyar egyházi népszokás — az offerálás. = „...mert ezt Isten hagyta...” Tanulmányok a népi vallásosság köréből. Szerk. Tüskés Gábor. Bp., 1986. 265–268.

dunk, csak a visszaélés, fényűzés, babona és botrány legyenek eltávoztatva.”²⁴ Minden tiltás ellenére készültek díszes, drága klenódiumok és liturgikus textíliák, amelyeket azért nem sikerült megakadályozni, mert a hála jelei is voltak,²⁵ ahogy ezt a kalotaszentkirályi nagyszámú terítő, abrosz ugyancsak igazolja.

Az úrasztalát istentisztelet előtt egy órával a lelkész, a kurátor és az egyházi megterítették/megterítik. Ilyenkor csak olyan terítőket tettek/tesznek fel, amelyek kizárólag erre az alkalomra szolgálnak. 2–3 varrottas terítőre egy fehérret tettek/tesznek, erre került/kerül a kannában lévő bor, valamint két ezüst kehely, az egyik a férfiaké, a másik a nőké, továbbá egy porcelán csésze a bor merítésére. Amikor a kurátor látta/látja, hogy fogy a bor, akkor a nagyobb kannából a kisebbbe merített/merít, amelyből azt a kelyhekbe tölti a lelkész. A kelyhek mellé helyezték/helyezik el a fehér takaróban lévő kenyeret az ezüst kenyérosztó tányéron. Ezt a kenyeret vasárnap reggel, az úrasztala megterítése előtt, egy erre a célra készített késsel felvágta/felvágja a lelkész és így tette/teszi a csíkokat a tányérra, betakarva. Ebből tört/tör azután az úrvacsorával élni szándékozóknek. Mindezekon kívül még két fehér damaszt szalvétát is elhelyeztek/elhelyeznek az úrasztalára, amellyel minden úrvacsorázó után a kelyheket törölgette/törölgeti a lelkész. Az egészet egy fehér abrosszal takarták/takarják le, amelynek a tetejére varrottas terítő került/kerül. Kalotaszegi szokás, hogy úrvacsora osztáskor több, sőt sok terítőt helyeznek az úrasztalára, amelyeket évente egyszer a harangozóné mosott/mos ki. Itt terítívázat nem használnak, másutt viszont igen, amit járomnak is neveznek. Ezeket a helyeken erre borították rá a díszes terítőket. Így terítették meg az úrasztalát pl. Vajasadon, Alpestesen, de több más gyülekezetben is. Ez a terítőkkal beborított váz olyanná tette/teszi az úrasztalát, mint egy díszes sátor, valóságos oltárszerű képződményt hozva létre.²⁶

Az úrvacsoravétel rendje

Az egész magyar nyelvterületen, így Kalotaszentkirályon is szigorúan kialakult és megtartott rendje volt az úrvacsora osztásának. Az ülésrendhez hasonlóan meghatározott, a közösség által kialakított, elfogadott és betartott volt. Szentkirályon, Zentelkén a szent jegyek vétele előtt még böjtöltek is, úgy járultak az úrasztalához. A böjt, Szent Szaniszló óta tudjuk, megtisztítja

²⁴ KISS 1881. 152. 1562. évi rendelkezés.

²⁵ NAGY 1985. 36.

²⁶ S. LACKOVITS 1997. 13.

a lelket és alkalmasabbá teszi a lelki táplálék befogadásra. A böjtöt egyébként a református egyház sem tiltotta, csak nem tartotta sem érdemszerzési cselekedetnek, sem érdemszerzési alkalomnak.

Pontban tíz órakor szólalt/szólal meg a harang a kalotaszentkirályi templom tornyában és fél óráig szól/szól, miközben a hívek a templomban elfoglalták/elfoglalják helyüket. A lányok az első padokat, a legények a hátsó karzatot, az asszonyok és a házas emberek pedig saját padjaikba ültek/ülnek. Előfordult, hogy 2–3 órát is tartott az úrvacsorás istentisztelet, főleg akkor, ha nagyon sokan éltek a szent alkalommal. A szertartás a szószéken a megszokott rend szerint történt, majd utána a lelkész lejött az úrasztala elé, miközben a gyülekezet a 137. dicséretet („Lelkem siet hozzád menni...”), úrvacsora előtti, Losonczi István által szerzett éneket énekelte a 146. zsoltár dalmára. A lelkipásztor kitakarva a szent jegyeket imádkozott, felolvassa a szereztetési Igét, felemelve a megtört kenyeret és a borral teli kelyhet, majd feltette a híveknek a 3 kérdést, amelyre ők hangosan, érthetően válaszoltak. A bűnvallás, a *Credo* és az Úr Imája után a bűnbocsánat hirdetését követően járultak a hívek az úrasztalához. Az úrvacsoraosztás teljes ideje alatt a gyülekezet úrvacsorai énekeket énekelt/énekel, amelyek az erdélyi református énekeskönyvben a 138–141. énekeket jelentik. Álló úrvacsora osztás volt/van. A lelkipásztor először a csíkokra vágott kenyérből egy-egy darabot letör és kézbe adja, majd amikor a kint állóknak a kenyeret kiosztotta, veszi a kelyhet és azt is sorban mindenkinek a kezébe adta/adja. Külön Igét mondott/mond mindenkinek mind a kenyérre, mind a borra, ahogy Szentkirályon mondják, „kire mi talál.” A szertartásnak egy egészen régies változata őrződött meg Alpestesen. A lelkipásztor a kenyér és a bor nyújtásakor elmondja a szereztetési Igét, de a bornál külön Igét is mond minden úrvacsorázónak. Ez a Heltai-féle ágendában szerepelt így, amit megszüntettek az Egyházkerületben, csupán itt, az utóbb megnevezett faluban maradt csak fenn.²⁷

Kalotaszentkirályon ének közben először a külön padban ülő öreg emberek éltek/élnek a szent jegyekkel, őket követik a házas emberek születési sorrendben. A házas emberek után az úrvacsora vétel rendjében a legények következtek/következnek, akik a hátsó karzatról születési sorrendben mennek/mennek be a férfiak bejáratán. Elől a vőlegények, utánuk pedig a többiek. Úrvacsora vétele után ugyanazon az ajtón mennek ismét vissza a hátsó karba. A legényeket az asszonyok követték/követik. Mielőtt az úrasztalához járultak/járulnak, felálltak/felállnak és imádságban külön is kérték/kérik

²⁷ BENEDEK 1971. 196.

bűneik bocsánatát. Az asszonyokat követően a lányok vonultak/vonulnak ki. Egyszerre álltak/állnak fel, imádkoztak/imádkoznak, karjukra helyezve a kézbe való kendőt és születési sorrendben kimentek/kimennek, elől a menyasszonyok. Miután ők is helyükre mentek, a kurátor felállt/feláll, kiment/kimegy a templom bejáratán kívülre és körülnézett/körülnez, hogy nem várakozik-e kint még valaki, aki úrvacsorát szeretne venni. Ilyen ugyan nem fordult még elő, de ezt mégis minden alkalommal megtette/megteszi. Ennek oka abban a liturgikus rendelkezésben keresendő, amelynek értelmében még 1927-ben is meghatározták, hogy „undort keltő testi fogyatkozásban vagy ragályos veszedelmével fenyegető betegségben lévők is úrvacsorát szándékoznak venni, ők a gyülekezet úrvacsorája végén a sekrestyében vagy a torony vagy kar alatti helyiségben részesítendőek benne.”²⁸ Egyébként utoljára a kurátor, a kántor és a harangozó vettek úrvacsorát, majd őket követően a lelkipásztor. Aki élt az úrvacsorával, helyére térve fennállva imádkozott, megköszönve a szent jegyekben való részesedését, bűnei bocsánatát. A XVII. században az imádság még térdelve történt, bár a szent jegyek vétele már ekkor is állva.²⁹ A XVI. század végén pedig még a gyülekezet a lelkésszel együtt letérdelve mondta a közgyónást, majd úrvacsora vétele után a hála-imát.³⁰ Kalotaszentkirályon megfigyelhettem az asszonyok imádkozásának sajátos módját. A padra mélyen ráhajolva, szinte meghajtott térddel, különleges testtartásban végezték/végzik. Úrvacsora vétele után a kizárólag erre az alkalomra szolgáló 142–144 dicséretek közül énekelték valamelyiket.

Az ifjúkort elhaladt legények, 35 év után, és lányok, 30 év után, akik nem házasodtak meg, nem a gyülekezet közösségében, hanem a lelkési irodán éltek a szent jegyekkel a világi tisztségviselők jelenlétében, tehát a korai rendtartásokban az úrvacsorai alkalomra előírt gyülekezet az ő képviselőikben volt jelen. A betegek és a nagyon öregek szintén nem tudtak a gyülekezettel együtt úrvacsorát venni. Az öregek, valamint a járóképes betegek ugyancsak az egyházi irodán részesedtek a szent jegyekben az egyházi és a kurátor jelenlétében, az erre a külön célra szolgáló kehelyből kapva a bort. Az ágyban fekvő betegeknek csak ezt követően vitték el az úrvacsorát: a kenyeret tányéron, a bort kehelyben, mindkettőt letakarva. Szentkirályiaknak a lelkész a szentkirályi kurátor és egyházi, zentelkieknek pedig a zentelki kurátor és egyházi kíséretében. A betegeknek elvitt úrvacsorához rendkívüli módon ragaszkodott a közösség. Egyébként a XVI. századtól

²⁸ RAVASZ 1927. 57.

²⁹ NAGY 1985. 33.

³⁰ TÓTH Endre: Az úrvacsoraosztás Dunántúl a reformációtól a 18. század végéig. (Klny. a Theológiai Szemléből). Debrecen, 1934. 129.

kimondták a zsinati rendelkezések, hogy a betegeknek kérésére a lelkész házhoz viheti az úrvacsorát, de csak úrvacsorás istentiszteletek alkalmával. Ilyenkor a szent jegyeket a család tagjainak jelenlétében szolgáltathatta ki, ők jelentették tehát a gyülekezetet. Kivételt képeztek az eszméletlen állapotban lévők, akik elhomályosuló öntudatuk miatt már nem foghatták fel az úrvacsora lényegét, ezért számukra nem tartották azt kiszolgáltathatónak.³¹ Amennyiben valaki hosszú ideje betegeskedett, annak kivételes alkalomként is kiszolgáltatható volt a szent vacsora. A lelkipásztorok nem tagadták ezt meg tőlük. A dél-erdélyi Vajasdon a haldoklókat a mai napig úrvacsorában részesítik. Úgy mondják, „feladják nekik az úrvacsorát”, amely a betegek szentségére emlékeztető. Sok esetben pedig a betegeknek hozzátartozóik vittek a kenyérből egy-egy darabot, amely magát az úrvacsorát jelentette számukra. Azt mondták, hogy ilyenkor az otthon maradottak is „részesülnek a szenteltből”. Alpestesen nemcsak a kenyérből visznek a betegeknek, hanem egy kis üvegben a borból is. A szokás a középkori eulógia maradványának tekinthető, amikor a nem konsekrált ostyát azoknak adták, akik nem vehettek részt a szent áldozásban.³² Az Észak-erdélyi Bethlenben és környékén úgy mondják, hogy a gyógyíthatatlan betegnek és a haldoklónak a lelkipásztor „feladja az utolsó vacsorát”. Ezt a betegek a mai napig nagyon kívánják, a hozzátartozók rendkívüli módon ragaszkodnak hozzá, a lelkipásztorok pedig nem tagadják meg tőlük.

Az úrvacsorától csak a cégeres bűnben élők, a paráznák tiltattak el, amelyről a kurátorok és az „egyházfiúk” beszámoltak a lelkipásztornak, mindenre figyelve, ami a gyülekezetben történt. Az ilyen személyek csak eklézsiakövetés után részesülhettek az úrvacsora szentségében. Ilyen eset azonban Kalotaszentkirályon az 1990-es évekig rendkívül ritkán fordult elő.

Az úrvacsorával élők, miután a szent jegyeket magukhoz vették, külön adakoztak. Erdélyben ez az úrvacsorát követő adakozás 1644-ben Újtordán tűnt fel először. A lelkipásztor felhívására egyesek itt pénzt tettek az úrasztalára, mások erre a célra pénzt kértek kölcsön szomszédjuktól, akik pedig nem tudtak pénzt adni, nem is vettek úrvacsorát. Az Udvarhelyi Egyházmegyében a 18. században is általános szokás volt, hogy úrvacsora vétele után, mintegy viszonzandó az egyházi szolgálatot, az úrasztalát kaláccsal, gyümölcscsel, pénzzel rakták meg.³³ Egyébként több dunántúli közösségben is élt ez a szokás, amely az offerálás egy változatának tekinthető. Szentkirályszá-

³¹ NAGY 1985. 31.

³² BÁLINT Sándor: Karácsony, húsvét, pünkösd. Bp., 1976.

³³ NAGY 1985. 33., 42.

badján pl. még az 1990-es években az úrvacsorás istentisztelet perselypénze a lelkészt illette meg, amelyet az esperes ezekben az esztendőben próbált eltörölni. Annyira élő volt ez a szokás, hogy ha valaki nem tudott elmenni a templomba és nem élhetett a szent jegyekkel, elküldött egy bizonyos összeget a lelkipásztornak „gyónópénz”-ként. A szokás Észak-Magyarország több falujában ugyancsak élő volt még a XX. század végén is. Az Ung-vidéken az úrvacsora vételét követően pénzt tettek az úrasztalára és csak utána ültek a helyükre. Egyébként a XVIII. és a XIX. századi lelkészi díjlevelekben a Dunántúlon megjelölték azt az összeget, mint stólapénzt, amely a lelkészt illette meg a betegeknek kivitt úrvacsora fejében.³⁴ Kalotaszentkirályon ennek a külön adakozásnak a módja a következőképpen történt. Az öreg emberek és a házas férfiak úrvacsora vétele után, amikor mentek már kifelé a templomból, a pénzt az első padon lévő perselybe tették. A legények szintén az úrvacsora vétele után helyezték el adományait, de ők a hátsó karzaton lévő perselyt használták erre a célra. Az asszonyok és a lányok úrvacsora vételére felállva, először a pénzt az első padon elhelyezett perselybe dobták és utána mentek ki az úrasztala elé. Előfordult viszont olyan eset, hogy az adakozni nem tudó inkább nem vett úrvacsorát. Alpestesen egyedülálló szokás honosodott meg. *Orbán Edit*, a közösség korábbi lelkipásztora, névre szóló papírszíveket készített, amelyekbe mindenkinek beírt egy-egy Igét, amit az úrvacsorával élők az úrvacsora vételét követően elvettek az úrasztaláról, majd haza vitték.

*Befejező cselekmények
Az úrvacsora maradéka*

A magyar nyelvterületen általánosnak mondható, hogy az úrvacsora maradékát a lelkész, a kurátor, az egyházi, a harangozó és a presbiterek közösen fogyasztották el, azzal a különbséggel, hogy esetenként más-más szereplők vehettek részt ebben az aktusban. 1640-ben Gyulafehérvárott mondták ki, hogy a maradékot csak a lelkipásztor fogyaszthatja el, de vigyázni kell, ne-hogy babonás célokra használják fel a szent jegyeket.³⁵ Igaz, a XVI. században még szigorúan azt írták elő, hogy mindennek el kell fogynia az úrvacsora keretében. A század végére már annyit enyhítettek ezen, hogy engedélyezték a maradéknak a lelkészek által való elfogyasztását.³⁶ Az 1927. évi

³⁴ S. LACKOVITS 1997. 12–13.

³⁵ NAGY 1985. 33.

³⁶ TÓTH 1934. 134.

ágenda már úgy rendelkezett, hogy a maradékot meg kell becsülni, a lelkipásztor ossza azt fel a közreműködők: gondnok, énekvezér, egyházi és ön-maga, vagy a szegények között, de tiszta, imádságos asztalon fogyasszák el.³⁷ A úrvacsora maradékának közös elfogyasztását mondták több helyen „agapézásnak”. Kalotaszentkirályon a kenyér és a bor maradékát a lelkész házához vitték. Itt megkínálták belőle azokat a személyeket vagy azt a személyt, aki adományozta őket, majd fogyasztott belőle a kurátor, az egyházi, a kántor és a harangozó. Ami még ezen felül maradt, az a lelkészt illette. Az agapézás szokása Erdély-szerte ismert, de gyakorolták a magyar nyelvterület más részein is a református közösségekben. Helyenként egészen különleges módon alakult ez. Vajasdon pl. a presbiterek, a kurátor és a harangozó a templomban, az úrasztala előtt „agapéznak”, majd ezt követően átmennek a lelkipásztorhoz és ott folytatják a szertartást. A harangozó tölti a bort, de ügyel arra, minél kevesebb fogyjon, ugyanis a bor maradéka kizárólag őt illeti, míg a kenyéren a lelkéssel osztozik mind a mai napig. Alpestesen a két világháború között, majd az azt követő esztendőkből még a lelkész és a presbiterek osztoztak az úrvacsora maradékán. Ma a lelkészt és a harangozót illeti ez, miután a betegeknek valót kivették belőle.

Az úrvacsorás istentisztelet és a maradék szentelt elfogyasztása után Kalotaszentkirályon a szent edényeket az egyházi megtörölgette/ megtörölgeti és a terítőkkal, kendőkkel együtt elzárta/elzárja az egyházközség ládájába vagy a lelkészi irodán lévő szekrénybe.

Az úrvacsora osztás napján délután mindazok, akik éltek az úrvacsorával, istentiszteleten vettek/vesznek részt, mind a szentkirályiak, mind a zentelkiek. Ilyenkor hálát adtak/adnak az úrvacsoráért és bűneik megbocsátásáért. Erre az alkalomra külön énekek szolgálnak, amelyek a megnevezett erdélyi énekeskönyvben a 145. és a 146. dicséretet jelentik.

Makkai Sándor a két világháború között végzett vizsgálata alapján mondta ki, hogy „a népi réteg széles tömegei csak passzív talaja az egyházi életnek. Nem nevelték arra, nem is szokott hozzá, hogy az egyházi közösségben személyes lelki életet éljen és áldozatokat hozzon.” Ennek tulajdonította, hogy a konfirmált egyháztagnak mindössze 10,44%-a élt Erdélyben rendszeresen úrvacsorával. (A magyarországi átlag ennél jobb volt, 24,6%.) Az úrvacsoráról szerinte a hívek mindig csak annak kiosztásakor hallottak.³⁸ Talán nem járunk messze a valóságtól, ha azt állítjuk, hogy sokak számára az úrvacsora szentsége ugyan része az egyén hitéletének, de a vele való élés

³⁷ RAVASZ 1927. 61.

³⁸ MAKKAI 1940. 68–69.

vallásos szokáscselekmény (rítus), amelyben nagy szerepet tulajdonítottak/tulajdonítanak a külsőségeknek. A többség tudatában bár az úrvacsora szentség, de középpontjában mégis a szentelményként értelmezett úrvacsorai jegyek állnak. A kisebbséget jellemzi csak az a tudat, amely az úrvacsora lényegét érinti, a személyes bűnbocsánatot, amelynek alapja a feltétlen hit, Krisztusnak az emberekért hozott megismételhetetlen, egyszeri áldozata.

Hálás köszönetet mondok kalotaszentkirályi adatszolgáltatóimnak, mindenekelőtt különösen is *Lovász Miklósné Gere Ibolya Erzsébetnek, Gere Istváné Kispál Annának* önzetlen és rendkívül sok segítségükért.

Összefoglalás

Kalotaszeg felszegei részének egyik legnagyobb faluja, a gazdag hagyományairól és hagyományőrzéséről nevezetes Kalotaszentkirály. Úrvacsora vételeinek szokásai meghatározó szerepűek szokásrendszerében.

Az első úrvacsora vételét itt is, a magyar nyelvterülettel azonos módon a fiatalok egyházilag is nagykorúvá nyilvánítása, a konfirmáció előzte meg, amely a 16. esztendejét betöltött ifjúságnak a közösség előtti első nyilvános megmérettetése volt. Konfirmációra a templomot a konfirmandusok díszítették fel. Ez a díszítmény fenyőágakból állt, amelyek közül azokra, amit a bejárati ajtókra tettek, a lányok által készített papírrózsákat erősítették fel. Ezeket az ékítményeket „hatlo”-nak nevezték. A lányok a konfirmációt követően egy esztendő múlva jogosakká lettek a párta viselésére.

A faluban évente hat alkalommal szolgáltatták ki az úrvacsorát, amelyet minden esetben a bűnbánati hét vagy „nagyhét” előzött meg, amikor esténként bűnbánati istentiszteletet tartottak a templomban. Mindenki, aki az úrvacsora szentségével élni akart, kötelességének érezte, hogy legalább egy alkalommal – többnyire szombaton – részt vegyen a bűnbánati istentiszteleten. Többen böjttöléssel is készültek az úrvacsorai alkalomra. Általánosan elmondható a békességre és tiszta lélekre való törekvése a híveknek, hogy így, „megtisztulva” járulhassanak az úrasztalához.

Úrvacsora vételekor a közösség női és férfi tagjai ünnepi öltözetben jelentek meg a templomban, amely öltözet alkalomjelző volt, jelezve az ünnepnek az esztendő ünnepi-és szokásrendjében elfoglalt helyét. Így a böjti időszakban, továbbá böjtfőn és nagypénteken csakis gyászos öltözetben illett megjelenni a templomban, tehát a gyász nemcsak a haláleset által kiváltott családi gyászt jelentette, hanem hét olyan alkalmat, amelyeknek sorában az egyházi ünnepnek is beletartoztak. A lányok úrvacsora vétele előtt megbeszélték öltözetüket és az ünnepi alkalomra azonos viseleti együttesben jelentek meg.

Kalotaszentkirályon álló úrvacsoraosztás volt. A kenyeret ezüst kenyérsztó tányérra téve és csak erre az alkalomra használt késsel csíkokra szeletelve, egy-egy darabot letörve osztotta a lelkész. A vörös bort, amit kizárólagosan alkalmaztak, Krisztus kiontatott vérére emlékezve, két kehelyből vehették a hívek: külön a nők, külön a férfiak. A lelkipásztor mind a kenyérre, mind a borra egy-egy Igét mondott mindenkinek, „kire mi talált”. Az úrvacsora vételének szigorú rendje volt: először a férfiak, majd a nők vettek, de mindkét nem esetében életkor szerint, ahol a sort az idősek nyitották meg. A házasok mindig előbbre kerültek a házasulatlanokkal szemben. A házasulandó kort jóval elhaladott férfiak és nők, a járóképes betegek és a nagyon öregek nem a gyülekezet közösségében, hanem a lelkészi irodán élhettek a szent jegyekkel a kurátor, az egyházi és a presbiterek jelenlétében. A mozgásképtelen betegeknek a lelkipásztor házhoz vitte az úrvacsora jegyeit, ahol a családtagok ugyancsak részesedtek benne. Az úrvacsora edényeiről és a liturgikus textilekről való gondoskodás az egyházi feladatai közé tartozott (elővétel, tisztán tartás, eltétel). Az úrvacsora maradékát a lelkész lakására vitték, ahol a lelkipásztorral együtt az adományozók, továbbá a kurátor, az egyházi, a kántor és a harangozó fogyasztottak belőle, ami ezen felül még megmaradt, az a lelkészt illette meg.

Kalotaszentkirályon úgy hozták a közösség tudomására az úrvacsora jegyeit adományozók személyét, hogy istentisztelet végén, amikor mindenki kifelé indult a templomból, ők a helyükön ülve maradtak, így jelezve az ajándékozás tényét.

A faluban megmaradt egy középkori eredetű szokás, az offerálás is, ami abban nyilvánult meg, hogy az úrvacsorával élők külön perselyekbe külön adakoztak ezen az alkalmon. Ez az adomány a lelkipásztort illette meg. A szokás szórványosan a magyar nyelvterület más részein szintén felbukkant, nemcsak Erdélyben, hanem a Dunántúlon is, így pl. a Balaton-felvidéki Szentkirályszabadján.

Mindazok, aki részesültek az úrvacsora szentségében, az ünnep napja délutánján hálaadó istentiszteleten vettek részt, köszönetet mondva a kegyelemért, megbocsátott bűneikért.

SUMMARY

EMŐKE S. LACKOVITS
Holy Communion in Kalotaszentkirály

The Reformed (Calvinist) Church knows two sacraments – Holy Communion and Baptism – which provide a basis for the religious life of reformed people. The study, on the basis of researches carried out in Kalotaszentkirály, Transylvania at the beginning of 1980s, 1990s and 2000, describes what Holy Communion means in the lives of the residents. The first Holy Communion in the lives of the young villagers was preceded by confirmation that was taken after the age of 16. Girls were allowed to wear pártá (girl's headdress) after one year of confirmation. Holy Communion was served six times a year and before each occasion there was a one-week penitential period. The members of the community prepared for the Holy Communion through lenting and participating in penitential services. Both men and women were dressed up when taking Holy Communion. During the lenten period and on Good Friday it was suitable to appear in black. The distribution of Holy Communion was regulated by a strict order following age, sex, marital status. Elder men and women were followed by younger generations, married couples came before those engaged. The bread and wine left was eaten and drunk by the pastor and the lay leaders. There was a custom originating from the Middle Ages according to which the participants of the Holy Communion gave special offerings that was donated to the pastor. Participants took part in an afternoon thanksgiving service as well.

MEZEI ZSOLT

Adalékok a 250 éve alapított pápai kórház történetéhez

PÁPA EGÉSZSÉGÜGYI INTÉZMÉNYEINEK története nincs még kellően földolgozva. Sok esetben az alap kutatásokat sem végezték el vagy csupán néhány magányos kezdeményezésről beszélhetünk. A feldolgozást az is nehezíti, hogy az idők során – de különösen a XX. században – sok forrás elpusztult: a város közigazgatási iratai és testületi jegyzőkönyvei 1945-ben szinte teljes egészében megsemmisültek. Hasonló sorsra jutott az Esterházy-család pápai uradalmának levéltára 1956-ban, melynek hiányosan fennmaradt gazdasági iratait ma a Magyar Országos Levéltárban őrzik.

A korai időkből mindössze annyit tudunk, hogy 1542-ben már van valamiféle kórház Pápan, mely házat birtokol a Szent László utcában¹, és hogy a reformáció korában az ispotály is működik.

A szegényügyet és a vele elválaszthatatlanul összekapcsolódó betegápolást szolgáló első újkori pápai intézmény a „*Polgári Ispotály*” vagy „*Polgári Ápolda*”, melyet a város tartott fenn. Ez volt városunk legrégebbi jótékonyági intézménye, működésére vonatkozó első adatunk 1732-ből való. Ekkor 11 személy kapott benne teljes ellátást, de a gondozottak száma a XIX. században sem emelkedett 20 fölé. Alapítása a *Kisgyimóthi* családhoz fűződik, fenntartásához a városi polgárság és az Esterházy-uradalom is hozzájárult. A XVIII. században az intézmény felügyeletét a városbíró látta el, aki évente jelentést tett erről a tanácsnak. A szűkössé vált épület helyett 1795-ben újat emeltek a Barát utcában, a ferences templommal szemben.

Korán, már 1748-as letelepedésük évében kórházat állított fel a zsidó hitközség saját betegei és a környékbeli zsidóság számára. Ellátásukról a hitközség által fizetett orvos gondoskodott. A kórházat anyagilag a „*Chevra Kadisha*” (Szent Egylet) támogatta, de létezett a „*Bikur Chulim*”, a Beteglátogatók Egyesülete is, mely 1770-ben alakult, 1860-ban szervezték újjá.

¹ „Szentlászló utcában (Zentlázlo wca): szegény szieren van 6, bírónak 1, adófizető 28 és a kórháznak egy háza.” PÁKAY 1942. 42.

Időben a város harmadik népjóléti intézménye az ún. *Szentilonay-szegényház*. Ezt *Szentilonay József* (1693–1769) pápai születésű esztergomi kanonok, címzetes püspök alapította saját szülőháza helyén 1756-ban.² Az alapkövet május 19-én tették le, október végére elkészült az épület, amelyben december 15-én helyezték el az első 4 szegényt, két férfit és két asszonyt. Az épülethez tartozó kápolnát a következő évben a pápai plébános szentelte fel. Az ellátott szegények száma az 1770-es évekre 19-re emelkedett. Az intézmény a plébánia felügyelete alá tartozott, élén egy káplán állt, aki a kegyúrnak tartozott számadással.³ A gondozottak mindössze annyival tartoztak, hogy imádkozniuk kellett az alapítóért. 1859-ben *Ranolder János* veszprémi megyéspüspök elhatározta, hogy az ápolda helyiségeit apácázárdává alakítja és nőnevelő intézetet állít fel. A letelepítésre 1864-ben került sor, a nővérek mintegy tíz évet töltöttek ezen a helyen. Új székházuk megépítése és elköltözésük után a *Szentilonay-ház* visszakapta eredeti funkcióját, 1928-ban a város kezelésébe került, 1930-ban pedig ebből jött létre a városi szeretetotthon. Ma is működik, mint az Egyesített Szociális Intézmény része.

Harmadikként alakult az *Eszterházy Ferenc* gróf által alapított *irgalmasrendi kórház* 1757-ben, de erről alább részletesen is szólunk.

A XIX. században két újabb kórház létesült: 1816-ban — *Zsoldos János* vármegyei főorvos kezdeményezésére — az ún. „*Rozália–Franciska Asszony Ispotály*”, amelyet *Csuzy Gáspárné Tallián Rozália* és gróf *Esterházy Miklósné Roisin Franciska* alapítványából finanszíroztak. Egyemeletes, cserépzsindeyes épülete a Hosszú utcában, a Fehér Ló vendégfogadó (kb. a mai református kollégium helye) és az irgalmasok kórháza közötti telken állt. Földszintjén a gondnoki lakást és a fertőző betegek elkülönítőjét alakították ki, emeletén pedig 3 betegszoba 10 ágygal és 2 ápolói szoba kapott helyet. A kórházban elsősorban az uradalom női cselédeit ápolták azzal a logikus megszorítással, hogy miután a cselédtörvény értelmében minden munkaadó a szolgálat közben megbetegedett cselédjét négy hétig tartozik gyógykezeltetni, csak e határon túl terjedő időben ápolták a betegeket alapítványi költségen. A kegyurasági jogokat az Esterházy grófok gyakorolták, ők nevezték ki orvosát is, aki rendszerint a járási orvos volt. 1816–1843 között 4540 beteg fordult meg a falai között.⁴

A másik XIX. századi alapítású intézet — az asszonykórház udvarának másik felén — a vármegyei kezdeményezésre 1837-ben létrehozott *tébolyda*.

² Vö. MAIL–HERMANN 2006.

³ Vö. KISS 1908.

⁴ MOL P. 1216. Capsa 66. № 77.

A Veszprém vármegyei elmebeteg, fogyatékosok és veszettségben szenvedők számára alapították. A „veszetteket” (veszettségben szenvedő állatok által megmártakat) külön szobában tartották. A nagy lelkesedéssel megszerveztetett, 12 ágyas intézményt néhány év múlva már alig-alig támogatták magánszemélyek. (A XIX. század végén a tébolyda megszűnt, a női kórház pedig városi kezelésbe ment át.)⁵

Ezen állandó kórházak mellett háborús és járványos időkben *ideiglenes kórházakat* is alapítottak városunkban: 1809-ben, amikor a francia csapatok feldúlták a várost, és a győri csata után sok sebesültet kellett ellátni, a bencések rendházában és iskolájában rendeztek be ideiglenes betegápoló helyiséget.⁶ Az 1831. évi nagy kolerajárvány idején pedig a város földesura, gróf Esterházy (II.) Károly (1799–1856) hozott létre kolerakórházat *Bezerédy Mihály* uradalmi prefektus közreműködésével. Ez a járványkórház a város végén lévő „pálinka főző ház”-ban nyílt meg *Farkas Ferenc* felsővárosi polgár gondnoksága alatt.⁷ 1892-ben, az utolsó kolerajárvány idején szintén felállított a város egy 30 ágyval felszerelt járványkórházat.

A kórházalapító: gróf Eszterházy Ferenc

Galántai és fraknoi gróf Eszterházy Ferenc alakjával keveset foglalkozott a magyar történetírás⁸, pedig életpályájának jelentős része egy olyan, politikailag és társadalmilag is mozgalmas korszakra esik, amikor a bécsi udvar jelentős lépéseket tett az ország felemelésének érdekében. A Habsburg császári udvar — amely egyben a magyar királyi udvart is jelentette — a XVIII. század közepétől nagyra becsülte és érdemben foglalkoztatta is a magyar főnemességet: a fiatalok a nemesi testőrség soraiban csiszolódtak, hogy kellő tapasztalatokat szerezve a hadsereg

⁵ Vö. HUDI 1995. 63–64.

⁶ Vö. ZSOLDOS 1817., illetve összefoglalóan az *Acta Musei Papensis* (Pápai Múzeumi Értesítő 11. kötetében (Pápa, 2006) az 1809. június 12-én lezajlott pápai ütközet feldolgozását.

⁷ MEZEI 2001. 23–24.

⁸ BERÉNYI 2000. 27–38.

vagy az államigazgatás hűséges tisztviselői legyenek. A császári-királyi udvarhoz kötődik Ferenc gróf politikai-közéleti pályafutása és karrierje is.

Eszterházy Ferenc 1715. szeptember 12-én született a pápai vár még álló középkori falai között.⁹ Édesapja — szintén Ferenc — tábornok, főlovász- és tárnokmester, édesanyja Pálffy Mária Szidónia volt. Szerencsés családban született — és ezt nem csak a főnemesi rang jelentette —, mert szüleinek tizenegy gyermeke közül tíz érte meg a felnőttkort jó egészségben. A gyermekek gondos, vallásos nevelésben részesültek. A három fivér — Miklós, Ferenc és Károly — eltérő, de kiemelkedő pályát futottak be: Miklós előbb a hadseregben, majd a diplomáciai szolgálatban szerzett nevet magának, mivel szentpétervári követ lett. A legkisebb fiú, Károly (1725–1799) papi pályára lépve esztergomi kanonok, előbb a váci (1759–1762), később az egri (1762–1799) püspöki székbe került.¹⁰

Ferenc gróf az udvari kamaránál kezdte működését, majd a bécsi Hofteather intendánsa lett (1752–1754). 1760–1783-ig Moson vármegye főispánja, majd főkamrás (1765), főudvarmester (1773). 1762-ben Mária Terézia királynő a Magyar Kancellária fejevévé nevezte ki, s ezt a tisztséget haláláig viselte. 1783–1785-ben horvát-szlavón-dalmát bán. Jó, mondhatni baráti viszonyt ápolt Lotharingiai Ferenc császárral, Mária Terézia királynő férjével: ez a kapcsolat valószínűleg jelentősen hozzájárult Eszterházy Ferenc magasan ívelő karrierjének alakulásához. A magyar ügyek királyi kancellárjaként számos fontos rendelet előkészítésében, illetve megszületésében vett részt. Így pl. végrehajtotta az úrbérrendezés (1767) és a nevelési-oktatási reform (*Ratio Educationis*, 1777) nagy jelentőségű intézkedéseit. Mária Terézia valóságos politikáját támogatta, de II. Józsefnek a nemesi és egyházi viszonyok radikális megváltoztatására irányuló törekvéseit már nem tudta tolerálni. Mindamellet Mária Terézia sem élne a magyar nép emlékezetében a legkedveltebb Habsburgként, ha Eszterházy kancellár bölcsességgel és türelemmel nem fékezte volna a sokszor türelmetlen uralkodónő cselekedeteit. Ferenc gróf befolyását jól jelzi, hogy 1764-ben a királynő az ő kezdeményezésére alapította meg a Szent István Lovagrendet, melynek első nagymestere ő maga, kancellárja pedig a gróf lett.¹¹ A rend alapításának öröme hozták haza Raguzából a szent király legbecsesebb ereklyéjét: a Szent Jobbot.

⁹ Életrajzi adattárakban és lexikonokban ez az időpont szerepel. Ugyanakkor a gannai altemplomban lévő síremlékén a következő felirat másként jelöli születésének dátumát: PRIMAM. LUCEM. ADSPEXIT. PISONII. [sic!] MOX. ANTE. KAL. APR. MDCCXII.

¹⁰ MEZEI 2000. 39–51.

¹¹ Vö. SIPÓCZ 1999. 28.

A gróf nevét – gáláns kalandjain, valamint államigazgatási tevékenységén túl – leginkább jótéteményei, felebaráti szeretetből fakadó alapítványai őrizték meg. Az első ilyen kezdeményezés akkor született, amikor 1762. augusztusában váratlanul meghalt unokatestvére, a grófi ág vagyonának örököse, és így fivéreivel együtt örökölték az ág teljes vagyonát.¹² Ő kapta a Pozsony és Moson megyei birtokokat, s ezek központját, Cseklészt. Rögvest hozzáfogott birtokainak fölvirágoztatásához: a cseklészi birtokon *gyapjúfonó- és szövőüzemet* létesített, melyhez saját juhászata szolgáltatta az alapanyagot. Ugyancsak az 1762-es évhez fűződik az a kezdeményezés is, mely szerint tallói kastélyában *árvaházat* létesített a porosz háborúban elesett katonák árvái részére. Az intézet fénykorában 75 fiú és 25 leány kapott itt oktatást a gróf költségén. (Ez volt az első nem egyházi fenntartású árvaház hazánkban.) És Esterházy gróf nevéhez fűződik még az első ún. *kamerális iskola* létrehozása is, melyben kereskedelmi és műszaki ismereteket oktattak. Az intézet céljaira szempci kastélyát ajánlotta fel 1763-ban.

Mária Terézia királynő 1765-ben magyar királyi főkamarrássa, 1771-ben pedig az Aranygyapjas Rend lovagjává nevezte ki hűséges munkatársát. Horvát-szlavón báni kinevezését már II. József császártól kapta 1783-ban, ekkor írta róla Kaunitz herceg: „Széles körű tudással bíró, erős karakterű úr, aki fényes cseklészi udvartartásáról ismert.” A császárt, a koronázatlan „kalapos királyt” ifjúkora óta ismerte. Vele már közel sem volt olyan felhőtlen a kapcsolata, mint édesanyjával: a konfliktus akkor kezdődött, amikor József nem koronáztatta magát magyar királlyá, így lehetetlenné téve a királyi hatalom alkotmányos gyakorlását.

Ferenc gróf a császár németesítő törekvéseinek és túlzásba vitt újításainak nyíltan ellene szegült. Osztotta a nemesség álláspontját az úrbéri reform végrehajtásával kapcsolatban, és különösen fölháborította az egyházi reformok körültekintés nélküli, már-már kegyetlen végigvitele. Esterházy, aki pápai birtokán kolostort alapított és letelepítette a betegápoló irgalmasokat, elborzadva nézte, hogy a feloszlott kolostorok javait, műkincseit, könyvtárait széthordják, elkótyavetyélik.

Utolsó éveiben a gróf egyre ritkábban fordult meg Bécsben: élete végéhez közeledve már belefáradt a császárral való folytonos hadakozásba. Cseklészi domíniumát átengedte a fiának, ifjabb Ferencnek (1758–1815), ő maga pedig az egyébként is üresen álló pápai kastélyba költözött. Rövid betegség után, 1785. november 7-én halt meg Bécsben. Tetemét a fraknói grófi ág gannai családi kriptájában helyezték örök nyugalomra. Ma is itt nyugszik.

¹² Vö. FÜLÖP 1994. 225–286.

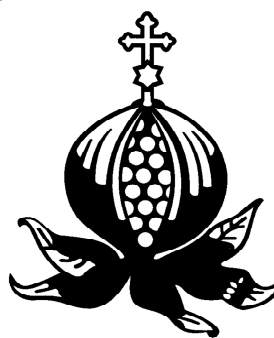
A működtető: az irgalmasrend

A Betegápoló Irgalmasrendet (Istenes Szent János Betegápoló Rendje = *Ordo Hospitalarius Sancti Joannis de Deo, O.H.S.J.D.*) a portugál *Juan Ciudad* (*Joao Cidade*) alapította 1540-ben. 1572. január 1-jén *Szent V. Piusz* pápa (1566–1572), aki a testvéreknek *Szent Ágoston* reguláját írta elő, jóváhagyta a rendet. A rendi gyűlés által 1586-ban kidolgozott konstitúciókat *V. Szixtus* (1585–1590) még ugyanebben az évben elfogadta.

Az alapító a portugáliai Montemor-o-Novo helységben született 1495. március 8-án. 8 éves korában megszökött otthonról és egy gazda pásztornak fogadta fel. Itt megtanult írni olvasni, beletanult a gazdálkodásba. 28 évesen zsoldoskatonának állt, a spanyol-francia háborúban megsebesült, majd fogságba esett. Itt majdnem felakasztották. Leszerelése után nemsokára Észak-Afrikában találjuk, majd Európába visszatérve felcsapott vándor-könyvkereskedőnek.

1539. június 20-án Andalúziában *Avilai János* egy prédikációjának hatására megvilágosodott számára Isten hívása: a rászoruló szegény betegeknek kell segítenie. Kemény munkába vágott ekkor: éjszaka fát gyűjtött, amit nappal eladott: ennek árából ételmezt és orvosságot vásárolt a vagyontalan betegeknek. Hamarosan házat bérelhetett Granadában, oda-hordta betegeit, és önfeláldozóan ápolta őket. A házat, mely rövidesen kicsinek bizonyult, kórházzá alakította. Életszentségének híre hamar elterjedt, és nemsokára már nem kellett kéregetnie: az emberek maguk hozták neki a szükséges dolgokat, és a granadai érsek is erőteljesen támogatta. *Tuy* püspöke jóváhagyja az „*Istenes János*” nevet, amelyet az emberek adtak neki. Készítettett számára egy köntöst, hogy megismerjék róla, és meghagyja neki, hogy segítőtársai is olyat viseljenek. Az általános tisztelet, amely Jánost körülvette, óriásira nőtt, amikor a királyi kórház égése alkalmával a betegeket a vállán mentette ki. Csodálatos módon egy hajszála sem perzselődött meg sem neki, sem a betegeknek, pedig a lángok kellős közepén járt. (Ez a jelenet látható a pápai volt irgalmasrendi, „*Gránátalma*” gyógyszerertár egyik intarziás szekrényajtaján is.)

A betegek szolgálatában, megfeszített munkában eltöltött 13 év felőrölte erejét. Miután az érsek föladata neki az utolsó kenetet, ötvenötödik születésnapján, 1550. március 8-án meghalt. 1630-ban avatták boldoggá, majd 1691-ben szentté. *XIII. Leó* pápa 1886-ban a földkerekség összes kórházának és

betegének mennyei pártfogójává nyilvánította, s nevét belefoglalta a haldoklók egyházi imájába. Ünnepe már 1714-ben fölvették a római naptárba, március 8-ára.

A XX. században a rend eljutott mind az öt világrészre: 1995-ben 217 házban 1510 szerzetes dolgozott. A modern gyógyító szolgálat követelményeinek megfelelően kórházak mellett idősek otthonát, pszichiátriai intézetet és fogyatékosokkal foglalkozó intézményeket is működtetnek. A rend tagjai végzik a Vatikán egészségügyi ellátását, és vezetik híres vatikáni gyógyszertárakat. A rend élén a generális rendfőnök áll, az egyes rendtartományok élén pedig a provinciális (tartományfőnök), akit 6 évre választanak. Az egyes rendházak elöljárója a perjel (prior).¹³

Az Irgalmasrend tagjai a szokásos szerzetesi fogadalmakon túl – engedelmesség, szegénység, tisztaság – negyedik fogadalomként kötelezték magukat az ingyenes betegápolásra is. Mivel a felebaráti szeretetet és az irgalmasságot hivatásszerűen gyakorolták, a nép elnevezte őket „mizericordiánusoknak”, „mizerieknek” (*miseriordia* = *irgalmasság*), ennek magyar megfelelője az „irgalmasrendi”.

A magyar rendtartomány – különválva az osztráktól – 1856-ban alakult meg. A tartományfőnökség 1856–1903 között Pozsonyban, attól kezdve Budapesten működött. A magyar rendtartományhoz a következő helységek tartoztak: Szepesváralja (alapítva 1650-ben), Pozsony (1669), Eger (1726), Temesvár (1737), Pápa (1757), Nagyvárad (1760), Kismarton (1760), Vác (1763), Pécs (1796), Szokolca (1796), Pozsony (üdülőház, 1802), Zágráb (1804), Buda (1815), Szatmár (1834). 1751–1781 között az irgalmasok kezelésében volt az elaggott katonák ápolására szolgáló pesti invalidus – korabeli szóval: hadastyán – ház is.¹⁴

A rend növendékei az 1870-es évektől egyetemi – orvosi-gyógyszerészi – tanulmányokat folytattak, képzésüket a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államsegéllyel támogatta. Az orvos végzettségű rendtagokkal azonban nehézségek is adódtak, mert előfordult, hogy a rend ingyen kitaníttatta az illető jelöltet, aki aztán – már orvosi diplomával a zsebében – kilépett a rendből. Ezt megakadályozandó a rendi káptalan 1878-ban olyan határozatot hozott, amely lehetővé tette a kilépni szándékozó orvosok, gyógyszerészek diplomájának visszavonását. A nagy hullámokat kiváltó ügy *Simor János* hercegprímáshoz is eljutott, aki azt javasolta a tartományfőnöknek, hogy ne engedjenek rendtagokat egyetemre. Legyenek azok csak betegápolók, és inkább világi orvosokat és gyógyszerészeket alkalmazzanak. A fegyelmi

¹³ Vö. PUSKELY 1995.

¹⁴ A rend magyarországi történetére lásd: SASVÁRI 1986. és TÖRÖK 1990.

problémák a későbbiekben is sok fejtörést okoztak a tartományfőnököknek, akik persze igyekeztek a rendet helyreállítani. Ez lassú folyamat volt, de az 1910-es évekre már látszottak az eredmények. 1914 októberétől a rend 1910 ágyat biztosított a háborús sebesültek részére kórházaiban, valamint lehetőséget ápolónők képzésére is.

1950-ben, a szerzetesrendek feloszlásának évében a magyar rendtartománynak 46 tagja volt, köztük 3 orvos, 12 gyógyszerész és 4 kórházlelkész. A rend újjászervezése 1989-ben kezdődött el, napjainkban Pécsen és Budán élnek, váci kórházukat a Magyar Máltai Szeretetszolgálattal közösen működtetik.

A pápai alapítólevél

Eszterházy Ferenc alapítólevele Bécsben kelt 1757. január 19-én. Ez az alapítólevél eredetileg német szöveggel, két példányban készült. A rend birtokában lévő, az eredeti királyi megerősítéssel ellátott példány Mária Terézia aláírásával és a magyar ügyekben használatos ún. nagypecséttel van ellátva. Az uralkodó mindenben elfogadta a bemutatott alapítólevelet és erre vonatkozó rezolúciója 1757. május 2-án kelt. A királynő eredeti kézírása mellett szerepel *gróf Nádasdy Lipót* magyar királyi kancellár aláírása is. 1921-ben a budapesti rendházból a pápaiba szállították, s a rend feloszlásáig itt őrizték. Utána az esztergomi Prímási Levéltár állományába került, ma is itt őrzik.¹⁵ A pergamenre írt, 14 oldalas okirat Mária Terézia címeinek és rangjainak felsorolásával kezdődik, majd az alapító gróf érdemei következnek, amelyek a betegápoló irgalmasok letelepítésére indították. Vázolja a letelepítés körülményeit és német szövegével beiktatja az eredeti alapítólevelet is.

Bécs, 1757. május 2.

A pápai kórház alapítólevele és királyi megerősítése

NOS, MARIA THERESIA DEI GRATIA imperatrix ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Sclavoniaeque, etc. regina, archidux AUSTRIAE, dux Burgundiae, Superioris et Inferioris Silesiae, Styriae, Carinthiae, Carnioliae, marchio Sacri Romani Imperii, Moraviae, Burgoviae, Superioris et Inferioris Lusatiae, comes Habsburgi, Flandriae, Tyrolis et Goritiae, Lotharingiae et Barri, magna dux

¹⁵ Ezúton is szeretnénk köszönetet mondani *dr. Hegedűs András*nak, az esztergomi Érseki és Főkáptalani Levéltár igazgatójának, hogy az alapítólevélről készített fotókat rendelkezésünkre bocsátotta.

Hetruriae, etc. memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit, universis, quod fidelis noster nobis sincere dilectus spectabilis ac magnificus comes FRANCISCUS ESZTERHÁZY de GALANTHA perpetuus in Frakno, camerarius noster, actualis intimus et directorii in publicis et cameralibus consiliarius aulicus, necnon comitatus Mossoniensis supremus comes tam suo, quam et sacri ordinis SANCTI JOANNIS de DEO, sive FRATRUM MISERICORDIAE nominibus et in personis exhibuerit et praesentaverit Maiestati nostrae certas quasdam literas originales fundationales memorati comitis, necnon praefatorum religiosorum subscriptionibus et sigillorum appositionibus roboratas ac in archiducali civitate nostra Vienna Austriae die decima nona mensis Januarii anni labentis infrascripti emanatas, quibus mediantibus mentionatus comes praelibatum sacrum ordinem SANCTI JOANNIS de DEO diversis piis et salutaribus de causis et motivis animum eiusdem ad id inducentibus in praedenotatis literis fundationalibus uberius expressatis in dominio suo Papensi Veszprimiensi comitatu ingremiato ad praescriptum instituti sui miserorum aegrotantium curam habiturum fundasse, atque finem in eum modofato sacro ordini pro usu, commodo et permansione inhabitantium religiosorum non modo domum assignasse, sed et novem millia florenorum parati aeris titulo perpetuae fundationis sub cautelis et condicionibus in serie praeattactarum literarum fundationalium appositis et declaratis numerasse dignoscebatur tenoris infrascripti. Supplicatum itaque extitit Maiestati nostrae per antelatum comitem debita cum instantia humillime, quatenus nos praeattactas literas fundationales modo praevio emanatas, omniaque et singula in iisdem contenta ratas, gratas et accepta habentes, literisque nostris inseri et inscribi facientes acceptare, approbare, ratificare ac pro praementionatis religiosis sacri ordinis SANCTI JOANNIS de DEO in praedicto dominio Papensi praemisso modo fundatis in perpetuum valituras autoritate nostra apostolico-regia clementer confirmare dignaremur. Quarum quidem literarum fundationalium tenor sequitur in hunc modum:

IM NAHMEN der Allerheiligsten Dreÿfaltigkeit. Amen. Ich Franz Graf Eszterházy von Galantha, Erb Herr auf Forchtenstein, Herr deren Schlößern und Herrschafften Papa und Ugod, der Römischen Kayserlichen Königlichen Mayestät würrklicher Camerer, bey allerhhöchst dero geheimen Directorio im Publicis et Cameralibus Hof Rath, und Ober Gespann des Wieselburger Comitats in dem Königreich Hungarn, Urkunde und bekenne hiermit in Kraft gegenwärtigen Fundations Instrumenti für mich, meine Erben und Erbsnehmere, daß nachdeme des öfftern die

betrübe, und armseelige Umstände deren jenigen, welche durch den Verlust ihrer Gesundheit ohne Hilfe und Anwendung des Thätigen Christenthums von ihren Nebenmenschen gänzlichen verlassen seynd, einfolglichen die elendeste Arth deren Armen Verlassenen ausmachen, angegen auch die Liebe und Sorgfalt mit welcher der von dem heiligen Joanne de Deo gestiftete Orden deren barmherzigen Brüdern derley äyserst verlassenen nothleidenden Armen Kranken beÿzustehen sich immerhin ohne Ermüdung beeÿstet, des öfftern nachdenklichen erwogen, und in reÿffe Betrachtung gezogen, ich mich endlichen entschloßen habe, zum behufs und Hilfe des armen Kranken Nächstens überhaupt, dann in Sonderheit deren armen erkrankten Untherthanen auf meinen Herrschafften Papa und Ugod, dann zum nutzen des dortigen bezirk, und zum Vortheil des gemeinen Weesens aus eigenen Mitteln, und Zuthuung einiger anderer Gutthätter, zu Papa ein eigenes Hospital, und zwar derzeit nur auf Vier arme Kranke Persohnen zu errichten, und solches denen Wohl Ehrwürdigen brüdern des Ordens vom Heiligen Joanne de Deo, sonsten die barmherzigen genannt, unter nachfolgenden von ihnen durchaus beliebten bedingnusen zu übergeben.

Erstens: Widme ich zur ersten Stiftung dieses Hospitals als ein wahres Stiftungs Capital Neun Tausend Gulden Rheinisch, welch ich entweder allhier zu Wienn in dem Stadt-Banco zu fünff, oder aber auf eine in Hungarn gelegene Herrschaft, so ferne es möglich a Sechs pro Cento Interesse anlegen, und die diesfällige Obligationes und Schuld brieffe dem Orden aushändigen werde;

Zweÿtens: Übergebe ich ihnen barmherzigen brüdern sowohl zu ihrer Wohnung, als Unterbringung obiger Vier Kranken die zu Papa gelegene, mir als grundherrn eigenthumlich zugehörige behaußung zum grünen baum, so wie solche bereits zum diesfälligen gebrauch zugerichtet ist, jedoch mit dem beding, daß Sie brüder an sothaner behausung kein Eigenthum zu fordern haben, sondern dieselbe, da mittlerweile ein ordentliches Kloster durch die sich etwa hervorthuende Gutthätter erbauet, und von ihnen barmherzigen brüdern bezohen seyñ wird, sothanes Haus anwiderumen mir, oder meinen Erben an der Herrschaft Papa zur freÿen, und anderweithen Disposition als mein wahres Eigenthum verbleiben solle; damit aber

Drittens: Sie barmherzige brüder ein sicheres Orth zu einem künftig zu erbauen komenden Closter haben, und hiernach ihre weitere Maaßregule zu nehmen wißen mögen, als verspreche ich denenselben ferners, den hierzu nöthigen Platz ausweißen solchen ihnen zu ihrem alsogleichem Gebrauch und Nutzen eigenthumlich übergeben, hierüber ein eigenes Donations-Instrument errichten und ihnen barmherzigen brüdern zustellen zu lassen.

Wiezumahlen nun leichtlichen abzusehen, daß obiges Stiff Capital deren Neun Tausend Gulden zur wollständigen Unterhaltung dieser Vier Kranken, und zu deren Wartung erforderlichen Ordens brüder, dann zu herbeyschaffung deren für die auswärtigen arme Kranke nach denen Institutionibus dieses Ordens unengeldlich abzureichen komende Medicamenta nicht vollständig hielänglich seyn dörrfte, als ertheile ich

Viertens: Ihnen barmherzigen brüder anmit, und in Krafft gegenwärtigen Stieff brieffs für mich, meine Erben und Erbes Erben die wollkomene Macht, und Freyheit auf ewige zeiten zu gedachten Papa eine offene Apotheken zu halten, und aus solcher ihre Arzneyen frey zu verkaufen, dergestalten, daß sonsten niemanden, wer der auch seyn, aldorten eine Apotheken zu eröffnen jemalens erlaubet, oder gestattet werden solle. Vorgegen Sie barmherzige Brüder um die herbeyschaffung und Vervorragung frischer, und gerechter Medicamenten zum Behuff des dortigen Publici von selbst jeder zeit besorget seyn werden;

Fünffens: Sollen sie barmherzige brüder für obig ihnen übergebende Stiff Capital, und denenselben weiters zuwendende vorbeschriebene benutzungen schuldig, und verbunden seyn, Acht brüder aus ihren Orden mit einbegriff eines Priesters in vorbenantes Hauß nacher Papa zu übersetzen, aldorten die Werke Christlicher Barmherzigkeit, worzu Sie ihr heiliger Orden verbindet, auszuüben, in ihrem Täglichen Gebett meiner, alß ihres dortigen ersten Stiffers allstâts ingedenk zu verbleiben, in sonderheit aber beständig, und zu ewigen Zeiten Vier arme Kranke denen Ordens Constitutionen gemäß zu unterhalten, und zu verpflegen. Und gleich wie durch die Milde, und gutthätigkeit meiner geschwistrichen, und anverwandten zu Completirung obiger Neun Tausend Gulden Stiff Capitals, benanntlich des Hochwürdig, Hoch und Wohlgebohrnen Herrn Emerici Grafens von Eszterházy und Galantha Bischoffens zu Neutra, ihro kayserlichen Königlichen Mayestät wirklichen geheimen Raths, meines geliebtesten herrn Veters, des Hochwürdig, Hoch und Wohlgebohrnen Herrn Caroli Grafens von Eszterházy und Galantha Episcopi Catariensis, und königlichen Locumtenential Raths, meines geliebtesten herrn Bruders, dann des Hoch und Wohlgebohrnen Herrn Josephs Grafens von Eszterházy, und Galantha, Ihrer Kayserlichen Königlichen Mayestät wirklichen Camerers, General feldwachtmeisters, und Obristen über ein Hungarisches Regiment zu fuß, meines auch geliebtesten Herrn Veters, nicht minder der hoch und Wohlgebohrnen Frauen Antonia Gräfin von Paar, gebohner Gräfin von Eszterházy und Galantha, meiner geliebtesten frauen Schwester, und zwar von jeglichen Heile Tausend Gulden bey gesteuert, und mit dem bedinge dargegeben worden, daß in erwehnte

Vier Kranken bether jedesmahlen die von denen selben praesentierende Kranke, doch daß solche mit Keiner dem Instituto des Ordens widrigen Krankheit behaftet seÿn, übernommen werden sollen So seÿnd Sie barmherzige Brüder,

Sechstens: allerdings schuldig, und gehalten, auf die Praesentation sothaner Gutthätter die behörige Achtung zutragen, zu dem Ende einen jeden aus ihnen die Anzeige zu machen, alß oft der auf das gestiftete bethe praesentirte Kranke sothanes bethe verlaßet, damit sofort eine andere derleÿ Kranke Persohn in Vorschlag gebracht werden können; Zu ewiger Gedächtnuß und mehrerer Bekräftigung alles dessen seÿnd gegenwärtigen Stiff briefs zweÿ gleichlauthende Exemplarien errichtet, mit meinem angebohrnen Gräflichen Insigll, und eigener Unterschrift bestärket, wie nicht minder im Nahmen des Ordens deren barmherzigen brüder durch nachstehende darzu bevollmächtigte mit brüder ebenfalls unterfertigt, und jedwedem Theile eines zugestellet worden.

So geschehen zu Wienn im Jahre nach der Gnadenreichen Geburth Christi unseres Herrn und Seeligmachers Ein Tausend Siebenhundert und Sieben und fünffzig, den Neunzehnten Monaths Tag im Jenner.

LOCUS SIGILLI. Graf *Franz Eszterházy* manu propria.
LOCUS SIGILLI. frater *Leo Kurtz* commissarius ac
visitator generalis, necnon provincialis manu propria.
frater *Theophilus Tobenz* conventus Viennensis
fratrum misericordiae praesenti tempore prior manu propria.
frater *Aurelius Habel* sacerdos
et secretarius provinciae manu propria.
frater *Maternus Perler* sacerdos
et praesenti tempore novitiorum magister manu propria.

Nos itaque humillima suprafati comitis FRANCISCI ESZTERHÁZY de attacta GALANTHA supplicatione nostrae modo, quo supra facta Maiestati, regia benignitate nostra exaudita clementer et admissa praeinsertas literas ipsius fundationales non abrasas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte suspectas, sed omni prorsus vitio et suspicione carentes, praesentibusque literis nostris de verbo ad verbum sine diminutione et augmento aliquali insertas et inscriptas quoad omnes earundem continentias, clausulas, condiciones et articulos ratas, gratas et acceptas habentes praedeclarata autoritate nostra apostolico-regia acceptavimus, roboravimus, approbavimus, ratificavimus ac pro repetitis religiosis FRATRIBUS MISERICORDIAE in memorato dominio

Papensi modo praedecarato fundatis, adeoque praespecificato ordine SANCTI JOANNIS de DEO in perpetuum valituras clementer confirmavimus ea tamen lege, ut praenotati FRATRES MISERICORDIAE ab involando in jura parochialia semet abstinere, atque eorundem pharmacopaiam ordinariae semper subiicere debeant visitationi salvo jure alieno harum nostrarum secreto maiori sigillo, quo ut regina Hungariae utimur, impendenti communitarum vigore et testimonio literarum.

Nos itaque humillima suprafati comitis FRANCISCI ESZTERHÁZY de attacta GALANTHA supplicatione nostrae modo, quo supra facta Maiestati, regia benignitate nostra exaudita clementer et admissa praeinsertas literas ipsius fundationales non abrasas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte suspectas, sed omni prorsus vitio et suspicione carentes, praesentibusque literis nostris de verbo ad verbum sine diminutione et augmento aliquali insertas et inscriptas quoad omnes earundem continentias, clausulas, condiciones et articulos ratas, gratas et acceptas habentes praedecarata autoritate nostra apostolico-regia acceptavimus, roboravimus, approbavimus, ratificavimus ac pro repetitis religiosis FRATRIBUS MISERICORDIAE in memorato dominio Papensi modo praedecarato fundatis, adeoque praespecificato ordine SANCTI JOANNIS de DEO in perpetuum valituras clementer confirmavimus ea tamen lege, ut praenotati FRATRES MISERICORDIAE ab involando in jura parochialia semet abstinere, atque eorundem pharmacopaiam ordinariae semper subiicere debeant visitationi salvo jure alieno harum nostrarum secreto maiori sigillo, quo ut regina Hungariae utimur, impendenti communitarum vigore et testimonio literarum.

Datum per manus fidelis nostri, nobis sincere dilecti spectabilis ac magnifici comitis Leopoldi Floriani de Nádasd, perpetui terrae Fogaras, comitatus Comaromiensis supremi et perpetui comitis, agazonum nostrorum regalium per Hungariam magistri, camerarii et consilarii nostri actualis intimi, et per antelatum regnum nostrum Hungariae aulae nostrae cancellarii in archiducali civitate nostra Vienna Austriae, die secunda mensis Maii, anno Domini millesimo septingentesimo quinquagesimo septimo, regnorum nostrorum Hungariae, Bohemiae et reliquorum anno decimo septimo.

Maria Theresia manu propria.
comes Leopoldus de Nadasd manu propria.
Bernardus Koncsek manu propria.

MI, MÁRIA TERÉZIA, ISTEN KEGYELMÉBŐL¹⁶ császárné és Németország, Magyarország, Csehország, Dalmácia, Szlavónia, stb. királynője, AUSZTRIA főhercege, Burgundia, Felső- és Alsó-Szilézia, Stájerország, Karintia és Krajna hercege, a Szent Római Birodalom, Morvaország, Burgau, Felső- és Alsó-Lausitz őrgrófja, Habsburg, Flandria, Tirol, Görz, Lotaringia és Bari grófja, Etruria nagyhercege, stb. emlékezetül adjuk a jelen oklevél tartalmával tudatván mindenkiel, akit illet, hogy az általunk őszintén kedvelt hívünk, a tekintetes és nagyságos Galántai Eszterházy Ferenc gróf, Fraknó örökös ura, kamarásunk, valóságos belső tanácsos és a Közigazgatási és Pénzügyi Igazgatóság udvari tanácsosa, továbbá Moson vármegye főispánja mind a saját, mind pedig Istenes szent János szentséges rendje, vagyis az irgalmasrendi testvérek nevében és képviselőjében Felségünknek bemutatott és átnyújtott egy bizonyos eredeti alapítólevelet, mely az említett gróf, továbbá az emlegetett szerzetesek aláírásával és pecsétjeik rányomásával lett megerősítve, és ausztriai Bécs főhercegi székhelyünkön az alulírott folyó év január hónapjának tizenkilencedik napján lett kiállítva, és amely révén az említett gróf a fentebb említett alapítólevélben részletebben kifejtett, és lelkét erre ösztönző különféle kegyes és üdvös okokból és indítékokból méltóztatott a Veszprém megyében lévő pápai uradalomban Istenes szent János emlegetett rendjét meghonosítani, hogy a jövőben alapelveik előírása szerint a nyomorult betegek gondját viseljék, és ebből a célból az emlegetett szent rend részére az ott élő szerzetesek használatára, kényelmére és tartózkodására nem csupán egy házat adományozni, hanem örökös alapítvány címén 9000 forintot is készpénzben lefizetni, az alábbi tartalmú említett alapítóanyolevél szövegében rögzített és kifejtett záradékok és feltételek szerint. Az említett gróf tehát kellő tisztelettel és igen alázatosan kérvényezte Felségünktől, hogy a fenti módon kiállított emlegetett alapítólevelet, és minden egyes abban foglalt dolgot érvényesnek, hasznosnak és elfogadottnak nyilvánítva, valamint oklevelünkbe foglaltatva és átírva apostoli királyi hatalmunkból eredően kegyesen méltóztassuk elfogadni, érvényesíteni, jóváhagyni és megerősíteni, hogy Istenes szent János szentséges rendjének az említett pápai uradalomban a fenti módon letelepített szerzetesei javára örökre érvényben maradjon:

A LEGSZENTSÉGESEBB SZENTHÁROMSÁG NEVÉBEN! Ámen. Én, Galántai Eszterházy Ferenc gróf, Fraknó örökös ura, a pápai és ugodói várak és birtokok ura, Ó római császári, királyi Fensége valóságos kamarása, legfelsőbb titkos, udvari tanácsos, mosoni főispán a Magyar Királyságban, elismerve a jelenlegi alapító levél érvényességét a magam, örököseim és azok örökösei nevében kinyilvánítom, hogy tekintettel arra, miszerint egyfelől azok szomorú körülményei, akik egészségük elvesztése folytán minden segítség nélkül a tetteikben nyilvánuló kereszténység híján, embertársaiktól

¹⁶ A latin szöveget dr. Köblös József, a németet Kránitz Zsolt fordította magyarra.

teljesen elhagyatva a szegény elhagyatottak legnyomorultabb tömegét képviselik; másfelől ama szeretetre és gondosságra, amellyel az Istenes szent János által alapított rend irgalmas testvérei az ilyen elhagyottak, szükségét szenvedő szegény betegek segítségére mindenhol és fáradtságot nem ismerve siettek, ezt többször megfontoltan átgondolva és komoly vizsgálódásba vonva végül úgy döntöttem, hogy a szegény beteg felebarátok megsegítése céljából általában, kiváltképp pedig a pápai és ugodi birtokaimon élő szegény, megbetegedett jobbágyaim számára, az ottani környék használatára és a köz javára, saját erőmből és néhány jötevé hozzájárulásával Pápán kórházat alapítok, amely jelenleg csak négy szegény beteg számára alkalmas, és azt az Istenes szent János által alapított, egyébként irgalmas testvéreknek nevezett rendnek átadom az alábbi, nekik tetsző feltételek mellett.

Előszőr: Felajánlok e kórház alapításának első alapjául kilencezer rajnai forintot, mely összeget én vagy itt, Bécsben a városi banknál 5%-os, vagy Magyarországon, ha lehet 6%-os kamatra fogok elhelyezni, a vonatkozó adóslevelet és okmányokat a Rendnek kézbesíteni fogom.

Másodszor: Átadom Önöknek, irgalmas testvéreknek lakásul és a fent említett négy beteg számára a birtokomat képező, a „Zöld Fához” címzett lakóházat, amelyet máris előkészítettek ilyen jellegű használatra¹⁷, azzal a feltétellel, hogy a testvérek ezt nem tekinthetik kizárólagos tulajdonuknak, hanem amennyiben kiváló jötevők által egy rendes kolostort építtethetnének, és Önök, irgalmas testvérek, oda beköltözhetnének, e ház mint kizárólagos tulajdon felett továbbra is szabadon rendelkezessünk: akár én, akár örököseim a pápai uradalomban.

Harmadszor: Hogy azonban Önök, irgalmas testvérek, egy ilyen építendő kolostor számára megfelelő hellyel rendelkezhessenek és további intézkedéseiket megtehessek, megígérem Önöknek, hogy az ehhez szükséges helyet kijelölöm, és azt Önöknek azonnali használatra és hasznukra tulajdonul átengedem, erről egy külön adománylevelet állítatok ki, és Önöknek, irgalmas testvéreknek, azt kézbesíttetem.

Mivel könnyűszerrel belátható, hogy a fenti kilencezer forintos alapítványi tőke a négy beteg és az ezek ápolásához szükséges rendtagok jómódú ellátására, valamint a külső, szegény betegek számára szükséges és a Rend előírásai alapján ingyen kiszolgáltató gyógyszerek beszerzésére csak rövid ideig volna elégséges,

Negyedszer: teljes hatalmat és szabadságot adományozok Önöknek, irgalmas testvéreknek, a jelenlegi adománylevél erejével a magam, örököseim és azok örököseinek nevében örök időkre arra nézve, hogy Pápán nyilvános gyógyszertárat nyissanak, és abból gyógyszereiket szabadon árulhassák, úgyannyira, hogy senki másnak, bárki is

¹⁷ Thanhoffer József uradalmi prefektus feljegyzésében szerepel az épület átalakítása. A feljegyzés 1757. január 12-i dátummal kelt, mely szerint „az épületet az erről készült tervrajz szerint teljesen be kell fejezni”. Vö.: LÁSZLÓ 2003. 57–101., különösen 93.

legyen az, ezen a helyen gyógyszertár nyitását soha nem fogjuk engedélyezni¹⁸. Ennek fejében Önök, irgalmas testvérek, mindenkor maguktól gondoskodni fognak az itteni közönség részére szükséges új, megfelelő gyógyszerek beszerzéséről, készletezéséről.

Ötödször: Az Önöknek átadandó fenti alapítványi tőke és annak további előírt felhasználása fejében tartoznak és kötelesek Önök, irgalmas testvérek, a fent megnevezett pápai házban az Önök Rendjéből nyolc testvért elhelyezni, beleszámítva egy áldozópapot, ahol ők a keresztény irgalmasság cselekedeteit gyakorolják, ahogy ezt az Önök szent Rendje kívánja, és rólam, mint első itteni alapítóánytevőjükről emlékezzenek meg mindennapi imájukban, legfőképp pedig állandóan és örök időkre négy szegény beteget gondozzanak és ápoljanak a Rend szabályai szerint.

Ezzel együtt testvéreim és rokonaim bőkezűsége és jótékonyága fenti kilencezer forint alapítványi összeg kiegészítésére egyenként ezer forintot adományozott, és pedig név szerint: főtisztelendő, méltóságos és tekintetes Galántai Eszterházy Imre¹⁹ gróf, nyitrai püspök úr, ő császári és királyi fenségének valódi titkos tanácsosa, legkedvesebb unokatestvérem; főtisztelendő, méltóságos és tekintetes Galántai Eszterházy Károly²⁰ gróf, cattarói püspök úr, szeretett testvérem; méltóságos és tekintetes Galántai Eszterházy József²¹ gróf úr, ő császári királyi fensége valóságos kamarása, lovassági tábornok, egy magyar gyalogezred ezredese, kedvelt unokaöcsém; és nem kevésbé méltóságos és tekintetes Paar Antónia²² grófné, született galántai Eszterházy grófnő, kedvelt testvérem. Ez az összeg azzal a feltétellel adatott át, hogy az említett négy ágyra mindenkor az általuk javasolt azon betegek vétessenek fel, akik semmiféle, a Rend szabályzatával ellenkező betegségben nem szenvednek.

Hatodszor: Mindazonáltal Önök, irgalmas testvérek kötelesek a nevezett jótévők javaslatai iránt a megfelelő tisztelettel viselkedni, és végül közülük mindegyiknek jelentést tenni, ha az alapítványi ágyra ajánlott beteg az ilyen ágyat elhagyta, hogy azonnal egy másik efféle beteg személyt javasolhassanak.

Mindezek örök emlékezetére és hathatósabb megerősítésül a jelen alapítólevelet két megegyező példányban állítottam ki, és megerősítettem örökletes grófi pecséttemmel és aláírással, továbbá aláírták az irgalmas testvérek Rendje nevében az erre felhatalmazott alábbi testvérek is, majd mindkét félnek egy-egy példány átadatott.

Kelt Bécsben, a Krisztus Urunk és Üdvözítőnk kegyelemteljes születése után való egyezerhét százötvenhetedik esztendő január tizenkilencedik napján.

¹⁸ Bizonyos adatok arra utalnak, hogy Pápán már 1740-től kezdve működött városi gyógyszertár előbb „Arany Sas”, utóbb „Megváltó” néven. Vö. JANKÓ-SZABÓ 1989. 241. sköv.

¹⁹ Eszterházy Imre (1689–1763) 1740-től nyitrai püspök

²⁰ 1725–1799, később váci, majd egri püspök.

²¹ ?–1759

²² Esterházy Antónia (1719–1771), gróf Paar Vencelné.

PECSÉT HELYE. Eszterházy Ferenc gróf saját kezével.
PECSÉT HELYE. Leo Kurtz testvér,
általános kiküldött és vizsgáló, tartományfőnök saját kezével.
Teophil Tobenz testvér,
az irgalmasrendi testvérek bécsi rendházának jelenlegi perjele saját kezével.
Aurel Habel testvér, áldozópap, rendtartományi titkár saját kezével.
Maternus Perler testvér,
áldozópap, mostani időben újoncmester saját kezével.

Mi tehát, miután az említett Galántai Eszterházy Ferenc grófnak Felségünkhöz a fenti módon beterjesztett igen alázatos kérvényét királyi jóságunkból eredően kegyesen meghallgattuk és átvettük, feljebb átírt alapítólevelét, melyen nem volt kivoakarás, sem kihúzás, semelyik részén nem volt gyanús, hanem éppen minden fogyatkozástól vagy gyanútól mentes volt, és amelyet bármiféle rövidítés vagy hozzátoldás nélkül oklevelünkbe szóról szóra beillesztettünk és átírtunk, minden pontjára, záradékára, feltételére és pontjára nézve érvényesnek, hasznosnak és elfogadottnak nyilvánítva korábban emlegetett apostoli királyi hatalmunkból eredően elfogadtuk, érvényesítettük, jóváhagytuk és kegyesen megerősítettük mások jogainak sérelme nélkül ama nagyobb titkos függőpecsétünkkel megerősített jelen oklevelünk ereje és tanúbizonyosága révén, melyet Magyarország királynőjeként használunk, hogy az említett pápai uradalomban a fenti módon letelepített irgalmasrendi szerzetesek, következésképpen Istenes szent János szentséges rendjének javára örökre érvényben maradjon, azonban azzal a feltétellel, hogy az említett irgalmasrendi testvérek magukat tartsák távol attól, hogy a plébánia jogaiba beavatkozzanak, gyógyszerházukat pedig mindig vessék alá a szokásos ellenőrzésnek.

Kelt általunk őszintén kedvelt hívünk, a tekintetes és nagyságos Nádasdy Lipót Flórián gróf, Fogaraszöld örökös ura, Komárom vármegye örökös főispánja, magyar királyi lovászmesterünk, kamarásunk és valóságos belső tanácsosunk, valamint említett magyar királyi udvarunk kancellárja keze által az ausztriai Bécs főhercegi székhelyünkön, május hónap második napján, az Úr 1757. esztendejében, magyarországi, csehországi és többi királyságunk 17. évében.

MÁRIA TERÉZIA saját kezével.
Nádasdy Lipót gróf saját kezével.
Koncsek Bernát saját kezével.

Alapítványt tettek még az alapítólevélben megnevezettek kivül: gróf Batthyány Antónia²³ és Batthyány Teréz²⁴, nemeskéri Kiss János, Reppich Kálmán, Illés József sitkei plébános, Thallián Gábor, Niczky Lázár²⁵, gróf Révay Miklós, Nádasdy Erzsébet grófnő²⁶ és a gróf Zichyek.²⁷

A már épülő rendház és kórház berendezésére Pápára jött 1757. június hó 22-én Weichler Consalvus perjel. 1757. július 28-án érkeztek meg a többi rendtagok a szükséges gyógyszerekkel és kórházi eszközökkel: Martin Esaurus, Wolf Sixtus, Weisz Gerard. A vendégfogadóból átalakított kórház és rendház elkészült és berendeztetett.²⁸ Átadását 1757. szeptember 16-ára, a Hétfájdalmú Szűz ünnepére tűzték ki az alapítók. Az átvételre megérkezett Kurtz Leó rendfőnök Hábel Aurél titkára kíséretében. A menet az irgalmasok ideiglenes lakából indult: elől zászlók alatt, énekszóval, zenekíséret mellett haladt a polgárság, utánuk az alapítók családtagjaikkal, azután a papság, végül az irgalmasok négy kocsin, minden kocsin egy-egy beteget hozva. E kocsik előtt vitték ezüst tálcán a rendház aranyozott kulcsát. Megérkezve a rendházhoz, a kulcsot átadták a rendfőnöknek, aki azt megőrzés végett a perjelre bízta. A magukkal kocsin hozott betegeket a kórházban elhelyezve a kápolnába vontak, ahol gróf Eszterházy Károly (ekkor még) esztergomi kanonok, címzetes püspök *Te Deum*-ot intonált, majd szentmisét mutatott be. Az ünnepi szentbeszédet Galgóczy Ferenc (1719–1798) pápai plébános mondta.²⁹

Az új, Fellner Jakab (1722–1780) által tervezett és épített rendház-kórház alapkövét 1765. november 16-án³⁰ tették le, az építkezést pénzügyi nehézségek miatt azonban csak 1776. szeptemberében–októberében fejezték be.³¹ (1775-ben az alapító öccse, gróf Eszterházy Károly püspök, a város földesura sietett az irgalmasrendiek segítségére, amikor az elakadt építkezés befejezését saját költségén befejeztette.³²) Az impozáns épületben két lépcsőház volt, hiszen eredetileg is emeletesre tervezték. A négyszögletű tömb egységes, késő-barokk („Fellner-barokk”) stílusban készült. Jelentősebb átalakítására csak az 1920–1930-as években, a kórház modernizációja alkalmával került sor.

²³ MOL P. 1260. Historia domus II. 20r–20v.

²⁴ MOL P. 1260. Historia domus II. 21r–21v.

²⁵ MOL P. 1260. Historia domus II. 22r.

²⁶ MOL P. 1260. Historia domus II. 22v–23r.

²⁷ MOL P. 1260. 10. kötet: Alapítványok tőkekönyve.

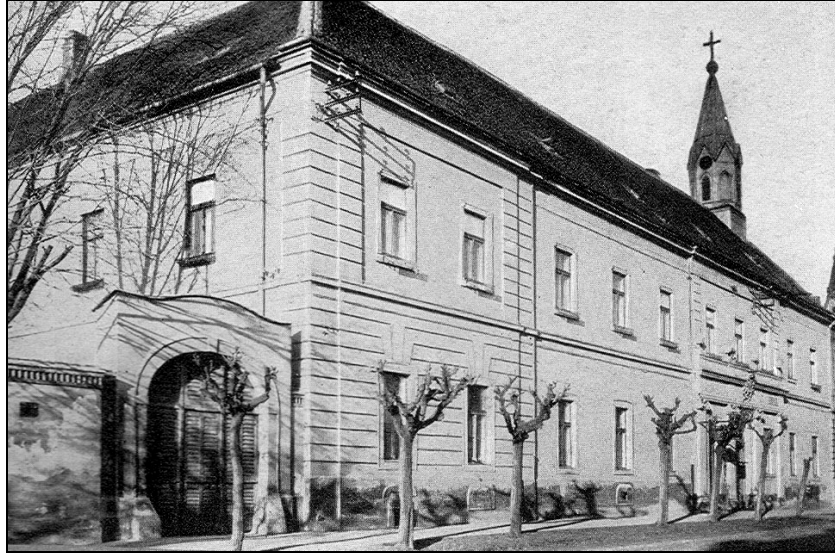
²⁸ MOL P. 1260. Historia domus I. 1–6.

²⁹ MOL P. 1260. Historia domus I. 14–15.

³⁰ MOL P. 1260. Historia domus II. 16v–17r.

³¹ 1776. október 8. Kiss Ferenc prefektus jelentése Eszterházy Károly püspöknek. MOL P. 1216. Capsa 51. № 3. Prefektusi levélmásolati könyv.

³² MOL P. 1260. Historia domus I. 125–127.

A korai alapítványokat újabbak is követték.³³ Ezek kamatjövedelméből, a koldulásból származó adományokból tartotta fenn magát a rendház. Jótétemények, a rendi testvérek szorgalma és takarékosága révén a rendház vagyona szaporodott. Már 1758-ban koldulási engedélyt kaptak a győri egyházmegye területére a győri püspöktől³⁴, 1760-ban pedig országos koldulási engedély birtokába jutottak, amelyet az ország nádora, gróf Batthyány Lajos állított ki számukra.³⁵ Az ellátott betegek száma egyre emelkedett, 1825. november 1. és 1826. október 31. közötti időszakban a fennmaradt kimutatás szerint 365 személyt kezeltek, akik közül 343 fő gyógyultan távozott.³⁶

1846-ban a pápai irgalmasrendi kórház 27 ágygal évi 600–900 beteget gyógyított. Az egészségügyi szakmai felügyeletet a megyei főorvos gyakorolta.³⁷

Az 1849. évi „Földadó-provisorium” bevallási íve szerint a rend birtoka két belső háztelek, az egyik két, a másik 14 lakkkal; négy hold 860 négyzetöl szántóföld, két kaszás, 650 négyzetöl kert, 981 négyzetöl szőlő és két hajlék a szőlőkben. E birtokok tiszta jövedelme 41 forint 25 krajcárt tett ki.

³³ Pl. gróf Zichy Domonkos veszprémi püspök 14.000 forintos alapítványa 1858-ban. MOL P. 1260. 10. kötet: Alapítványok tőkekönyve.

³⁴ MOL P. 1260. Historia domus II. 15r–15v.

³⁵ MOL P. 1260. Historia domus II. 15v–16r.

³⁶ DREK Kézirattár, O. 794/510.

³⁷ Veszprém Megyei Levéltár (VeML) IV. 1. b. Veszprém vármegye nemesi közgyűlésének iratai. 1846. № 2042. Eredeti, pecsét nélküli irat.

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc, majd az azt követő időszak nem kedvezett a szerzetesi életformának: az elvilágiasodás egyre terjedt, a szerzetesi fegyelem lazulása is szembetűnő volt: 1854-ben egymás után léptek ki a rendtagok, s kerestek világi foglalkozást. Az Apostoli Szentszék a bajok kivizsgálására megbízta Scitovszky János esztergomi hercegprímást, mint apostoli vizitátort. Scitovszky egy hosszú levélben a rendtagok lelkére kötötte kötelességük pontos teljesítését, előírta a napi szentmisehallgatást, a heti szentbeszédet, a zsolozsma rendes és rendszeres végzését, a szerzetesi ruha viselését, a betegek hűséges gondozását, és az újoncok gondos képzését. 1857-ben a rendház falai között, visszafogottan ülték meg letelepedésük 100. évfordulóját. A jegyzőkönyvi kimutatások szerint az eltelt 100 esztendő alatt a pápai kórházban 36.855 beteget ápoltak vallási hovatartozástól függetlenül.³⁸

A XIX. század második felében fokozatosan csökkenő létszám mellett aránylag több sebészi esetet láttak el, de ezek is csak kisebb sebészi beavatkozások voltak. A nagyobb berendezést és műtői felkészültséget igénylő esetekkel a pesti vagy részben a szomszédos megyék speciális osztályokkal rendelkező kórházait kellett felkeresniük. A pápai kórháztól a város és környék betegei mind jobban elszoktak, úgyhogy a betegforgalom a háború előtti egyik-másik évben már alig érte el a 100-at.

Ingatlanban gyarapodott a rendház vagyona az 1900/1901. év folyamán a rendházzal szomszédos telken épült egyemeletes bérházzal.

1904-ben került sor a kórház villamosítására és a távbeszélő beszerelésére, a betegápolás színvonala azonban egyre csökkent, amint ezt Steiner József (1838–1923) városi főorvos megállapította: „E kórház áll egy nagy teremből, ahol 22 ágy — ezek között 9 alapítványi — van berendezve, és ahol a betegek tekintet nélkül a baj minőségére, egymás mellett fekszenek. Belső, sebészeti, fül, szem, bőr, bujakóros bajokban szenvedők békésen hálnak egymás mellett, nem törődve azzal, hogy az orvosi tudomány ezidő szerint fertőző és ragályos betegségeket ismer. Ezen kórházat már 1757-ben gróf Esterházy Ferenc kancellár és gróf Esterházy Károly egri püspök alapították, és azóta csak annyiban változott, hogy az akkor épült kórtermen kívül a szerzet még 5 termet rendezett be 28 ággyal, de ezeket csak a legnagyobb szükség esetén, példának okáért háborúk vagy járványok idején bocsátja a betegek rendelkezésére. A betegforgalom évenként 300-400 között változik, csak férfi betegeket ápolnak valláskülönbség nélkül.”³⁹

³⁸ MOL P. 1260. Historia domus II. 81r.

³⁹ KAPOSSY 1905. 330.

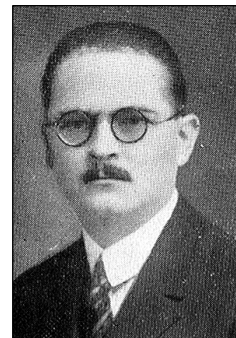

A világháborút követő devalváció, az értékpapírok értékének csökkenése, a hadikölcsönkötvények elértéktelenedése tetézték a bajt. Kiapadtak a segélyforrások, elmaradtak az egyébként is csekély jelentőségű kórházi jövedelmek, siralmassá vált a kórház állapota. Az épületek legszükségesebb tatarozása is elmaradt, silányult, elhasználódott a felszerelés.

Az 1919-es kommün egészségpolitikájának részeként a kommunista kormány a kórházat lefoglalta és állami birtokká nyilvánította. A leromlott állapotú intézmény 50 ezer korona államsegélyben részesült, és tervbe vették az akkor 54 ágyas kórház 120 ágyassá fejlesztését is. A 133 nap után a helyzet nem sokat változott. A nélkülöző, életüket kölcsönökből tengető rendtagok alig tudtak megfelelni kötelességüknek. E siralmas állapotok következménye lett az öreghegyi 9 hold föld eladása 1920-ban. Hogy valaki önszántából keresse fel gyógyulás céljából a kórházat, arról szó sem lehetett: szegények ápodója lett, már amennyire e tekintetben is meg tudott felelni feladatának.

Soós Pál házfőnök távozásával 1922-ben Lóber D. Imre lett a ház priorja. Az ő szereplésével kezdődött a kórház életében a változás és a megújulás kora. Személyében széles látókörű, kiváló gyakorlati érzékű, modern gondolkozású, megfontolt férfi került a rendház élére.

Csakhamar összefogott a három érdekelt: a rend, a város és az Esterházy-uradalom a kórház ügyének fellendítése érdekében. 1922. április 1-jén megváltozott a kórház jogi státusza, megkapta a *nyilvánossági jellegget*, amely lehetővé tette állami segítség igénybevételét is. Ugyanebben az évben megszervezték a sebészeti és a nőgyógyászati osztályt; előbbinek *dr. Friml Jenő* (lásd a fotót) világi orvos, utóbbinak *dr. Kondor Gyula* rendi orvos lett az első vezetője. Még 1920-ban fölmerült az az ötlet, hogy – mivel a város önerejéből amúgy sem képes közkórházat építtetni, a rend pedig a meglévő kórháza fenntartásával küszködik – az 1910-ben *gróf Esterházy Pál* által adományozott 10.000 négy- szögölnyi területet parcellázzák fel⁴⁰, és az egyes parcellák értékesítéséből befolyt vételár lehetővé tenné a kórház kibővítését. A tárgyalások megkezdődtek, s 1925-ben végre eredményre vezettek: megszületett a megállapodás a rend, a város és a hitbizomány között.⁴¹

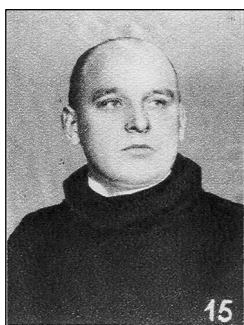
⁴⁰ Erre 1927–1936 között került sor.

⁴¹ A megállapodás 1924. május 28-án kelt. Esztergomi Primási és Főkáptalani Levéltár, Classis U. 222. Capsa 54.

További súlyos gondot okozott az intézet felszerelése és bővítése. A betegforgalom megindult, ám annak csak ¼-ét tudta a kórház lebonyolítani. Lóber Imre egyik érdeme, hogy sikerült érdeklődést kelteni a kórház iránt, és *dr. Paupera Ferenc*⁴² országgyűlési képviselő kezdeményezésére a város társadalmi mozgalmat – gyűjtést – indított, mely a kamatokkal együtt 60.932.361 koronát eredményezett. (Pápa 6 milliót adott.) Így most már 60 ágy állott rendelkezésre, megjavított, ill. részben új felszereléssel.

1926 tavaszán megkezdődött az újjászervezés tervszerűen irányított, nagy munkája. 1928. június 6-án adták át a forgalomnak a röntgen-készüléket, melynek kezelője *dr. Kalapos György* belgyógyász lett. Az 1928. július havi tartományi káptalan rendelkezése szerint Lóber Imre perjel és rendi kormánytanácsos a rend szabályai szerint tovább nem maradhatott, így őt Budapestre helyezték át. Utóda Pápán *Szropkó Flórián* volt növendékmester lett. Ő azon fáradozott, hogy egy régebbi terv szerint a város nyisson új utcát a Jókai utcáról az Anna kápolnáig, amely utca mentén kibővíthetné a kórházat. És közben folytatódott a megkezdett tatarozási, festési, bővítési munkálatok. Ekkor alakították át a Kálvária-temetőben lévő két rendi kriptát, mely tizenegy rendtag nyugvóhelye. A rendtagok szobáinak rendbehozása, a vízvezeték teljes felszerelése, új bútorok beszerzése esik erre az időre.

1931. májusában *Piszker Valér* került Páparra, aki 3 évig volt itt perjel. Folytatta és befejezte az újjáalakítási munkákat, tatarozásokat. Az ő perjelsége

alatt épült a szép kápolna az első emeleten. Az anyagi erők megfogyatkozása, a kedvezőtlen viszonyok nem engedték meg nagyobb szabású tervek véghezvitelét. Helyét 1934-ben *Kacsur K. Bertalan* (lásd a fotót) eddigi pápai főgyógyász foglalta el. (Egyúttal mint áldozópap Soós Pál is visszakerült a rendházba.) Most újból megindult egy nagy munka: a rendház negyedik szárnyának kiépítése. A fontosabb építkezések sorából kiemelkednek: az új, teljesen modern műtő, sterilizáló, az I. és II. emeleti kórtermek, az új konyha, elmebeteg-megfigyelő, központi fűtés minden helyiségben, a gyógyszerár teljesen új felszerelése, átalakított fogadószoba, iroda, megnagyobbított kápolna; a folyosók márványlapjait díszes cementlapokkal cserélték fel, új helyre költözött a röntgen. Az udvaron egy új emeletes épület kapott helyet: földszintje a

⁴² Paupera Ferenc (1876–1943) bankár, a Földhitelbank Rt. igazgatója, majd elnöke, nemzetgyűlési és országgyűlési képviselő.

meglévő gőzmosoda elhelyezésére, a felszaporodott személyzet befogadására, az emeleti rész a később idetelepített apácák konventjéül szolgált.

1935-ben a kórházban 130 – szükség esetén 150 – beteget helyezhettek el. Kórházi orvosok voltak: *dr. Friml Jenő* sebészfőorvos, *dr. Kende Vidor* szülész-nőgyógyász, *dr. Kalapos György* belgyógyász-röntgenológus, *dr. Edelényi-Szabó Gyula* orr-fül-gégespecialista, *dr. Nagy Ignác* bőrgyógyász, *dr. Pados Jenő* alorvos. Rendtagok a kórházigazgató perjelen kívül: a kórház lelkesze, a gyógyszerész gondnoka és segédkezelője, a kórházgondok, irodasegédek és irgalmasrendi betegápolók.

*Statisztikai kimutatás a kórház betegforgalmáról*⁴³
1876–1930

Év	Ápoltak száma				Ápolási napok száma
	előző évről visszamaradt	tárgyévi felvett	gyógyultan vagy javuló állapotban elbocsátva	meghalt	
1876	6	353	327	22	—
1877	10	364	346	—	4735 ⁴⁴
1879	9	390	350 ⁴⁵	19	—
1881	14	469 ⁴⁶	446	21	5063
1882	16	355 ⁴⁷	328	10	4413
1883	7	470	444	19	5810
1885	—	352	312	22	4847
1886	18	323 ⁴⁸	308	26	5214
1887	7	310 ⁴⁹	291	12	—

⁴³ A korabeli sajtóban (*Pápai Lapok, Pápai Hírlap*) megjelent éves jelentések alapján.

⁴⁴ Eszerint egy beteget átlagban 12 napig gyógykezelték.

⁴⁵ Gyógyulatlanul elbocsátva: 11 fő. A jelentés azt is megemlíti, hogy ebben az évben a Rozália-Franciska Női Kórházban 38, az izraelita kórházban 19, a tébolydában pedig 15 (7 férfi, 8 nő) beteget ápoltak.

⁴⁶ Ez a jelentés részletesen közli a betegek földrajzi-területi, vallási és foglalkozás szerinti megoszlását. Eszerint az 1881-ben felvett 469 fő közül 462 volt magyar nemzetiségű (62 pápai és 235 Veszprém megyei illetőségű), más megyebeli 165. Ausztriai 2, csehországi 6, morvaországi 2, horvát 1, sziléziai 1, stájer 1, szerb 1, olasz 1, porosz 1, vesztfáliai 1, ismeretlen illetőségű 1. Vallás szerint 361 római katolikus, 44 református, 48 evangélikus és 16 izraelita ápolat került be az irgalmasok kórházába. Közülük 156 volt katona, 98 urasági cseléd, a többi kézműves és földműves.

⁴⁷ 343 magyarországi (ebből 50 pápai) és 12 külföldi. 279 katolikus, 1 görög katolikus, 26 református, 35 evangélikus és 14 izraelita. 122 honvéd, 72 cseléd, 161 kézműves és napszámos. Érdekes, hogy a jelentés összeállítója külön megemlíti: a felvett betegek között 26 szenvedett „bujakór”-ban.

⁴⁸ 273 katolikus, 39 evangélikus, 26 református, 3 izraelita.

⁴⁹ 260 katolikus, 28 evangélikus, 21 református, 8 izraelita.

MŰHELY

1888	14	310 ⁵⁰	292	23	4633
1889	9	455 ⁵¹	420	22	—
1899		298	278	13	5023
1904	11	306	281 ⁵²	18	5445
1906	17	229	218	11	4901
1924		1048	787+92 ⁵³	55	22.593
1925	52	1086	889+68	61	—
1926	46				
1928		1489 ⁵⁴			34.850
1929		1567	1382	74	34.912
1930		1720	1518	76	35.106

Az 1925–1935 között végrehajtott nagyarányú építkezéseknek és bővítéseknek köszönhetően 1936-ra a kórház már 140 ágygal állt a város, az uradalom és a pápai járás lakosságának szolgálatára. Az eszközbeszerzéseknek és fejlesztéseknek köszönhetően egy megújult, korszerűsített ápolási intézményben láthatták el a rászorulókat, ahol szakmailag magas színvonalon látták el a különböző orvosi eseteket. 1938-ban — bár csak alkalomszerűen — megindult a gyermek-szakrendelés is. 1942-től a beállott hadiállapot miatt az intézmény hadikórházi jellegét is öltött, s ennek következtében kapacitását a következő évben 160 ágyra fejlesztették fel.

A háború pusztítását az épület sértetlenül vészelte át, az orosz csapatok beköltöztek ugyan a kórházba, de nagyobb rongálást nem hajtottak végre. A legnagyobb problémát az élelmiszerek és a téli tüzelő beszerzése okozta. 1946-ban az ENSZ segélyezési és újjáépítési alapjának (UNRRA) támogatásából a pápai kórháznak is jutott valami. 1947. szeptemberében ünnepelték *dr. Kende Vidor (1883–1948)* szülész-nőgyógyász főorvos 25 éves pápai orvosi jubileumát, aki 1923-ban került Páparra. A zsidó származású orvos családtagjai holokauszt áldozatai lettek: ez vezetett személyes tragédiájához: hiába várva visszatértüket 1948. novemberében öngyilkosságot követett el. Az 1948-as évhez tartozik az az esemény is, amelyet már régóta terveztek a pápai irgalmasrendi perjelek: egy betegápoló apácarend megtelepítése a kór-

⁵⁰ A felvettek közül 314 volt magyarországi (1 erdélyi), 3 alsó-ausztriai, 2 morvaországi, 2 csehországi 1 poroszországi, 1 oroszországi. 232 római katolikus, 1 görög katolikus, 42 evangélikus, 38 református és 11 izraelita.

⁵¹ 322 katolikus, 56 evangélikus, 65 református, 21 izraelita.

⁵² Van még 8 fő, aki „gyógyulatlanul” lett elbocsátva.

⁵³ Ennyi beteg gyógyultan vagy javulva távozott, gyógyulatlanul 62. A jelentés megjegyzi, hogy helyhiány miatt az év során 127 beteget kellett más gyógyintézetbe irányítani.

⁵⁴ A felvételre jelentkezők közül 211 főt kellett helyhiány miatt elutasítani.

ház közelében abból a célból, hogy a női betegek ápolását az apácarend tagjaira lehessen bízni. A „Legszentebb Üdvözítő Leányai” elnevezésű női rend 1948. május 7-én telepedett meg Pápán: 4 nővér jött, egyet konyhai, hármat pedig betegápolói szolgálatra osztottak be.⁵⁵

Ez a tevékenységük nem tartott sokáig, hiszen a szerzetesrendeket 1950-ben az állam feloszlatta, így működésüket be kellett szüntetniük. A kórház is állami tulajdonba került – története során immár másodsor. Ezzel lezárult egy közel 200 éves korszak, melyben a pápai betegápolás és a Betegápoló Irgalmasrend története elválaszthatatlanul összekapcsolódott.⁵⁶

HIVATKOZOTT IRODALOM

BERÉNYI 2000. = BERÉNYI László: Galánthai és fraknói gróf Esterházy Ferenc kancellár. Egy magyar államférfi a XVIII. század utólján. = Eszterházy-émlékkönyv 2000. 27–38.

Eszterházy-émlékkönyv 2000. = Emlékkönyv galántai és fraknói gróf Eszterházy Károly egri püspök, Pápa város földesura, mecénása és építtetője halálának kétszázadik évfordulója tiszteletére. Szerkesztette Hermann István, Mezei Zsolt. Pápa, 2000. (A Pápai Művelődéstörténeti Társaság kiadványai, 11.)

FÜLÖP 1994. = FÜLÖP Éva Mária: A pápa–ugod–devecseri Esterházy-uradalom megszerzése és gazdálkodása a 18. század folyamán = Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig. (Főszerkesztő Kubinyi András) Pápa, 1994. 225–286.

HUDI 1995. = HUDI József: Pápa város önkormányzata a későfeudalizmus időszakában (1730–1847). Pápa, 1995.

JANKÓ-SZABÓ 1989. = JANKÓ-SZABÓ Sándorné: Veszprém megye gyógyszerterápiái történetének rövid áttekintése, különös tekintettel Pápa városára. = Acta Musei Papensis (Pápai Múzeumi Értesítő) 2. (1989)

KAPOSSY 1905. = Pápa város egyetemes leírása. Összeállította Kapossy Lucián. Pápa, 1905.

KISS 1908. = KISS István: A pápai plébánia története. Veszprém, 1908.

LÁSZLÓ 2003. = LÁSZLÓ Péter: A pápa–ugodi Esterházy-uradalom gazdasági szervezete a 18. század első felében = Acta Musei Papensis: Pápai Múzeumi Értesítő 8 (2003) 57–82.

MAIL–HERMANN 2006. = MAIL József–HERMANN István, ifjú: Emlékezés Szentilonay József püspökre, a róla elnevezett árpolda alapításának 250. évfordulóján. = Lapok Pápa történetéből, 2006. 1. szám. (Az alapítólevél eredeti latin szövegével és magyar fordításával.)

MEZEI 2001. = MEZEI Zsolt: Az 1831. évi kolerajárvány története Pápán. Pápa, 2001. (A Pápai Művelődéstörténeti Társaság kiadványai, 13.)

⁵⁵ Az 1928–1950 közötti események forrása: Az Irgalmasrend pápai rendházának története és Historia Domusa 1928–1950. Fénymásolt kézirat a DREK Kézirattárában, jelzet nélkül.

⁵⁶ A kórház újabb történetére lásd: Emléklapok a pápai Esterházy Kórház új épületszárnyának átadása alkalmából, 2002. március 9. (Szerkesztette Rádi Róbert és Somfai Balázs) Pápa, 2002. – A magyar kórházügy történetéről jó összefoglalás: KAPRONCZAY Károly: A magyar kórházügy fejlődése 1945-ig = Nővér, 1992. 5. szám, 22–43. és uő: Az ápolás-, ápolóképzés és kórházügy története Magyarországon. Bp., 2005.

MŰHELY

PÁKAY 1942. = PÁKAY Zsolt: Veszprém vármegye története a török hódoltság korában a rovásadó-összeírás alapján (1531–1696). Veszprém, 1942.

PUSKELY 1995. = PUSKELY Mária: Keresztény szeretesség. Történelmi kalauz I–II. Bp., 1995.

SASVÁRI 1986. = SASVÁRI László: A magyarországi Betegápoló Irgalmasrend működése (1867–1918) = Orvostörténeti Közlemények, 115–116. (1986) 125–137.

TÖRÖK 1990. = TÖRÖK József: Szerzetes- és lovagrendek Magyarországon. Bp., 1990.

ZSOLDOS 1817. = ZSOLDOS János: A' Frantziák Pápán, vagy is a' Pápai 1809–1810. esztendőbeli Polgári Ispotályok leírása. = Tudományos Gyűjtemény 1817. XI. 47–76.

SUMMARY

ZSOLT MEZEI

Additional data to the history of the Pápa Hospital founded 250 years ago

The history of the medical institutions of Pápa has not been scholarly written yet. As a result of the fact that many sources ruined during the 20th Century, research faces difficulties. In the old times medical treatment and charity were closely tied. The first institution came into being at the beginning of the 18th Century. The local Jewish community also launched a hospital for their own patients in 1748. In 1756 József Szentilonay, bishop of Esztergom, who had been born in Pápa, started a home for the poor. In 1757 Count Ferenc Eszterházy, chancellor, formed a foundation using his own money and resettled in Pápa the brothers of mercy (*Ordo Hospitalarius Sancti Joannis a Deo, Fatebenefratelli, Brothers of Saint John of God*). The foundation was personally approved by Maria Theresa on May 2, 1757 and this was the starting point of a 250-year old development. The building of the hospital was designed by Jakab Fellner and it was built in 1762–1776. Between 1922–1936 it was reconstructed and ways of treatments were modernized. A historic period was put to an end when the communist regime confiscated the hospital and suppressed the orders.

MÓZESSY GERGELY**„Érdemei elismerésül...”
Székesfehérvári adalékok az egyházi kitüntetések pártállami befolyásolásához***Előtörténet: apáti és préposti címek a XX. század első felében*

AKATOLIKUS EGYHÁZ hagyománytisztelőjének sajátos vetülete a történelem viharaiiban elenyészett egykori egyházigazgatási egységekhez kötődő címek és rangok kitüntetésként való továbbélése. A világegyház egészére is jellemző ez – elég a címzetes püspökökre és érsekekre utalni –, de kisebb léptékben a részegyházakban is megfigyelhető. Kifejezetten magyarországi sajátosság a középkori – többnyire a török hódoltság idején elpusztult – monostorok és kolostorok apáti, illetve préposti címeinek adományozása.¹ Ennek joga a főkegyúri jog részeként hagyományosan királyainkat illette. Az 1918. esztendő azonban új helyzetet teremtett: mind a király nélküli államberendezkedés, mind az ez évben hatályba lépő *Codex Iuris Canonici* átírta a korábbi gyakorlatot. Nem csodálhatjuk tehát, hogy Magyarországon a két világháború közötti időszakban gyakorta visszatérő kérdés volt a püspökkari konferenciákon az apáti és préposti címek ügye.

A főkegyúri jog helyzetének rendezetlensége miatt a Magyar Minisztertanács 1920-ban a kanonoki és címzetes kanonoki kinevezések jogkörét – hangsúlyozottan ideiglenes jelleggel – átadta az ordináriusoknak, kérve a miniszterrel való előzetes érintkezést az egyes kinevezések kapcsán. Ezt a fejleményt az Apostoli Szentszék örömmel fogadta, de határozottan kikötötte, hogy a miniszternek csak arra van joga, hogy a konkrét jelöltre vonatkozóan politikai észrevételt tegyen, maga személyt nem nevezhet meg. E működőképesnek tűnő, kialakulóban lévő gyakorlatot kívánta kiterjeszteni a vallás- és közoktatási miniszter a címzetes apátok és prépostok kinevezésére is. 1920 márciusában 946/1920. szám alatt tett javaslatát a püspöki kar

¹ DIÓS István: Címzetes apát, címzetes prépost. = Magyar Katolikus Lexikon II. Bp., é. n. 236–237.; CSIZMADIA Andor: A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban. Bp., 1966. 273.

örömmel fogadta. A testület döntése ettől kezdve minden megyés püspököt feljogosított a saját egyházmegyéje területén egykor volt apátságok és prépostságok címeinek adományozására, egyszersmind lehetőséget biztosított arra, hogy a püspökök egymás között „kölcönözzenek” címeket.² A kinevezések vezetésére szolgáló *Liber regius* a minisztériumból a hercegprímáshoz került át, ezért a püspöki kar – több ízben is – elrendelte, hogy a főpásztorok jelentsék be a primásnak a kitüntetésekét,³ ami azonban gyakorta elmaradt.⁴ Az országhatáron túlra került területekre vonatkozó címek adományozását 1920-ban még nem tekintette időszerűnek a püspöki kar, 1922-ben már az illetékes ordináriusok belátására bízta ezek sorsát.⁵ Közben erőteljesen merült fel annak az igénye, hogy pontosítsák a középkori kolostorok és monostorok címjegyzékét, és igyekezzenek lokalizálni a bizonytalan címeket. Az e célból felállított egyháztörténetész-bizottság Békefi Remig elnöklete alatt – Karácsonyi János, Kollányi Ferenc, Breyer István, Dedek Crescens Lajos és Lukcsics József részvételével – 1922 őszére készítette el jelentését, mely 137 apát és 69 préposti címet sorolt fel a történelmi Magyarország területén egyházmegyei bontásban.⁶ A végeredményt köröztette a kar, de korántsem volt mindenki elégedett vele. Bár hivatalosan csak a váci püspök kérte a lista pontosítását újabb tudományos eredményekre hivatkozva 1923 őszén,⁷ később – mint a székesfehérvári példán látni fogjuk – más püspökök is kísérletet tettek a jegyzékben nem szereplő címek felelevenítésével.

A kérdéskörhöz azonban nem csak az tartozott hozzá, hogy ki, milyen címre és milyen joggal nevezhet ki valakit, hanem a kitüntetettek méltóságjelvényeinek – és azok használatának – pontos körülírása is. Ezért Zichy Gyula pécsi püspök több ízben is felvetette, hogy a püspöki kar a probléma egészével, annak teljességével forduljon a szentszékhez. Társai rendre leszavazták.⁸ A püspöki kar úgy vélte, hogy az esztergomi érsek által – saját egyházme-

² CSIZMADIA 1996. 273.; BEKE Margit: A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között. (Dissertationes hungaricae ex historia Ecclesiae XII–XIII.) München–Bp., 1992. I. 51–52. Az 1920. március 17-i konferencia 9. pontja.

³ BEKE 1992. I. 59., 103. Az 1920. október 27-i konferencia és az 1922. október 11-i konferencia 4. pontja.

⁴ BEKE 1992: II. 177. Az 1938. március 16-i konferencia 17. pontja.

⁵ BEKE 1992: I. 59., 103. Az 1920. október 27-i konferencia és az 1922. október 11-i konferencia 4. pontjai.

⁶ BLANDL György: A székesfehérvári egyházmegye apáti és préposti címeinek történeti múltja. Kézirat, 1963. Székesfehérvári Püspöki Levéltár (SzfvPL) – Kézirattár – No.1677.; BEKE 1992. I. 103. Az 1922. október 11-i konferencia 4. pontja.

⁷ BEKE 1992. I. 127. Az 1923. október 10-i konferencia 17. pontja.

⁸ BEKE 1992. I. 131., 180. Az 1924. április 9-i konferencia 14. és az 1926. október 8-i konferencia 8. pontja.

gyéjére – még 1916-ban kiadott szabályozás az insigneák viselésével kapcsolatban megfelelő, és azt irányadónak tekintette a többi egyházmegyére nézve is.⁹ A testület 1921-ben is, 1924-ben is erre a határozatra utalt vissza.¹⁰ Pedig e szabályozás már a maga korában is anakronisztikus volt, hiszen nem vette figyelembe X. Piusz pápa *Inter multiplices* kezdetű 1905. február 21-i motu proprio-ját, mely erősen korlátozta a méltóságjelvények használatát. Róma szándéka az volt, hogy az egyházon belüli szentelés fokozatok nyilvánvalóak legyenek a papi öltözetről, ennek érdekében bizonyos insigneák használatát csak püspökök számára engedélyezte (pl. *baculum*), másokét látványosan egyszerűsítette. Ha valaki nem volt püspök, csak zsinóron – nem láncon – hordhatta mellkeresztjét, azt is csak ünnepélyes liturgikus alkalmakkor viselhette, ráadásul az nem lehetett korpusszal vagy ékkövel díszített.

Cesare Orsenigo apostoli nunciusnak 1927-ben szúrt szemet a jelvények viselésének magyarországi gyakorlata, amely messze nem követte a római elveket. Előbb a püspöki kar egészéhez, majd az egyes főpásztorokhoz fordult. Magát a püspök által gyakorolt kinevezés jogát is csak öt esztendőre adta meg a főpásztoroknak. Erélyes fellépésének hatására a püspöki kar sok tekintetben visszakozott: Serédi Jusztinián hercegprímás 1928. október 29-én körlevelet intézett minden címzetes apátnak és prépostnak, hangsúlyozottan figyelmükbe ajánlva az 1905. évi pápai rendelkezést. A püspöki kar engedményt csak arra nézve tudott szerezni, hogy katolikus felek esketésénél egyszerű mitrát hordhassanak az apátok és prépostok. Hiába próbálkozott hasonló engedmény megszerzésével a temetések és gyászszertartások terén; ahogy a liturgikus alkalmakon kívüli gyűrű vagy mellkereszt viselés jogát sem érte el. Eredmény volt viszont, hogy a kitüntetettek vörös gombos és vörös szegélyű reverendát viselhettek. A kérdéskör 1929-re került időlegesen nyugvópontra.¹¹ 1932 őszén konstátálta a püspöki kar, hogy a nunciustól kapott 5 éves adományozási jog lejárt. Kérvényezték annak meghosszabbítását,¹² melyet megkaptak.¹³ A méltóságjelvények használatára vonatkozó újabb korlátozások a II. Vatikáni Zsinat után születtek.¹⁴

⁹ SzfvPL – No.80A – 1916. március 22. konferencia 38. pontja.

¹⁰ BEKE 1992. I. 97., 131. Az 1921. november 16-i konferencia 35. és 1924. április 9-i konferencia 14. pontja.

¹¹ 1927 júniusától 1929 októberéig valamennyi konferencián előkerült a téma. Vö.: BEKE 1992. I. 196., 204., 213., 226., 246., 268.

¹² BEKE 1992. I. 442. Az 1927. október 19-i konferencia 4. pontja.

¹³ A konferenciákon az eredményre nincs utalás, de a fehérvári kinevező okmányok rendszeres hivatkozása a S. Congregatio Rituum 1933. november 20-i, 52-53/1932 sz. dekrétumára, illetve DIÓS é.n. 236. szerint (utalás XI. Piusz 1934. július 25-i brevéjére) az akció sikerrel járt.

¹⁴ VI. Pál 1968. június 21-i *Pontificalis Insignia* motu proprioja; S. Congregatio Rituum 1968. június 21-i *Pontificales Ritus*, ill. 1969. április 6-i *Instructio circa vestes* dokumentumai. Székesfe-

Apáti és préposti címek a székesfehérvári egyházmegyében

Hogy milyen nagy szükség is volt a Békefi-bizottság munkájára, igen jól mutatja a székesfehérvári egyházmegyében használt címek kuszasága. Az 1917. évi schematismus 7 apáti és 4 préposti címet említ meg, ezek körül azonban oly sok volt a bizonytalanság, hogy az adott pillanatban jó részük nem is volt betöltve. A betöltött helyek birtokosai pedig kivétel nélkül más egyházmegyék papjai vagy szerzetesek voltak. A bizottság az egyházmegye területén mindössze 4 apáti – a Szent Miklósról nevezett ercsi-i, a Szent Pantaleonról nevezett ráckevei, a Mindenszentekről nevezett baracskai és a Szent Borbáláról nevezett (szent)borbála(pusztai) – és 5 préposti – Szent Miklósról nevezett (falakon kívüli) fehérvári, a Szent Péterről nevezett fehérvári, a Keresztelő Szent Jánosról nevezett zsámbéki, a Szent Lestyánról¹⁵ nevezett csóti, valamint a Megváltóról nevezett bökénysomlyói – címet látta minden kétséget kizárón bizonyítottnak és lokalizálhatónak.

Az egyházmegye kezdetben elfogadta a címek redukálását: a következő két és fél évtized schematismusaiban és egyházmegyei zsinatok törvénykönyveiben csak a fenti 9 cím szerepel. 1950 tavaszán azonban Shvoy Lajos megyéspüspök – a nagy tekintélyű Galla Ferenc egyháztörténész szakvéleményére támaszkodva – felújította a Nagyboldogasszonyról nevezett székesfehérvári préposti cím adományozását, mely az 1777-ben, a püspökség alapításakor megszüntetett Szent István által alapított társaskáptalanhoz kötődött; valamint hatáskörébe vonta a Szent Miklósról nevezett szigetmonostori préposti cím adományozását, melynek lokalizálásához a legfőbb érvet maga a község neve szolgáltatta.¹⁶ Ettől az időponttól kezdve tehát már 11 címet tartott látókörében a püspök, ezek tűnnek fel az egyházmegye névtáraiban is, igaz: a csóti prépostság titulását 1952-től Szent Eusztach-ként tartották nyilván. 1956-ban ugyan Potyondy Imre helynök tett kísérletet egy almási (Almas, Almask, Almad...) cím egyházmegyei Magyaralmáshoz kötésére, de sikertelenül.¹⁷

1963 tavaszán a székesfehérvári Országos Papi Otthon egyik nyugalmazott pécsi egyházmegyei lakója, Blandl György juttatta el tanulmányát Shvoy püspökhöz, melyben a Békefi-bizottság által elismert 9 középkori monostorra és kolostorra vonatkozó történeti adatokat gyűjtötte csokorba. A

hérvárott minden 1969 utáni kinevezés okiratában hivatkoznak ezekre. Vö.: SzfvPL – No.7231 csomó.

¹⁵ Az egyéb védőszentekről lásd az archontológiához fűzött magyarázatot.

¹⁶ SzfvPL – No.7231 – 1500, 1501, 1593/1950.

¹⁷ SzfvPL – No.7231 – Sz.N./1956.

püspök megköszönte a munkát és elhelyeztette azt a levéltárban, de különösebb hatása nem volt.¹⁸ A főpásztor – Kuthy Istvánnak, az egyházmegye nagyrabecsült történészének halála után – 1966 decemberében azonban megbízta egyik jó történétírói vénájú papját, az egyetemi magántanári címmel is rendelkező Pelsőczy Ferencet, hogy igyekezzék felülvizsgálni az egyházmegye által használt címeket. *„Kedves Fiam! Összeállítottam a bazilika altemplomának sírfeliratainak jegyzékét, és abból több olyan apáti és prépost cím került elő, melyeket jelenleg már nem használunk. Viszont az 1940-ben kiadott Schematismusunk is hozza ezeket a címeket, sőt még többet.”* – írta a püspök.¹⁹ Pelsőczy Ferenc 1967 tavaszán készült el munkájával. Előszavában érdekes historiográfiai adalékként ismertette a korabeli közvélekedést arról, hogy a Békefi-bizottság miért törekedett az elfogadott címek mennyiségének minimalizálására. Majd a ráckevei és ercsi-i címekhez olyan adatokat hozott, melyek az ismerteken túl más titulusra is, esetleg más egykori szerzetesházra utaltak, további hat kolostort igyekezett az egyházmegyébe lokalizálni, és hozzászólt az újabb adatok alapján három – egyébiránt használt – titulus történetéhez is.²⁰ Bár Pelsőczy munkáját Shvoy Lajos nagyra tartotta, újabb címeket már nem vezetett be vagy újított fel. Így egészen az 1993. évi egyházmegyei határrendezésig változatlanul 4 apáti és 7 préposti címmel gazdálkodhatott a mindenkori fehérvári püspök. A határrendezéskor – az érintett területtel együtt – a székesfehérvári egyházmegye elveszítette a szigetmonostori préposti cím adományozásának jogát; megkapta viszont a majki prépostságét és a vértesszentkereszti apátságét.²¹

A XX. század második felében az apáti vagy préposti címet a székesfehérvári egyházmegyében a kitüntetett személy csak az esetek mintegy 80%-ában viselte haláláig. A többiek korábban lemondtak róla elérve a székeskáptalan valamely kolumnáris kanonoki stallumát. E négy stallum birtokosa ugyanis 1938-tól automatikusan apostoli protonotáriusi címet

¹⁸ SzfvPL – No.7231 – Sz.N./1963.

¹⁹ SzfvPL – No.7231 – Sz.N./1966. A püspök régi kanokok felsorolásakor említett címekre gondolhatott, Vö.: Schematismus venerabilis cleri dioecesis Albaregalensis ad annum Domini MCMXL ab erecta sede episcopali 163. Székesfehérvár, 1940. 10–13.

²⁰ PELSŐCZY Ferenc: Középkori monostorok a székesfehérvári egyházmegye területén. Kézirat, 1967. SzfvPL – Kézirattár – No.1689/a.

²¹ A más egyházmegyébe került címekről való rendelkezés joga a püspöki kar megegyezése értelmében fokozatosan – a címek megüresedésekor – kerül át új birtokosához. Jelen tanulmány írásakor az esztergom-budapesti főegyházmegyéhez került szigetmonostori címet még székesfehérvári adományozott viseli (Lauber Benedek); míg a győri egyházmegyéből címzetes prépostként inkardinált Nagy László címcseréjén megkapta az egyházmegyébe átkerült majki címet. Az 1998. és 2001. évi névtárban feltűnő további címek nem az egyházmegyéhez kötődnek, hanem az itt szolgálatot teljesítő idegen egyházmegyés papok személyéhez.

nyert el, amely – pápai kitüntetés lévén – magasabb rangúnak számított az apáti és préposti címeknél.²² Az 1945–90 közti korszakban mindössze két olyan esetről tudunk, amikor a lemondás rendje valamiképpen megkérdőjeleződött – de a szokásjog mindig erősebbnek bizonyult a kurrens érveknél. 1965 decemberében Büttner Ferenc csak kifejezett felszólításra vált meg apáti címétől, lemondó nyilatkozatának záradékában pedig kifejtette, véleménye szerint a személynek szóló apáti cím magasabb rendű a hivatali méltósághoz – kanonoki stallumhoz – kötött, nem névszerinti protonotáriusi rangnál.²³ Tíz esztendővel később a székesegyház plébánosa, Tölgyes Kálmán próbálta elérni, hogy a káptalanon belüli előreléptetési rendet figyelmen kívül hagyva valamely alsóbb stallumban maradjon, hogy fehérvári préposti címétől ne kelljen megválnia. Nem járt sikerrel.²⁴

Jogi környezet a diktatúrában

Mint láttuk, sokáig a főkegyúri jog részeként 1918-ig az uralkodó maga rendelkezett a préposti és apáti címekről. Az egyházmegyék főpásztorai csak 1920 után nyerték el az általános jogot papjaik kitüntetésére. A kinevező okiratokban igen hangsúlyos szerepet kapott ennek egyházi megalapozása. A püspököknek azonban a konkrét személyek kiválasztásánál nem volt teljességgel szabad kezük. Meg kellett szerezniük a vallás- és közoktatásügyi minisztérium hozzájárulását az egyes kinevezésekhez. Ez többnyire formális, gyors levélváltással, gyakran „csomagban”, egyszerre több személy számára történt meg. A minisztérium hozzájárulásának iktatószáma 1938-1945 között a kinevezési iratokba is bekerült.²⁵ Székesfehérvár esetében nincs tudomásunk semmiféle konfrontációról az államhatalommal e kérdésben. A második világháború után a kinevező iratokból teljességgel eltűnt bármiféle világi hatalomra való hivatkozás,²⁶ 1950-től pedig az ismertetett 946/1920. számú VKM álláspontra való utalás került be, amely általános érvényű, nem a konkrét személy véleményezése.²⁷

A kommunista államhatalom 1951-ben teremtette meg a szervezeti és jogi alapjait az egyházak kontrolljának. Grósz József kalocsai érsek letartóztatásának másnapján, 1951. május 19-én jött létre az Állami Egyházügyi Hivatal,

²² SZARKA Géza: A székesfehérvári belvárosi plébánia története. Székesfehérvár, 2003. 58.

²³ SzfvpL – No.7231 – Sz.N./1965.

²⁴ SzfvpL – No.7231 – 603/1975.

²⁵ SzfvpL – No.21 – 1896/1938; No.7231 – 2600, 2606/1940; 258/1943, 1789/1945.

²⁶ SzfvpL – No.7231 – 1449/1945, 3816, 3817/1949.

²⁷ SzfvpL – No.7231 – 1500, 1501/1950.

az a hivatalos végrehajtó szervet, amelyen keresztül a pártállam az egyházak mindennapi életét ellenőrizte és korlátozta.²⁸ Jogszabályi alapot pedig az Elnöki Tanács 1951. július 4-én megjelent 1951:20. számú törvényerejű rendelettel teremtett, amely 1946. január 1-jei, visszamenőleges hatállyal állami hozzájáruláshoz kötötte a korábban a főkegyúri joghoz tartozó „egyes egyházi állások” betöltését. A rendelet 1.§-a szerint: „Érseket, címzetes érseket, püspököt, segédpüspököt, főapátot, apátot és szerzetesrendi tartományfőnököt Magyarország területére csak a Népköztársaság Elnöki Tanácsának előzetes hozzájárulásával lehet kinevezni.”²⁹ A rendeletalkotók figyelme tehát csak a tényleges egyházi pozíciókra terjedt ki, a kitüntetésekre nem. (Érdekes módon, amikor Kossa István, az ÁEH elnöke 1951. július 9-én jelentést kért az 1951:20. számú rendelet hatálya alá tartozó kinevezésekről a székesfehérvári egyházmegyétől, a püspöki aula egy segédpüspöki kinevezésen túlmenően egy kanonoki címről is hírt adott. Az egyéb kitüntetésekéről hallgatott.³⁰) Az állami kontrollt az 1957. március 24-én hatályba lépett 1957:22. számú törvényerejű rendelet fokozta. Ekkor – nyilvánvalóan az 1956 őszén és telén, az ÁEH időleges megszüntetése után úgymond „önkéntesen” történt főpapi intézkedések retorziójaként – ismét visszamenőleges, ezúttal 1956. október 1-jei hatállyal kötötte állami hozzájáruláshoz a hivatalviselést. A korábban is felügyelet alatt tartott kinevezéseken túl új elemként a kanonoki, helynöki, irodaigazgatói és esperesi hivatalokat, a városok és járási székhelyek plébánosi kinevezéseit, valamint az oktatáshoz kötődő pozíciók (teológiai tanárok, szemináriumi előljárók, iskolaigazgatók) betöltését vonta ellenőrzése alá a hatalom.³¹

A mindennapi gyakorlatban azonban az Állami Egyházügyi Hivatal túlnyúlt az egyházat amúgy is gúzsba kötő jogszabályi határon. Cenzúrárt alkalmazott, maga javasolt dispoziciókat, tiltott vagy tiltatott el papi funkciók gyakorlásától lelkészeket, a püspöki aulák pedig jelenteni kényszerültek a fentiekben túlmutató személyi változásokat is (káplánok, falusi plébánosok, püspöki titkárok, szertartók) – igaz, csak „tudomásulvétel végett”. A püspökök esetleges ellenkezését pedig gyorsan letörték, akár adminisztratív rendőri intézkedésekkel is. E tapasztalatok ismeretében egyáltalán nem csodálhatjuk, hogy – noha betűje szerint egyik jogszabály sem adott lehetőséget rá – az ÁEH befolyásolni kívánta az egyház kitüntetési gyakorlatát is.

²⁸ BALOGH Margit–GERGELY Jenő: Egyházak az újkori Magyarorságon 1790–1992. Kronológia. Bp., 1993. 295.; LÉNÁRD Ödön–TÍMÁR Ágnes–SZABÓ Gyula–SOÓS Viktor Attila: Utak és útvesztők. Bp., 2006. 184–186.

²⁹ Magyar Közlöny, 1951. évi 101. szám. (július 4.); BALOGH–GERGELY 1993. 296–297.

³⁰ SzfvPL – No.7470 – 1729/1951.

³¹ BALOGH–GERGELY 1993. 317., SzfvPL – No.7470. – Sz.N./1957.

Így már 1952-től megjelent a fehérvári kitüntetések szövegében az „Állami Egyházi Hivatal hozzájárulásával” formula,³² mely csak 1963-tól tűnt el az okiratokból³³ – miközben az engedélyeztetés folyamata továbbra is zajlott a háttérben, sőt: 1965-ben maga a püspök minősítette az 1957-es törvényerejű rendelet hatálya alá tartozónak a kinevezéseket az ÁEH elnökéhez írt levelében.³⁴ Az 1969-ben az egyházmegye irányítását – apostoli kormányzóként – átvevő Kisberk Imre aulája új formulát dolgozott ki a kitüntetések megszövegezésére. „A főkegyúri jog szünetelvé, annak gyakorlása az államhatalommal történt megegyezés értelmében az általános egyházjog előírásainak megfelelően e kérdésben a püspök kormányzati jogkörébe utaltatott. A püspök a kormányzati hatalom és jogok teljes birtokában...” cselekedett – önnön megfogalmazása szerint – Mátyás Kálmán kitüntetésekor³⁵; ám már egy évvel később a mondat igazi paradoxonként már így került bele Pelsőczy Ferenc okiratába: „A kormányzati jogok teljes birtokában, az Állami Egyházi Hivatal sz. hozzájárulásával”.³⁶ Ez 1975-től a csak alig enyhébb „az Állami Egyházi Hivatallal egyetértésben” formára szelídült.³⁷ A állam – vagy bármely szervének – említése ismételten csak 1983-ban tűnt el az okiratokból.

Néhány diktatúra által kierőszakolt székesfehérvári kinevezésről

A legkorábbi nyoma Székesfehérváron annak, hogy a hatalom az egyházi kitüntetések világába is benyomulni készült, egy 1952. december 1-jén készült kimutató az egyházmegye dignitásairól – mely a püspöki levéltárban az ÁEH-ra vonatkozó irategyüttesben található.³⁸ Elhelyezése arra utal, hogy a dokumentum az ÁEH helyi előadójának szóbeli utasítására született. A szöveg felsorolja az egyházmegye kanonokjait, címzetes kanonokjait, címzetes apátjait és címzetes prépostjait, megadva kinevezésük évét és jellegét (pápai vagy püspöki) is.

Hamarosan kiderült, hogy az ÁEH számára ekkor az idegen egyházmegyéből Fehérvárra hozott békepapok: Pajtényi László templomigazgató és Tökölyi István püspöki irodaigazgató pozíciójának valamilyen püspöki kitüntetéssel való megerősítése volt fontos. Mivel Pajtényi végül címzetes kanonokságot kapott, a továbbiakban Tökölyi István személyére koncentrálnunk.

³² SzfvPL – No.7231 – 2005, 2042/1952.

³³ SzfvPL – No.7231 – 1739/1963.

³⁴ Vö.: SzfvPL – No.7231 – 1679/1964, 389/1966, 7354/1966.

³⁵ SzfvPL – No.7231 – 1052/1969.

³⁶ SzfvPL – No.7231 – 1411/1970. A levéltárban őrzött másodpéldányban ki van hagyva a hely a hozzájárulás iktatószámának, de nem vezették rá.

³⁷ SzfvPL – No.7231 – 613/1975.

³⁸ SzfvPL – No.7470 – Sz.N./1952.

Tökölyi István

A váci egyházmegyes, Székesfehérváron gyökértelennek számító, alkoholista békepapot 1951. júliusában, a háziórizetben lévő Shvoy Lajos püspökkel nevezteték ki az aula élére, és egyáltalán nem élvezte a papság bizalmát.³⁹ Nem tudni, hogy kitüntetése érdekében pontosan milyen eszközökkel gyakorolt a hivatal nyomást Shvoy püspökre – mindez szóban történhetett. Arról azonban ékesen tanúskodnak írott források, hogy a püspök nem önszántából cselekedett.

1952. december 1-jén, az említett kimutatás elkészültekor két tényleges és három címzetes kanonoki cím sorsa volt rendezetlen, a többi be volt töltve. A hónap folyamán azonban két préposti cím is megüresedett: Braun Gyula 1952. december 17-én bekövetkezett halálával,⁴⁰ illetve a már nyár közepe óta örkanonoki – így apostoli protonotáriusi – rangban lévő Hajós József – némiképp megkésétt... – hivatalos lemondásával, melyről táviratilag értesítette az aulát.⁴¹ Shvoy Lajos december 25-én előbb kedvelt papját, Vajk Gyula bodajki esperesplébánost tüntette ki az egyik felszabadult címmel, majd Szilveszter napján írta csak alá az irodaigazgató kinevezését a székesfehérvári Szent Miklós prépostság címére.⁴²

A késlekedésen és időzítésen túl a két okirat megszövegezésének apró eltérései is pontosan tanúskodnak a viszonyokról. Vajk Gyula okiratában az alábbi formában találkozhatunk a hatalommal: „*az Állami Egyházügyi Hivatal hozzájárulásával*” (történik a kinevezés); Tökölyi Istvánéban pedig a szókimondó „*az Állami Egyházügyi Hivatal előterjesztésére és hozzájárulásával*” alakban.⁴³ Még ennél is szembetűnőbb azonban, hogy Vajk Gyula okirata – a szokásoknak megfelelően – tartalmaz egy rövid laudációt („*példás papi élete és*

³⁹ SzfvPL – No.7211 – 1720/1951. Személyéről lásd SHVOY Lajos: Önéletrajz. Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár, 2002. 94–95. és VAJK Gyula: Visszaemlékezéseim Shvoy Lajos püspök atyámra (1933–1968). Kézirat. Hegykő, 1991. SzfvPL – Kézirattár, No.1751/1. 48–49.

⁴⁰ *Katalogus venerabilis cleri Albae Dioecesis Albaregalensis Anno 1955 m. decembris ab erecta sede episcopali 178.* Székesfehérvár, 1955. (továbbiakban: KATALOGUS 1955) 28.

⁴¹ FORINTOS Attila: A székesfehérvári székeskáptalan. Adattár 1777–2004. Székesfehérvár, 2005. 174.; SzfvPL – No.7231 – 2042/1952.

⁴² SzfvPL – No.7231 – 2005, 2042/1952.

⁴³ Hasonló különbségtétel figyelhető meg Pajtényi László és Babics György ugyanakkor kelt címzetes kanonoki kitüntetésénél. Babics a „*az Állami Egyházügyi Hivatal hozzájárulása után*”; a veszprémi egyházmegyes Pajtényi „*az Állami Egyházügyi Hivatal kérelme és előterjesztése [...] után*” kapta címét.

buzgó lelkipásztori munkájának elismeréséül”), Tökölyi Istváné viszont mindenféle méltatást nélkülöz.⁴⁴

Az irodaigazgatónak hivatalánál fogva legalább látnia kellett mindkét dokumentumot – ha nem egyenesen neki kellett megírnia azokat a püspök iránymutatása alapján. A különbséget tehát biztosan érzékelte, tehetetlen dühe Vajk Gyula ellen fordult, aki egyébként saját préposti beiktatására meg sem hívta. Bosszúból Tökölyi azt terjesztette, hogy Bodajkon nem is préposti beiktatás, hanem titkos püspökszentelés történt. Ennek gyanúja az ÁEH-ban is felmerült, mi több: állambiztonsági források is megőrizték ezt a vélekedést a „kriptokommunista” kifejezés mintájára – ám azt eltorzítva – „kripton püspök”-séget emlegetve.⁴⁵

Elhatalmasodó alkoholizmusa, botrányai miatt Tökölyi István személye 1953-ban már az ÁEH számára is tarthatatlan volt. Shvoy Lajos elcsapásának hátterét így elevenítette fel önéletírásában: „*Egy kellemetlen incidens kapcsán – amikor Tökölyi István az ÁEH által kinevezetett irodaigazgató kissé boros fővel elvette a Ketter-éterem cigányprímásának hegedűjét, s maga hegedült tovább – a püspök kérte elhelyezését. Az ÁEH elnöke azonnal teljesítette kérését.*”⁴⁶ Tökölyi így elkerült az egyházmegyéből, Kerekegyháza plébánosa lett. Irodaigazgatónak csak békepapot volt hajlandó elfogadni az ÁEH,⁴⁷ így végül Mórász Pált nevezte ki a püspök 1953. december 15-én.⁴⁸

Mórász Pál

Mórász Pál lovasberényi plébános már 1950-ben, indulásakor csatlakozott a papi békemozgalomhoz, szinte elsőként a székesfehérvári egyházmegye papjai közül.⁴⁹ 1951. augusztusában már a mozgalom Fejér megyei bizottságnak elnökévé választották. Ez természetesen gyors karriert hozott számára: 1952 decemberében címzetes kanonokságot nyert, 1953 nyarán bekerült Székesfehérvárra, a püspökséggel szemben lévő egykori ferences templom templomigazgatója lett, majd decemberben – Tökölyi után – irodaigazgató.

⁴⁴ SzfvPL – No.7231 – 2005, 2042/1952., VAJK 1991. 49–50. Vajk Gyula visszaemlékezésében némiképp eltúlozza a két irat közötti különbséget.

⁴⁵ Bodajki Plébánia Irattára. Historia Domus 151–152.; Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) – 3.1.5. O–11969: 47., 76.; VAJK 1991. 50.

⁴⁶ SHVOY 2002. 117.

⁴⁷ SzfvPL – No.6243 – 2005/1959. (Shvoy Lajos levele Grósz József kalocsai érsekhez, 1959. szeptember 3.)

⁴⁸ SzfvPL – No.7122 – 1268/1953.

⁴⁹ ORBÁN József Gyula: Katolikus papok békemozgalma Magyarországon 1950–1956. Bp., 2001. 198–199.

1955-ben ezen funkciói mellett a székesegyház plébánosa is lett, valamint kanonoki címet nyert.⁵⁰

Személyiségének, működésének megítélése korántsem egyértelmű. A visszaemlékezők csaknem mindegyike kiemelte kivételes szellemi adottságait, remek diplomáciai érzékét, jó tárgyalókészségét, általános jól informáltságát. Püspöke, Shvoy Lajos élesen és következetesen szemben állt az államhatalommal, ami gyakran az egyházmegye működőképességének teljes ellehetetlenítésével fenyegetett. A nyilvánosan az államhoz húzó oldal élén álló Mórász Pál – felhasználva összeköttetéseit – gyakran mozdított el a holtpontról ügyeket, szerzett meg vagy szivárogtatott ki létfontosságú információkat a püspök és a segédpüspök számára. Még az emlékiratában a békepapatokat szenvedélyesen ostromozó Vajk Gyula is így fogalmaz róla: *„tárgyilagosan meg kell örökítenem: egyházas érzülete csorbítatlan maradt. [...] Kiváló „szaglóérzéke” volt. Amit azonban megszagolt, arról a Püspök atyát bizalmasan, de igen pontosan tájékoztatta. Ezt elévülhetetlen érdemének tudom be.”*⁵¹ Mórász térvesztései idején képes volt visszakozni, és elfogadta az egyházi felsőbbség legfontosabb döntéseit – kisebb kérdésekben azonban sértett hiúságában szembeszállt püspökével. Levélváltásaik ennek ellenére a köteles tiszteletadáson túlmutató kölcsönös ragaszkodást is kifejeznek.⁵²

Mórász Pál feltétlen megbecsülést csak az állami oldaltól kapott. Paptársai nem bíztak meg benne. Sőt: *„a nép sehol sem szerette igazán”* – állította róla egy „Kálmáncsai”, majd „Pál” fedőnéven ügynökjelentéseket adó paptársa. Az ügynök Mórászra vonatkozó további megjegyzései is kifejezetten érdekesek, de nem téveszthetjük szemünk elől, hogy saját ambíciói (karriervágya) miatt személyében vetélytársat látott, így igyekezett jelentéseiben alakját befeketíteni. Több ízben kiemelte Mórász modortalanságát, erőszakosságát és anyagias voltát. Találónak érezzük azt a jellemzését, amely a békepapságáról szólva tömören így fogalmaz: *„Nem teljesen érdekből, de nem is teljesen meggyőződésből tagja a mozgalomnak.”* Kissé túlzónak tekinthetjük viszont azon megállapítását, amely szerint Mórász Pál, mint a papi békebizottság elnöke *„ebben a megbízatásában is diszkvalifikálta a mozgalmat durva és neveletlen*

⁵⁰ FORINTOS 2005. 182. Címzetes kanonokságához: SzfvPL – No.7228B – 2004/1952. A ki-nevezési irata azonban nem maradt fenn, csak a vele együtt kitüntetett Babics György és Pajtényi Lászlóé. Így nem tudjuk, melyik szövegverzióhoz áll közelebb az övének szövege, azaz az ÁEH-nak kitüntetésében mekkora szerepe volt. Vö. 43. lábjegyzet.

⁵¹ Tóth István, Horváth Imre, néhai Horváth László személyes közlései, továbbá VAJK 1991. 94–95.

⁵² SzfvPL – No.6243 csomó iratai.

*modorával, még el nem felejtett múltjával és a gyűléseken mondott langyos és tartalmatlan, sőt végtelenül unalmas beszédeivel.*⁵³

(Itt kell hangsúlyoznunk, hogy Mórász Pál a szakirodalomban felmerült ügynöki volta nem bizonyítható. Maga a feltételezés onnan eredt, hogy egy állambiztonsági forrás kissé pontatlanul fogalmazza meg az „Aspiráns” fedőnevű ügynök kilétét, beosztását „irodaigazgató és titkár” titulussal rögzítve. E szöveg azonban rögzíti „Aspiráns” életkorát is, mely nem egyezik meg Mórászéval; egyezik viszont a korabeli püspöki titkárával, aki azonban irodaigazgatói tisztet soha nem viselt. Ugyanezen dosszié más részén „Aspiránsról” személyét egyértelműen beazonosító életút-ismertetést találunk.⁵⁴ A szakirodalom azonban automatikusan a magasabb beosztáshoz kötötte „Aspiráns” kilétét – tévesen.⁵⁵)

1956 októbere után az egyházon belüli erőviszonyok is látványosan megváltoztak. Az Állami Egyházügyi Hivatal időlegesen tetszhalott állapotba került. Már a forradalom leverése után, de a még élvezett intézkedési szabadságban Shvoy Lajos püspök megszüntette a kényszerdispozíciókat. 1956 decemberében hazarendelte Székesfehérvárra az állam által Dunabogdányba száműzött segédpüspökét, Kisberk Imrét, és rábízta – az eltávolítása előtti állapotot helyreállítva – a székesegyházi plébánia vezetését; irodaigazgatónak pedig az 1946-52 között bebörtönzött Bejczy Gyulát tette meg. Mórász Pál mindkét hivatalától azonnal megvált 1956. december 8-án, s maradt puszta templomigazgató.⁵⁶

Mire az állam kezdett volna 1956 után ismét erőre kapni egyházi kérdésekben is – Kisberk Imre segédpüspököt például minden papi szolgálattól eltiltva ismét kitiltották Fehérvárról 1957. január 25-én –, addigra a Vatikán teremtett merőben új helyzetet. „*A római Sacra Congregatio Concilii 1957. január 21-én 20.504/D. szám alatt decretumot bocsátott ki, amelyben az ÁEH kívánságára kinevezett vikáriusokat, irodaigazgatókat – azzal az indoklással, hogy „kinevezésük az egyházi törvényekkel nem volt megegyező, működésük pedig nem az eddigi szokásos módon történt” – állásuk további gyakorlásától eltiltotta. Őket a püspöki irodai, kanonoki, székesegyházi plébánosi, esperesi, teológiai tanári és előljárói, valamint Budapesten és a püspöki székvárosokban plébánosi tisztségre alkalmatlanoknak (inhabilisnek) nyilvánította. Ezekre az állásokra a Szentszék előzetes hozzájárulása*

⁵³ ÁBTL 3.1.5 M-37067 „Pál” 34.; M-37067/1 „Pál” 47, 71.; M-37067/2 „Pál” 200–201.

⁵⁴ ÁBTL 3.1.5 O-14963/1 „Canale”, 330., ill. 294-297. Előbbi idézi KISZELY Gábor: Állambiztonság (1956–1990). Bp., 2001. 114.

⁵⁵ Pl. TOMKA Ferenc: Halálra szántak, mégis élünk! Egyházüldözés és az ügynökkérdés 1945–1990. Bp., 2005. 308–309.

⁵⁶ SzfvPL – No.7211 – Sz.N./1956.; MÓZESSY Gergely: A székesfehérvári székesegyház fél évszázada. Történelmi vázlat. = SZARKA 2003. 410–411.

nélkül nem nevezhetők ki a jövőben.” – emlékezett vissza Shvoy Lajos a történetekre. A római dekrétum szövege 1957. február 15-én jutott el a főpásztorhoz.⁵⁷ A székesfehérvári egyházmegyében a rendelkezés – a decemberi személyi változások miatt – gyakorlatilag már csak Mórász Pált érintette; s őt is csak kanonoki méltóságában, valamint karrierje kilátásai tekintetében. Mórász Pál alávetette magát a döntésnek. Kanonoki címéről ugyan nem mondott le, de a káptalan összejöveteleitől távol maradt.⁵⁸

Az állam természetesen nem nézte tétlenül a lojális békepapi gárda megszégyenítését. Hosszú tárgyalássorozat következett érdekükben az egyes püspökökkel, változatos hangnemben és arzenállal. A fehérvári püspöki aula teljes levélcenzúra alá került, a püspököt néha internálással fenyegették, máskor Kisberk Imre és más internáltak hivatalba visszaengedésével kecsegtették. Az ÁEH mindenképp Mórász Pál irodaigazgatói kinevezését akarta elérni, de a dekrétum értelmében a püspök csak Róma engedélyével tehetett ilyen lépést. Miután az év nyarán az egyházmegye másik – dekrétum által nem sújtott – tekintélyes békepapja, Potyondy Imre a Központi Szeminárium rektora lett, a püspöktől az ÁEH már Mórász Pál helynöki kinevezését kérte. De ez is csak Róma engedélyével volt lehetséges. Mivel Kisberk Imre segédpüspök helyzetének rendezése ekkor reális ellenértéknek tűnt, 1957. május 9-én a püspök Rómához fordult, és ismertette a helyzetet kérte a hozzájárulást. *„Június 22-én 24.802. szám alatt megjött a Congregatio-tól a válasz, hogy „az ottani rendkívüli helyzetre való tekintettel a kérést nem tartja a Congregatio teljesíthetőnek.”*” – emlékezett a püspök.⁵⁹

Augusztusban Shvoy Lajos püspök olyan intézkedéseket kívánt tenni Mórász Pál (és Kisberk Imre...) helyzetének rendezése érdekében, melyek elmentek a dekrétum által szabott határokig. Mivel Mórász tényleges kanonok nem lehetett, fel kívánta újítani korábbi címzetes kanonokságát; és – ha már plébános nem lehetett – a korábban nem létező „székesegyházi templomigazgató” címet is kiötlötte számára. Mórász azonban ezeket nem fogadta el. Mint az ÁEH elnökének írt magyarázatában részletesen kifejtette, a ferences templomigazgatóság tényleges címe számára elegendő, a kanonokságról pedig így vélekedett: *„Egy cím- és rangsorban elért fokot már elvi álláspont[ból] és önértékből sem cserélhetek fel ugyanazon címsorban alacsonyabb ranggal: a tényleges kanonokságot a címzetes kanonoksággal. A székesegyházi tényleges*

⁵⁷ SHVOY 2002. 131. Vö.: Acta Apostolicae Sedis, An. et vol. XXXIX. (1957). No.1. 38–39. Vélelmezhető, hogy az 1957:22 tvr.-ben felsorolt, állami hozzájáruláshoz kötött méltóságok körének megállapításakor a vatikáni dekrétum volt a mérvadó az állam számára!

⁵⁸ SHVOY 2002: 131., Magyar Országos Levéltár (MOL) XIX–A–21–a – Sz – 275/1957/Eln. 6.

⁵⁹ SHVOY 2002. 132–133., SzfvPL – No.6243 – 2005/1959 csomóban; FORINTOS 2005. 165.

kanonokságra a Püspök Úr szabadon és személyesen nevezett ki, én ahhoz tartom magam, ha Róma jelenleg inhabilissá is tette azt számomra többi társammal együtt. Ebben a címben meg kell várni, [-] ha a jelek szerint sokáig is – amíg Róma más álláspontot foglal el a püspökök ismételt és ismételt folyamodására. Végeredményben a jelen pápa sem él örökké, és már elvileg sem lehet megalkudni azzal, hogy az egyszer szabályosan juttatott címet és tényleges rangot feladja az ember. [...] Ezért írtam a Püspök Úrnak, hogy kanonoknak tartom magam. Tehát nem kell alacsonyabb címmel pótolni. Az én esetemben más címzetes cím, apáti vagy préposti pótolhatja és egészítheti ki a szünetelő tényleges címet.” Természetesen hozzáfűzte: „Nem mintha én túlzottan ragaszkodnék valamely címhez, de ha a dolgok rendje már így van, ezt az álláspontot kell elfoglalnom.”⁶⁰

Az érintett tehát maga vetette fel – ha óvatos formában is – egyházi kitüntetését. A diktatúra ekkoriban maga is igyekezett – állami – kitüntetésekkel „megalázott” békepapjainak renoméját helyreállítani: Potyondy Imre, a leváltott székesfehérvári helynök például a Magyar Népköztársaság Zászlórendjének IV. fokozatát nyerte el ez évben.⁶¹ De a rendszer nem idegenkedett az egyházi rangok igénybevételétől sem, sőt: Mórász Pál esetében az ÁEH kifejezetten presztízskérdést csinált a megálmódott méltóság megszerzéséből. Shvoy Lajos püspök erre így emlékezett: „Újabb kívánság volt Mórász címzetes préposti kinevezése, aminek fejében újra kilátásba helyezték Kisberk segéd-püspök rehabilitását, Bejczy és Halász visszahelyezését,⁶² valamint az összes függő kérdések rendezését. A békesség és Kisberk püspök úr érdekében Mórász Pál préposti címet kapott, a függő ügyek rendezéséből azonban nem lett semmi, mert utólag az ÁEH lekicsinyelte a préposti kinevezést.”⁶³ Mórász kinevezése 1957. december 31-én kelt.

Csakhogy ekkor üresedésben lévő préposti cím nem állt rendelkezésre. Shvoy Lajos püspök így írásban szólította fel Tökölyi Istvánt, hogy mondjon le rangjáról. Ezáltal sikerülhetett volna az egyházmegyétől már 4 éve távol

⁶⁰ MOL XIX–A–21–a – Sz 275/1957/Eln. 6. (A püspök és Mórász közti levélváltásra a püspöki levéltárban az 1958. évi iktatókönyv 1684. és 1728. sora utal. Maguk az iratok nem találhatóak meg a megjelölt No.7233 csomóban. Mórász Pál több más személyi iratát eltüntették.)

⁶¹ FORINTOS 2005. 165.

⁶² Bejczy Gyula 1956. december 8-tól az irodaigazgatói teendőket látta el, 1957. januárjában tiltotta ki onnan az ÁEH. megyei előadója, Gálik István. (Vö.: SHVOY 2002. 130.) Halász Ervin a püspök személyi titkára volt, 1957. április 23-án tiltották ki Fehérvárról (Vö.: SzfvPL – 7211 – 7211/1957).

⁶³ SHVOY 2002. 133–134. – Kisberk Imre csak 1958. szeptemberében térhetett vissza Székesfehérvárra. Néhány további „függő ügy”: Büttner Ferenc provikárius, Halász Ervin püspöki titkár és Vajk Gyula bodajki esperesplébános eltávolítása a működéstől 1957. július 22-től kezdődően, melyeket a püspök megfellebbezett.

élő egykori irodaigazgató emlékeitől is teljesen megszabadulni. Ráadásul a cím egy méltatlan kézből kerülhetett volna alkalmasabb személyhez, és nem bővült volna azon kinevezettek köre, melyek az állam kívánságára kerültek pozícióba. A püspök azonban előbb adta meg az új kinevezést a székesfehérvári Szent Miklós prépostságra, minthogy a cím régi birtokosa arról nyilatkozott volna. A kerekegyházi plébános viszont felháborodott a püspök tervétől. Címéről nem volt hajlandó lemondani, tiltakozásával azonnal az ÁEH elnökéhez fordult 1958. január 2-án: *„Kedves jó Elnök Úr! Megmondom őszintén, ha ezt a levelet egy esztendővel ezelőtt, az ellenforradalom fellángolása idején⁶⁴ kapom, akkor is elhamarkodottnak minősítettem volna. De ma teljesen értelmetlenül állok vele szemben. [...] Mivel én azt a címet az Á.E.H. kitüntető „előterjesztésére” kaptam, méltóztassék megengedni e sérelmes ügyben Mélyentisztelt Elnök Úrhoz fordulhassak tanácsért: mitévő legyek? Nekem semmi szándékom, hogy lemondjak a címről. Ilyen csak magasabb fokú előléptetésnél szokott előfordulni. Mert ha az adományozó kénye-kedve szerint visszavonható volna, akkor senki el nem fogadná. A pap e tisztség külső jeleit a nagynyilvánosság [sic!] előtt viseli, hát hogyan történhetné az meg, hogy ezek máról-holnapra csak úgy eltűnnek? Ki vállalna ilyet? Ne tessék félreérteni. Nem egyéni hiúság miatt tiltakozom az ilyen eljárás ellen, hanem a várható „vélekedések” miatt, amik e cím megvonását kísérik. Az ilyen eset ugyanis legfeljebb büntető jelleggel fordulhat elő az egyházi törvények értelmében. Egyénileg tehát kellemtlen volna annak megszűnése.”*

Tökölyi más húrokat is megpengetett címe megtartása érdekében. Felvette az egész papi békemozgalomra való negatív „politikai” hatás lehetőségét is: *„Mikor Székesfehérvárról Kerekegyházára kerültem, a Bács-Kiskun megyei katolikus papságtól kiérdekeltem, hogy papi békemozgalomunk megyei titkárává választott. A kalocsai és a váci egyházmegyékhez tartoznak e papok. Később a kecskeméti járás Hazafias Népfront bizottságának tagjává, majd járási elnökévé választottak meg. Azaz egyházi címemet mindig kamatoztattam a Hazafias Népfront és a békemozgalmi munkában [sic!]. A bácsmegyei Petőfi Népe napilap karácsonyi számában cikk jelent meg tőlem békemozgalmi tárggyal, nevem alatt a préposti egyházi cím is. [...] Tessék elképzelni, Kedves Elnök Úr, hogyan fognak vélekedni rólam és további ilyen irányú munkámról a Kiskunságban a jövőben e „cím” nélkül. Hiszen a jó munkáért elismerés jár és nem büntetés, gondolhatná mindenki jogosan. Tehát akkor nem volt jó ez a munka? Téves irányban haladt?”* Levele végén az ÁEH elnökét arra kéri Tökölyi, hogy ügyével alkalomadtán ismertesse meg magát Kádár János miniszterelnököt, aki jó ismerőse.⁶⁵ E burkolt fenyegetés ellené-

⁶⁴ Értsd: 1956 őszén.

⁶⁵ MOL XIX-A-21-a – Sz 18-1/1958/Eln. 4.

re sem lépett gyorsan az ÁEH, ahol már Mórász ügye számított fontosabbnak.⁶⁶

A problémára látszólag végül 1958 szeptemberében tett pontot Shvoy püspök azzal, hogy Tökölyi Istvánt értesítette eredeti kinevezésének érintetlenül hagyásáról; egyszersmind Mórász Pált kinevező iratának olyan értelmű módosításáról, hogy egy másik, a bökénysomlyói préposti címet adományozta neki.⁶⁷ Az érintettek ebben megnyugodtak, de a történetnek maradt egy szépséghibája: ez a cím is be volt töltve. A bökénysomlyói címzetes prépostságot 1945 óta Mezgár Lajos birtokolta, aki a rendőrségi zaklatások miatt 1951-ben kivándorolt Dél-Amerikába. Ez címvesztéssel nem járt, hiszen az egyházmegye 1955. évi schematismusa is prépostként említi. Kevésbé tűnik valószínűnek, hogy 1958 folyamán az aulának sikerült volna kapcsolatot teremtenie Mezgárral és hivatalos lemondásra bírnia.⁶⁸ Tökölyi István 1965 szeptemberében hunyt el Kerekegyházán.⁶⁹ Mórász Pál – hivatalos csere lefolytatása nélkül – ettől kezdve a székesfehérvári Szent Miklós prépostság tulajdonosának vallotta magát. E címétől csak 1970-ben vált meg, elérve a káptalanon belül az apostoli protonotáriussággal járó éneklőkanonoki stallumot.⁷⁰ (A dolog előzménye, hogy a Szentszék személyét 1969-ben minden egyházi tisztségre alkalmasnak nyilvánította.⁷¹) A bökénysomlyói címet 1966-ban Burján Imrének adományozta a püspök, kinevező iratában – a szokásostól eltérően – gondosan megkerülve azon körülmények ismertetését, melyek a címet „tényleg és jogilag üresedésben lévővé” tették.⁷² A cím eredeti birtokosa, Mezgár Lajos csak 1970 májusában hunyt el Brazíliában egy lakástűzben szenvedett égési sérülések következtében.⁷³

A kérdéskörhöz hozzátartozik még, hogy 1958 őszétől a püspökkari konferencia tagjai maguk részéről minden állami kieroszakolt kinevezést könnyebben kezeltek. Határozatuk szerint „a pápai decretummal sújtott papoknál, ha „grave damnum dioecesis”⁷⁴ fennáll, az Ordinariusok a 81. Canon lehetőségével

⁶⁶ Uott, érkeztetési széljegyzet: „az ügy szorossan [sic!] összefügg Mórász ügyével, úgy egyelőre érdemben nem intézhető. Shvoy pk-nél állandóan napirenden tartjuk, és alkalomadtán elintézzük. Addig átmenetileg irattár!”

⁶⁷ SzfvPL – No.7231 – 2906/1957.

⁶⁸ SzfvPL – No.7231 – 1449/1945, KATALOGUS 1955. 6.

⁶⁹ SzfvPL – No.7231 – 1876/1965.

⁷⁰ SzfvPL – No.7231 – 1186/1970.

⁷¹ SzfvPL – No.7228 – 223, 342/1970.

⁷² SzfvPL – No.7231 – 389/1966.

⁷³ A székesfehérvári egyházmegye jubileumi névtára 1977-ben, alapításának 200. esztendejében. Székesfehérvár, 1977. 286.

⁷⁴ Az egyházmegye súlyos kára (latin).

„kényszer hatása alatt, az illető felelősségére” cselekedhetnek. Így lett Mórász Pál provikárius, kanonok, címzetes prépost – a maga saját felelősségére. Nem élt egy ideig egyik rangjával sem.” – emlékezett Shvoy Lajos.⁷⁵

A dekrétummal sújtott papok ügye pedig még sokáig napirenden maradt. A Szentszék és a Magyar Népköztársaság tárgyalásain az 1960-as években folyamatosan előkerült, egyike volt az egyházi oldal – csekélyszámú – ütközőkártyáinak. Csak Mindszenty József primás helyzetének rendezésekor, Magyarországról való kiengedésekor vonta azt vissza a Vatikán 1971-ben.⁷⁶

Egy meggátolt kinevezésről

1964 nyarán nyugállományba vonult és időlegesen hazalátogatott Lényi Vince, aki addig a székesfehérvári egyházmegye papjaként Amerikában teljesített szolgálatot: harminc éven keresztül volt a woodebridge-i magyar lelkeség vezetője. Shvoy Lajos püspök ebből az alkalomból az 1960 óta üresedésben lévő borbálapusztai apáti címmel kívánta kitüntetni papját, amelynek engedélyeztetéséért 1964. szeptember 5-én fordult közvetlenül az ÁEH elnökéhez. Mivel az írott források kissé hiányosak, csak valószínűsítjük, hogy az ÁEH végül megakadályozta ezt a kinevezést. A püspöki aula ugyan 1964 októberében előkészítette egy kinevező okmány szövegtervezetét Lényi Vince számára – de sokatmondó, hogy ez már más méltóságra, a székesfehérvári Szent Miklós prépostságra vonatkozott.⁷⁷ Arra, melyet ekkor hivatalosan Tökölyi István birtokolt, és amelyre Mórász Pál áhítozott. Így nem tételezhetjük fel, hogy ez az okirat hivatalos formában kiadásra került. Vélekedésünket megerősíti, hogy 1965 decemberében – amikor „csomagban” egyszerre több kitüntetéshez próbálta a püspök az állami hozzájárulást megszerezni – ismét feltűnt az iratokban Lényi neve potenciális cím-várományosként. Az ügyintézés folyamán azonban – még 1966 húsvétját megelőzően – Lényi Vince elhunyt, kinevezésére már nem kerülhetett sor. Szokatlanul részletes nekrológja sem említi meg, hogy elnyerte volna a prépostságot.⁷⁸

E kinevezés megakadályozásának kérdése azért roppant érdekes, mert 1964 ősze általánosságban az enyhülés képét mutatta a Magyar Népköztár-

⁷⁵ SHVOY 2002. 139. Vö.: SzfvPL – No.7227 – Sz.N./1958: Az 1958. október 17-i püspökkari konferencia 10. napirendi pontja.

⁷⁶ SZABÓ Csaba: A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években. Bp., 2005. 32–35.; valamint a kötetben a 20., 25., 26., 65., 67., 77., 78., 86., 90., 92., 109., 116., 119., 120., 121., 123., 124. 127., 128., 129., 130., 136. és 139. sorszámmal közölt dokumentumok.

⁷⁷ SzfvPL – No.7321 – 1679/1964., SzfvPL – Litterae Encyclicae 1966/III. 11. (5990/1966).

⁷⁸ SzfvPL – No.7321 – 389/1966. , SzfvPL – Litterae Encyclicae 1966/III. 11. (5990/1966).

saság és a katolikus egyház összetett viszonyrendszerében. Ekkor írta alá a Szentszékkal az állam a máig vitatott részleges megállapodást, melynek nyomán új püspöki kinevezésekre kerülhetett sor, és a Vatikáni Zsinat aktuális ülészakára is népes püspöki küldöttség utazhatott ki Rómába – ha nem is mindenki kapta meg e kegyet. Shvoy Lajos például nem kapott útlevelet...

További érdekességek

Elgondolkodtató egy további kinevezés okirata is. 1967-ben *Marlok István* kapott apáti címet. Az okirat fogalmazatán azonban *Barbély Pál* neve és hivatalai szerepelnek, melyet áthúztak és tollal javítottak tisztázása előtt. Felvetődik a kérdés, hogy itt is állami beavatkozás nyomára bukkanunk-e, de véleményünk szerint a válasz negatív, a magyarázat sokkal prózaibb. Vélhetően a püspöki aula egyik munkatársa hibázott. A fogalmazatot készítő személy egyszerűen összemosta Barbély Pál főesperesi és Marlok István címzetes apáti kinevezését. Ezek egy időben futó ügyek voltak, közvetlenül egymás utáni iktatószámmal. Nem valószínű, hogy az ÁEH egy kisebb súlyú kitüntető cím ellen vétőt emelt volna, ha ugyanakkor az érintett kinevezését egy tényleges feladatkörrel járó posztra engedte.⁷⁹

Érdekes epizódja a székesfehérvári egyházi kitüntetések történetének egy 1986-ban lezajlott címcseréje. Amikor az aranymisés zsámbéki plébános, *Varga Lajos* préposti címet nyert, a nevében az egykori zsámbéki premonstrei prépostsághoz kötődő cím birtokosa, *Neményi Lajos* máriaremetei plébános egy másik kitüntetés ellenében felajánlotta 1969 óta birtokolt sajátját. Ez egyfelől nemes gesztus volt az erősen lokálpatrióta Varga Lajos felé, másfelől *Neményi Lajos* sem csinált „rossz vásárt”, hiszen így a legelegánsabb címhez jutott: az egykor Szent István által alapított társaskáptalan préposti címéhez, amely a hajdani székesfehérvári királyi bazilikához, a romjaiban is impozáns méretű Nagyboldogasszony templomhoz kötődött...⁸⁰

Nagy valószínűséggel – más, nevesített indokok mellett – a békepapok kierőszakolt egyházi kitüntetései is okozhatták azt, hogy az egyházmegye papjai közül többen elhárították az efféle megtiszteltetéseket. 1963-ban általános meglepetést keltve *Keszi József* csákvári és *Ohmüllner Márton* vértesszőlári plébános is – egymástól függetlenül – visszakozásra kérte a püspököt. A paptársak egykorú vélekedése szerint Keszi esperes döntése mögött valami régi sérelme húzódott meg, míg Ohmüllner tettét közelgő

⁷⁹ SzfvPL – No.7321 – 1326/1967.; ill. Protocollum 1967.

⁸⁰ SzfvPL – No.7321 – 878/1986.

nyugdíjazásával magyarázták.⁸¹ E pletykákat nem erősíthetjük meg: Keszi József fennmaradt levelei nem tanúskodnak sértettségről, Ohmüllner Márton érvelése a kész kinevező okiratot visszaküldő, majd később ezért mentegetőző leveleiben is egész más síkon mozog.⁸² Mivel ezt egyénisége hű lenyomatának érezzük, érdemesnek tartjuk szó szerint idézni: „*nagyon köszönöm Püspök Atya jóságát, de nagyon és alázattal kérem Püspök Atyát, szíveskedjék eltekinteni e kinevezéstől, mert lelkiismeretem szerint nem tudom elfogadni e címet. Mert 1939 óta szinte állandó tanításom az,⁸³ hogy világi papot semmiféle cím, rang nem érdekelheti. Ami bennünket érdekeljen: ez az Istennel állandóan egyesült papi élet, a hűséges, a buzgó, a szorgalmas, a tiszta, az Alter Christus-élet. Ezt hirdetem, kb. 25 év óta. Ha én most egy ilyen címet elfogadnék, akkor volt Tanítványaim és sok más Paptestvérem lelkében zavar támadhat. (S a dolog természetéből folyik, hogy önmagammal is ellentmondásba jutnék, amit mindenképp szeretnék elkerülni.) [...] Őszintén kijelentem, hogy e kinevezés elhárításával és az okmány visszaküldésével Püspök Atyát semmiképp megbántani nem akartam. Ha Püspök Atya úgy ítéli, hogy én mégis hibáztam, ezennel alázatosan bocsánatot kérek. Őszintén sajnálom és fájdalom, ha Püspök Atyát megbántottam volna. [...]*” Levelét papi hitvallásával zárja: „*...kijelentem, hogy igaz jóakarattal akartam a papi életemet leélni. Teljes hűséggel akartam szolgálni az Istent, az igaz Egyházat, a Híveket. És a jó Isten szerint teljes hűséggel akartam szolgálni édes magyar Hazámat.*”⁸⁴

⁸¹ ÁBTL 3.1.2 M–23166/1 „Szirmai Béla” 247-248.

⁸² SzfvPL – No.7321 – Sz.N., ill. 1739/1963.

⁸³ Ohmüllner Márton 1939–1951 között a székesfehérvári szeminárium spirituálisaként több papi generáció mestere volt.

⁸⁴ SzfvPL – No.7321 – 1739/1963.

MELLÉKLET
A székesfehérvári püspökség címzetes apátjainak és
prépostjainak archontológiája
1945–1990⁸⁵

Címzetes apátok

SZENT MIKLÓSRÓL NEVEZETT ERCSI-I APÁT

<i>személynév</i>	<i>kezdő év</i>	<i>záró év</i>	<i>címtől megválás oka</i>
Kisteleki István	1940	1949	lemond
Dömötör István	1949	1969	halálozás
Kenéz Rudolf	1970	1987	halálozás
Gévai László	1988	1996	halálozás

SZENT PANTALEONRÓL NEVEZETT RÁCKEVEI APÁT

<i>személynév</i>	<i>kezdő év</i>	<i>záró év</i>	<i>címtől megválás oka</i>
Aradi Ignác	1938	1969	lemond
Mátyás Kálmán	1969	1974	halálozás
Oszkó János	1975	1978	halálozás
Gavora Béla	1980	–	–

MINDENSZENTEKRŐL NEVEZETT BARACSKAI APÁT

<i>személynév</i>	<i>kezdő év</i>	<i>záró év</i>	<i>címtől megválás oka</i>
Büttner Ferenc	1938	1965	lemond
Ásguti Ádám	1966	1978	halálozás
Langhammer János	1980	1986	halálozás
Lendvay Zoltán	1986	2004	halálozás

SZENT BORBÁLÁRÓL NEVEZETT (SZENT)BORBÁLA(PUSZTA)I APÁT

<i>személynév</i>	<i>kezdő év</i>	<i>záró év</i>	<i>címtől megválás oka</i>
Preiner István	1942	1960	halálozás
Marlok István	1967	1995	halálozás

⁸⁵ A szövegben dőlt szedéssel emeljük ki azon különleges helyzeteket, melyet tanulmányunkban érintettünk.

Címzetes prépostok

NAGYBOLDOGASSZONYRÓL NEVEZETT SZÉKESFEHÉRVÁRI PRÉPOST

<i>személynév</i>	<i>kezdő év</i>	<i>záró év</i>	<i>címtől megválás oka</i>
Kuthy István	1950	1966	lemond ⁸⁶
Tölgyes Kálmán	1966	1975	lemond
Kisteleki Antal	1975	1980	halálozás
Angeli András	1980	1983	halálozás
Szentirmai Károly	1983	1984	halálozás
Neményi Lajos	1986	2003	halálozás

SZENT MIKLÓSRÓL NEVEZETT (FALAKON KÍVÜLI)
SZÉKESFEHÉRVÁRI PRÉPOST

<i>személynév</i>	<i>kezdő év</i>	<i>záró év</i>	<i>címtől megválás oka</i>
Szabó Jenő	1940	1949	halálozás
Hajós József	1949	1952	lemond
<i>Tökölyi István</i>	1952	1957	<i>megvont cím⁸⁷</i>
<i>Mórász Pál</i>	1957	1958	<i>módosított kinevezés</i>
<i>Tökölyi István</i>	1958	1965	<i>„érintetlenül hagyott kinevezés”</i>
<i>Mórász Pál</i>	1965	1970	lemond
Pelsóczy Ferenc	1970	1995	halálozás

SZENT PÉTERRŐL NEVEZETT SZÉKESFEHÉRVÁRI PRÉPOST

<i>személynév</i>	<i>kezdő év</i>	<i>záró év</i>	<i>címtől megválás oka</i>
Kéri Nándor	1938	1968	halálozás
Ormai Gusztáv	1969	1994	halálozás

KERESZTELŐ SZENT JÁNOSRÓL NEVEZETT ZSÁMBÉKI PRÉPOST

<i>személynév</i>	<i>kezdő év</i>	<i>záró év</i>	<i>címtől megválás oka</i>
Mayer József	1943	1969	halálozás
Neményi Lajos	1969	1986	lemond (csere) ⁸⁸
Varga Lajos	1986	1995	halálozás

⁸⁶ Kuthy István már haldoklott, amikor lemondó nyilatkozatát aláírta. SzfvPL – No.7231 – 389/1966, Bejczy Gyula levele Halász Ervinhez.

⁸⁷ Mórász Pál és Tökölyi István kinevezései körüli problémákról lásd a tanulmányt.

⁸⁸ Neményi Lajos és Varga Lajos címcseréjéről lásd a tanulmányt.

MŰHELY

SZENT EUSZTACHRÓL NEVEZETT CSUTHI PRÉPOST⁸⁹

<i>személynév</i>	<i>kezdő év</i>	<i>záró év</i>	<i>címtől megválás oka</i>
Braun Gyula	1938	1952	halálozás
Vajk Gyula	1952	1994	halálozás

MEGVÁLTÓRÓL (VAGY ÜDVÖZÍTŐRÓL) NEVEZETT BÖKÉNYSOMYLÓI PRÉPOST

<i>személynév</i>	<i>kezdő év</i>	<i>záró év</i>	<i>címtől megválás oka</i>
<i>Mezgár Lajos</i>	1945	1970 ? ⁹⁰	halálozás?
<i>Mórász Pál</i>	1958	1965	csere
<i>Burján Imre</i>	1966	1990	halálozás
Török József	1991	–	–

SZENT MIKLÓSRÓL NEVEZETT SZIGETMONOSTORI PRÉPOST

<i>személynév</i>	<i>kezdő év</i>	<i>záró év</i>	<i>címtől megválás oka</i>
Doroszlai Béla	1950	1961	halálozás
Turzó Antal	1966	1986	halálozás
Lauber Benedek	1987	–	–

SUMMARY

GERGELY MÓZESSY

„For his services rendered...” — Contributions of Székesfehérvár to the party – state’s manipulation over church honours

It’s a Hungarian speciality of Church history to confer the titles of abbot and provost of monasteries destroyed in the storms of history as honours. Its right belonged to the king until 1918, later it was transferred to the individual bishops. After 1950, however, the Communist dictatorship invaded this sector of ecclesiastic life – without having been authorized by any law.

The formula „with the consent of State Office for Church Affairs” appeared in the text of conferring honours of Székesfehérvár from 1952; it remained in different forms until 1983. Nevertheless, the small subtleties of compositions often give evidence about who was honoured by the bishop under state pressure, and who was by the bishop’s own will. In 1957 a Vatican decree condemned more „peace priests” inordinately loyal to the state. The state used every means to rehabilitate these people, including honours as compensation. After 1958 the Hungarian Catholic Episcopacy took the view that to avoid the greater harm of the dioceses the bishops can act freely on the concerned people’s responsibility.

The bishop of Székesfehérvár had the right to give 11 titles of abbot and provost. The study gives details about the cases when the state’s intervening either with forced or hindered nomination in the honouring culture of the Church can be realized. *(Translated by the Author)*

⁸⁹ 1952 előtt „Szent Lestyánról nevezett csóti” címmel, de egy ízben felbukkan Szent István titulus is.

⁹⁰ Mezgár Lajos, Mórász Pál és Burján Imre hivatalviselése körüli problémákról lásd a tanulmányt.

PAPP PÉTER

A vasúti és közúti közlekedés helyzete a Dél-Dunántúlon az 1920-as években

A 1920-AS ÉVEK KÖZEPÉRE a gazdaság újjászervezését célzó kísérletek – a népszövetségi kölcsönöknek és az új vámrendszer bevezetésének köszönhetően – többnyire sikeresnek bizonyultak, a gazdaság teljesítőképessége az évtized végére megközelítette a háború előtti színvonalat. A kormányzat új gazdaságpolitikája az ipar világháború előtti szerkezetének az átalakítására törekedett, hiszen a trianoni békeszerződés következtében mind a kitermelő, mind a feldolgozóipar a legjelentősebb nyersanyagbázisait elveszítette az ország. A két világháború között a hazai nyersanyagra alapozva a könnyűipar (textilipar, élelmiszeripar) és részben a vegyipar jelentették a gazdaság húzóágazatait.

A gazdaság szerkezetének átalakításához és a sikeres fejlesztésekhez a kormány – helyesen felismerve az infrastruktúra jelentőségét – a közlekedés modernizációját sem hanyagolta el. A vasút mellett – különösen a személy- és részben a teherszállítás területén – felértékelődött a közúti közlekedés, megjelentek az utakon a teherautók, az autóbuszok, a személygépkocsik és a motorkerékpárok is nagyobb számban. Ezek egy részét még külföldről importálták, azonban már számos közlekedési eszközt a hazai ipar állított elő. A közúti közlekedés tekintetében az európai rangsorban Magyarország ekkor még a hátsó mezőnyben helyezkedett el, motorizációs mutatónk az európai átlag tizedét sem érte el.¹

Az első világháborút lezáró párizsi békekonferencián Közép-Európa új államalakulatai mindent megtettek pozíciójuk javítása érdekében. A csehszlovák, a román és a szerb tárgyalóküldöttségre a mértéktelenség, míg a követeléseket alátámasztó érvrendszerre a következetlenség, sőt, a statisztikai adatok meghamisítása is jellemző volt.² Az utódállamok illetően törekvése a gazdasági élet minden területére rányomta a bélyegét. A Monarchiát és

¹ ROMSICS Ignác: Magyarország a két világháború között. = Régióink és Tolna megye a két világháború között. Szerk. Dobos Gyula. Szekszárd, 2004. 7–8.

² ROMSICS Ignác: Viták a csehszlovák-magyar határról. = Rubicon, 2001/8–9. sz. 48.

a történelmi Magyarországot feldaraboló békeműben megkerülhetetlen kérdés volt a vasutak hovatarozása. A magyar vasúthálózat ugyanis nemcsak az ország belső forgalma, hanem a környező államok megközelíthetősége, a magyar exporttermékek szállítása miatt is jelentőséggel bírt.

A vasutak stratégiai fontosságát az utódállamok összes tárgyalóküldöttsége hangsúlyozta az előkészítő tárgyalásokon. A tanulmány elsősorban a dél-dunántúli régió (Baranya, Somogy, Tolna, Zala megyék) újjáépítési kísérleteit leginkább befolyásoló Szerb-Horvát-Szlavón Királyság (későbbiekben: SZHSZ Királyság) tevékenységét jellemzi, amely egyben jellemző példája az utódállamok területszerző megnyilvánulásának is. A déli demarkációs vonal kijelölése is, már az 1918-as padovai fegyverszünet megkötése előtt, lényegében a vasútvonalak futását követte. A belgrádi vezetés az új délszláv állam északi határát a Barcs–Szigetvár–Pécs–Bátaszék–Baja–Szabadka–Szeged vonal mentén képzelte el.

A vasúti közlekedés átalakulása

Bár a kelet-nyugati fővonal megszerzése nem sikerült déli szomszédunknak, az elcsatolt Baranya-háromszögben (baranyavári járás) és a Zala megyei részeken (muraszombati és lenti járás) vicinális vonalak kerültek határon túlra. Ezek a mellékvonalak a területelcsatolásokig a Magyarországon maradt fővonalakba csatlakoztak. Az új határok miatt ezek azonban elveszítették a kapcsolatukat a fővonalakkal, mivel más irányokban nemigen volt kijáratuk és kapcsolódási pontjuk, zsákvonalakká váltak. Ezért ezen hálózatok (különösen igaz ez a Dráva bal partjára) később lényegében jelentőségüket veszítették, periférikus szerepkörbe süllyedtek.³

Az elhúzódó szerb megszállás nagyon megkeserítette a demarkációs vonal, majd később a magyar-SZHSZ államhatár két oldalán élő lakosság mindennapjait, különös tekintettel a közlekedési lehetőségekre. A SZHSZ királyság belügyminisztériuma 1920 nyarán rendeletben szabályozta – jobban mondva korlátozta – a Magyarországgal folyó személyforgalmat. Az illetékes hatóságoknak olyan utasítást küldtek, amely szerint a „Magyarországról érkező utasok a határt csak ott léphetik át, ahol rendőrkapitányságok léteznek, tehát Szegeden, Szabadkán, Baján és Pécsen.”⁴ A rendkívüli viszonyok által okozott közlekedési nehézségek az egész közigazgatást és bürokráciát

³ MAJDÁN János: A vasút szerepe a határok kialakulásában. = Rubicon, 2001/8–9. sz. 66–67.

⁴ Baranya Vármegye Hivatalos Lapja (a továbbiakban: BVHL) 23 (1920) 27–30. sz. SZHSZ Királyság Belügyminisztériuma Bánát-Bácska-Baranya osztályának 7869. sz. 1920. átirata, Belgrád, 1920. 07. 26.

erősen megterhelték, aminek a következtében a kérelmek elintézése is lelassult és az engedélyek jóváhagyása megkésve érkezett meg a címzettekhez.⁵

Mivel a békekonferencia a határ meghúzásánál általános elveket és mód-szereket követett, a finomítás az ún. határmegállapító bizottságok munkája volt 1921/22-ben. Az antant, a délszláv és a magyar tagokból álló bizottságok a magyar érdekeknek csak a legritkább esetben engedtek. A határvonal részletes megrajzolása Baranya vármegyében is felkorbácsolta az indulatokat. A Duna-Dráva szögletében maradt lakosság helyzetét a megye alispánja elkeresítőnek mondta negyedéves jelentésében. A megyei törvényhatóság az egész gazdasági tér hatósági felügyeletét volt hivatott ellátni, azonban az ideiglenes országhatár még a közúti és vasúti összeköttetéseket, sőt a kisbirtokosok tulajdonában levő telekhatárok lefutását sem respektálta. Mindez nem csak a közigazgatási, hanem a lakosság mindennapi munkáját, életét nagyon megnehezítette.⁶

Ezek ismeretében nem meglepő, hogy a magyar-jugoszláv vasúti összeköttetés nehézségeinek híre a magyar országgyűlésen is napirendre került. 1922-ben Baumann Emil képviselő interpellációjában röviden ismertette a Dunántúl déli részének közlekedési, elsősorban vasúti problémáit. A terület – benne Pécs törvényhatósági jogú várossal – a világháborút megelőző évtizedekben szoros gazdasági kapcsolatokat ápolt Horvát-Szlavón országgal és az elszakított Bácskával. A hároméves megszállás (1918–1921) ezt a szerves kapcsolatot egy kényszeren alapuló összeköttetéssé és együttműködéssé alakította át. A megszállás kényszer jellegű kapcsolatainak legpregnansabb példája volt, hogy Dél-Dunántúl gazdasága szinte csak az SZHSZ Királyságon keresztül „lélegezhetett” ezen három esztendő alatt. A megszállás megszűnése után a pécsi, baranyai ipar jelentős érdekeltségeket, nyersanyagforrásokat, illetve a tranzitárúk importját veszítette el, hiszen ezek a déli szomszédunknál maradtak.

Baumann képviselő ezek ellensúlyozására javasolta a Pécs–Eszék vasúti összeköttetés mielőbbi helyreállítását. Ez lehetővé tenné, fogalmazott a képviselő, hogy a délszláv államban maradt magyar tulajdon rövidebb úton, tehát nem Gyékényes és Szabadka állomásokon keresztül, kerülhessen vissza az országba.⁷

A déli irányú vasúti összeköttetés helyreállítása nem csak Baranyának és Pécs városának volt fontos, hanem Zalának is, hiszen Zala megye és Nagyka-

⁵ Baranya Megyei Levéltár (BaML) Alispáni iratok. 26. rkgy./1097. alispáni/1920. sz.

⁶ 6956. számú alispáni/1922. sz. In: BVHL 24 (1922) 28. sz. (július 6.).

⁷ BAUMANN Emil: A magyar-jugoszláv összeköttetés tárgyában. = Képviselőházi Napló. 1922. 01. 25./297. ülés/ 555.

nizsa szerepe is átértékelődött a területelcsatolások következtében. A városban a magyar és a délszláv kormány, valamint a Déli Vasút képviselői között 1921-ben egy megbeszélésre került sor. Az érdekelt felek megállapodtak abban, hogy az ország és Kanizsa vasúti elszigeteltségét is csökkenteni szükséges.⁸

A közvetlen vasúti összeköttetés Pécs és Eszék között a következő évben helyreállt, miután a délszláv államvasutak, a MÁV és a Déli Vasút képviselői Szabadkán erről megállapodtak.⁹ A tárgyalások a két ország közötti személy- és áruforgalom helyreállításáról Budapesten tovább folytatódtak. Azok a határállomások, amelyek szabad forgalma a déli szomszédunk érdeke is volt, már korábban megnyitásra kerültek. Ez történt például a Magyarbóly-Villány vasútvonalon levő határátkelőn is, mivel így a jótételként megítélt pécsi szén dél felé egyszerűbben kiszállíthatóvá vált. A gyékényesi határátkelő „szabadságát” pedig annak köszönhető, hogy az élőállat jótételt Magyarországon ezen keresztül továbbította dél felé.¹⁰ Így ezeken a határállomásokon déli szomszédunknak is értékes és szükséges forgalom bonyolódott le. A jótételi bizottság a húszas évek elején déli szomszédunknak természetbeni jótételt állapított meg. A békeszerződés előírta, hogy Magyarország öt évig, 1926 szeptemberéig napi 880 tonna szenet köteles a pécsi medencéből délszláv királyságnak szállítani. Ezen kívül 28.000 darab vágóállatot kellett a bizottság által meghatározott összetételben Olaszországnak, Jugoszláviának és Görögországnak átengedni.¹¹ A többi állomás (Murakeresztúr, Barcs) esetében, amelyek a jótételi szállításokban nem játszottak olyan jelentős szerepet, a kérdés rendezése még elhúzódott, így ezek egy ideig még zárva maradtak.

A vasúti összeköttetés teljes helyreállítására a két ország között 1926. július 24-én kötött kereskedelmi szerződés keretében került sor. Magyarország számára nagy fontosságú volt ez a megállapodás, hiszen biztosította a magyar termékek kijutását a fiumei kikötőbe az SZHSZ királyságon keresztül. A megállapodás rendelkezett még az árvízvédelem összehangolásáról és a határszéli birtokosok számára kiadott és a határátlépésüket megkönnyítő igazolványok kölcsönös elfogadásáról is.¹²

⁸ Új Somogy, 1921. 02. 10./33. sz. 3.

⁹ Új Somogy, 1922. 11. 29./272. sz. 2.

¹⁰ Új Somogy, 1923. 02. 18./39. sz. 1.

¹¹ HONVÁRI János: A gazdaság a két világháború között. = Magyarország gazdaságtörténete, Bp., 1997. 326.

¹² Prakatur Tamás interpellációja a Szerb-Horvát-Szlovén Királysággal 1926. július 24-én kötött kereskedelmi szerződés tárgyában. = Képviselőházi Napló, 1927. 05. 20. 4. kötet, 51. ülés, 262–265.

A szerződés néhány pontja azonban éppen a legközelebb eső területeket érintette a leghátrányosabb módon. Oberhammer Antal interpellációjában erre is felhívta a kormány figyelmét a Képviselőház ülésén. A szerződés általános tételei egymás állampolgárai számára a legnagyobb kedvezményt biztosították. Ehhez képest a délszláv állam a magyar szenet arra hivatkozva, hogy az nem antracit és nem is tengeren érkezik, vámkötelesnek nyilvánította. A délszláv államvasutak pedig a belföldi szállításnál kedvezőbb tarifát állapított meg, mint a külföldinél, így Magyarországról érkező szén drágább lett. A helyzet különösen a Pécs-vidéki és a dunántúli bányákat érintette hátrányosan, amelyek a háború előtt az egész Bánátot, Bácskát és a Szerémséget ellátták nyersanyaggal (pl.: a pélmonostori, eszéki, cukorgyárakat, a terület söriparát, malmait és cementgyárait). Ezek a diszkriminatív vám- és pénzügyi rendelkezések elsősorban a pécsi bányavidék déli irányú exportját tették veszteségessé. Ennek következtében a pécsi bányák 25%-os kihasználtsága a város 12.602 fős (családtagokkal együtt) bányásztársadalmának megélhetését veszélyeztette.¹³ Ahogy a példa is jól mutatja, a feldarabolt vasúthálózat és infrastruktúra komoly hatással volt a régió gazdasági-társadalmi viszonyaira is.

Baranya, és kisebb részben Zala megye vasútpolitikáját is a trianoni békediktátum alapján megrajzolt új határok következményeinek felszámolására való törekvés jellemezte az 1920-as években. Az új határ által kettévágott vonalakon kellett a vasúti közlekedést helyreállítani az ország és az egész régió érdekében. Somogy megye közlekedés-fejlesztésében, hiszen nem volt területvesztése, más szempontok is szerepet játszottak. A magyar államvasutak nemcsak modernizációs, hanem az alapszintű működést biztosító lehetőségei az 1920-as évek elején nagyon beszűkültek. Az általános szén- és nyersanyaghiány problémája már korán jelentkezett. A megszálló csapatok, elsősorban a románok által a vasúti gördülőállomány jelentős része került külföldre. Ezek pótlása időt és persze jelentős összegeket vett igénybe.

A MÁV átmenetileg nem tudta fenntartani azt a szállítási színvonalat, amely a dualizmus utolsó éveiben jellemző volt és az utazóközönség bizalmát élvezte. Elmaradtak az állomás-fejlesztések és a járatok számát is egyre ritkítani kellett. A MÁVAG 1923-ban gyártott új, 424-es típusú korszerű gőzmozdonyai először csak a fővonalakon szolgálták a közlekedés modernizálását, így ezt színvonalemelkedést a mellékvágányon utazók nem érzékelhették. A vasúti közlekedés modern alapokra helyezése ebben a megyében is komoly pénzügyi akadályokba ütközött. A korszerű eszközök – Kandó-féle

¹³ Képviselőházi Napló, 1927. 05. 20. 4. kötet, 51. ülés, 265–266.

villanymozdony, dízelvonatok, sínautók – döntő többsége exportra került, a fővonalak többvágányúvá történő kiépítése még váratott magára.¹⁴

Neubauer Ferenc országgyűlési képviselő 1923-as felszólalásában kitért a Budapest–Gyékényes vonalon tapasztalható nehézségekre. A MÁV ugyanis 1922–23 fordulóján leállította a nappali személyforgalmat, amit természet-szerűleg a fent említett vonal az utazóközönsége nagyon sérelmezett. A képviselő interpellációjában a következő választásra és a jövőendő támogatókra gondolva a szegényebb falusi lakosságról és a köztisztviselőkről is említést tett, akiket ezek a rendelkezések különösen hátrányosan érintenek. Ezen csoportok utazási kedvezményét a kormányzat éppen az év elején korlátozta, így a nappali közlekedés lehetőségének megvonását éppen ők további méltánytalanságként értelmezték.¹⁵

A járatcsökkentés mellett a kiszolgáló épületek fejlesztésének az elmaradása és állagromlása okozott a megyében felháborodást. Majd az egész rendszer működésének hiányosságaira hívta fel a figyelmet Strausz István országgyűlési képviselő is 1922-ben. A kereskedelemügyi miniszterhez címzett interpellációjában az államvasutak pazarlását és a bürokratikus eljárási rendjét okolta ezekért az „áldatlan állapotokért”. Példaként hozta fel a képviselő a somogy-gyótapusztai vasúti állomáson a hiányzó váróhelyiség ügyét. A hivatalos indoklás szerint a személy és áruszállítási tarifák állandó emelése ellenére sem volt elégséges anyagi forrás a váróhelyiség létesítésére, amire pedig a képviselő szerint feltétlenül szükség lenne.¹⁶ Ebben a képviselői értelmezésben tehát nem az ország állapota, hanem a gazdálkodási hiányosságok, a bürokratikus akadályok és útvesszők vezettek működési elégtelenséghez. Valószínűleg Esztergályos János képviselő (sorok közti) beküldése járt legközelebb az igazsághoz, mely szerint „ha egy miniszternek volna ott birtoka, már régen volna váróhelyiség.”¹⁷

A gazdálkodási nehézségek az államvasutat egyéb megszorításokra is rákényszeríthették. Ez történt a MÁV alkalmazottak gyermekeinek iskoláztatását megoldó MÁV-internátusok esetében is. A magyarországi vasút „hőskorában” fontos volt, hogy az új közlekedési hálózat szakképzett, megbízható és a vállalathoz életpályaszerűen kötődő személyzettel rendelkezzen. Ennek a kapcsolatnak lényegi eleme volt a MÁV-alkalmazottak gyermekeiről és azok taníttatásáról való gondoskodás. Ezt a feladatkört látták el az

¹⁴ GUNST Péter: Magyarország gazdaságtörténete 1914–1989. Bp., 2006. 64.

¹⁵ Képviselőházi Napló, 1923. 07. 04. 13. kötet, 149. ülés, 315.

¹⁶ Képviselőházi Napló, 1922. 12. 16. 7. kötet, 73. ülés, 70.

¹⁷ Uo.

országot behálózó MÁV-internátusok. 1923–24-ben a vállalat tervbe vette néhány internátusának bezárását, köztük a kaposvárit is.

Az államvasút azon alkalmazottai, akiknek szolgálati helyük vagy a lakhelyük közelében nem volt iskola, nem tudtak megfelelni az 1868. évi 38. tc. és az 1921. évi 30. tc. által előírt beiskolázási kötelezettségének. A rossz megélhetési körülmények miatt, gyermekeiknek más – önköltséges – internátusban való elhelyezésére, pedig nem is gondolhattak. Ezzel a problémakörrel számos képviselői interpelláció¹⁸ is foglalkozott, noha konkrét eredményeket sajnos nem értek el. Ezt a problémát az ország általános gazdasági stabilizációja az 1920-as évek végére lassan megoldotta.

Tolna vármegyében a vasúthálózat bővítésének az igénye kötötte le az energiákat. A megye vasúthálózata a dualizmus idején hiányosan épült ki, ami leginkább abban tárgyiasult, hogy a keleti részek nem rendelkeztek olyan vasúti összeköttetéssel, amely a megyeszékhellyel biztosította volna a közlekedési és így részben a gazdasági kapcsolatot is. 1925-ben, a térségben érdekelt gazdasági és politikai szereplők – a megye alispánja, Szekszárd város polgármestere, országgyűlési képviselők, nagybirtokosok és pénzügyi szakemberek – részvételével Paksön egy „érdekegyeztető” értekezlet ült össze. Célként fogalmazták meg, hogy a Szekszárd és Dunaföldvár között fekvő községeket jobban be kell vonni a megye közlekedési hálózatába.¹⁹

A dunaföldvári járás termékeny földjeinek vidéki, főként paraszti lakossága vasúti összeköttetés nélkül maradt. A természeti akadályok, a mocsaras területek és a pénzhiány nem tették lehetővé a Paks-Szekszárd közötti vasút megépülését. Tolna megye alispánja ezzel összefüggésben kifejtette az értekezleten, hogy Trianon után az ország rá lett kényszerítve a belterjes gazdálkodásra, ennek nélkülözhetetlen feltétele lenne azonban vasúti összeköttetés. A Paksön összehívott értekezleten a megbeszélések tárgyát képezte továbbá egy olcsó kamatozású, hosszúlejáratú kölcsön megszerzése is.²⁰

A kérdés vizsgálatánál több szempontot kellett figyelembe venni. A kormányzat által tervezett dunai vasúti híd szükségessé tette a megye közlekedési koncepciójának átalakítását. A földvári vasúti híd – amely 1928 és 1930 között készült el²¹ – egy könnyebb kapcsolódási lehetőséget teremtett a Duna túlsópartjával, ami a megye gazdasági és forgalmi irányait gyökeresen

¹⁸ Homonnay Tivadar képviselői interpellációja a kereskedelmi miniszterhez. = Képviselőházi Napló, 1924. 07. 02. 14. kötet, 34. ülés, 324.

¹⁹ Tolna Megyei Újság, 1925. 01. 24. 3. sz. 1.

²⁰ Tolna Megyei Levéltár (TML) Alispáni iratok. 1925. 03. 31./3. rkgy./5506. alispáni/1925/11.

²¹ Dunaföldvári vasúti híd. =

http://www.hu.wikipedia.org/wiki/Besz%C3%A9des_I%C3%B3zsef_h%C3%ADd

megváltoztatta. A kereskedelmi minisztérium hosszadalmas előkészítés és viták után a Dunaföldvár-Solt közötti hídépítés mellett döntött.²² A döntés indoklásában az előkészítő bizottság több szempontot is felsorakoztatott. Először is kiemelték, hogy Dunaföldvár jelentős és meghatározó közlekedési múlttal rendelkezik, hiszen a település fontos gazdasági központ, illetve leszögezték, hogy a vasút korszaka előtt a dunántúli megyék számára a dunai hajóforgalomba való részvétel egyik legjelentősebb kapuja volt a város. Mivel érintőlegesen vasúti és megfelelően kiépített közúti forgalommal is rendelkezett, Tolna, Fehér, Veszprém, Somogy és Baranya megyék Dunán átvezető forgalmát ez a város bonyolította le.

Az érvelés a város a stratégiai fekvését is kiemelte, mivel a meglévő dunai hidak (Budapest, Baja) mértani középpontjában helyezkedett el. Technikai kivitelezését megkönnyítheti, szövelt az érvelés folytatása, hogy az áthidalás nem ártérben történne, másfelől pedig az élő Duna itt a legkeskenyebb. A másik lehetséges megoldás (Kalocsa és Gerjén között) nem rendelkezett azonban hasonló előnyökkel. A megközelíthetősége ezeknek a településeknek jóval nehezebb volt, Gerjén csak Tolna déli részéről és Baranyából lett volna könnyen elérhető, illetve a hídpilléreket ártérbe kellett volna felépíteni, annak minden hátrányával és veszélyével.²³

A híd megépítését a megye mindenképpen támogatta, azonban több indítványt is megfogalmazott annak inkább a Paks–Kalocsa térségében való felépítése tárgyában. Klein Antal főispán szerint a földvári áthidalás leginkább Fejér megyének állna érdekében. Szerinte a korabeli vasúti viszonyok mellett lehet ugyan a dunaföldvári áthidalás országos, de semmi esetre sem vármegyei érdek. Mivel, fejtette ki az alispán, a vármegye központjától egészen távol esik és közvetlen, a városon áthaladó vasúti összeköttetése sem létezik. Ennél fogva nem az ország, hanem kizárólag Fejér vármegye érdekelt szolgálna egy dunaföldvári híd. Tolna vármegye érdekeit ez csak akkor szolgálna, szövelt a főispán érvelése, ha híd megépítésével párhuzamosan a Paks–Tolnamözsi vasút is kiépítésre kerülne.²⁴

A vármegye közgyűlésén Tolna megye főispánja utalt még arra is, hogy amikor a kormány hídépítési terve kiszivárgott, az érintett települések (Dunapentele, Dunaföldvár, Kalocsa, Szekszárd, Baja) „akcióba” léptek és befolyásos politikusokat nyertek meg saját érdekeik képviselőit. Céljuk

²² Közlekedésügyi Minisztérium 1926. évi 58711. rendelet

²³ TML Alispáni iratok. 1926. 06. 08. 321. rkgy./9719. alispáni/1926. 250–252.

²⁴ Tolna Megyei Újság, 1926. 08. 21./33. sz. 5.

értelemszerűen a beruházás megszerzése volt. Baja a meglevő vasúti hídja mellé „kocsi-járó” hidat is kívánt volna.

A Paks–Tolnamözsi vasút kiépítése a főispán érvelése szerint több szempontból is kívánatos. Egyrészt az esetleges híd könnyebb elérését szolgálhatná, másrészt a környék dohányexportja a vasúti összeköttetés által könnyebben kerülhetne külföldre, mivel a dohány közúti szállítása a kormánynak horribilis összegekbe került. Harmadrészt megvalósulhatna az új vasúttal az összeköttetés a pécsi és a salgótarjáni szénbányákkal is.²⁵

A tolnai vasúthálózat fejlesztésének másik, lényegi kérdése a gazdaságosság témája volt. Szekszárd–Paks városainak vasúti összekötése gazdasági, forgalmi és igazgatási szempontból egyaránt lényeges volt. A kor közlekedési szakértői, mint Bartal Aurél azonban felhívták a figyelmet arra is, hogy a vasúti megoldás drága, a napi két autóbuszjárat beindítása jóval gazdaságosabban látná el ugyanazokat a feladatokat. Az olcsóbb fenntartás mellett – osztrák és német példák alapján – biztonságosabbnak is tartotta ezt a megoldást.²⁶

A közúti közlekedés újjászervezése

Az ország közútjainak állapota az első világháborúban, majd az azt követő években erősen megromlott. Az első lépés így azok állapotának javítása, az esetleges károk megszüntetése volt. Dél-Dunántúl megyéiben a szerb megszállás nagyon megnehezítette a rendszeres karbantartási munkálatok ismételt megindítását. Tisztázatlan volt a munkát végző személyek, útmesterek fizetésének rendezése is. A magyar kereskedelmi miniszter 1919-ben rendeletben²⁷ szabályozta, hogy a megszállt területek útmesterei illetményüket a szomszédos (meg nem szállt) megyéktől kapják meg. Ennek adminisztrálása, kiutalása gyakran késedelmes volt, ami sajnos az elvégzett munka minőségét is befolyásolta.²⁸

Mivel a demarkációs vonal több esztendőre (1918–1921) kettévágta Baranyát, a vármegye megszállásmentes részein fekvő közutak fedőanyaggal történő ellátása szinte megoldhatatlanná vált. A kaposvári Magyar Királyi Államépítészeti Hivatalnak addig használaton kívüli kőbányákat kellett megnyitnia. Illetve a megye ideiglenesen Sásdon ülésező közgyűlésének

²⁵ TML Alispáni iratok. 1926. 08. 14./464. rkgy./13161. alispáni/1926. 407–410.

²⁶ Tolna Megyei Újság, 1925. 01. 31./4. szám/1.

²⁷ Kereskedelmi Minisztérium 1919. évi 45414/3. rendelet.

²⁸ BaML Alispáni iratok. 225. sz./ alispáni /1920. sz.

rendkívüli államsegélyt kellett igényelnie a kormánytól.²⁹ A vármegye a csonka állapotra, és a megszállásra hivatkozva hiába kérvényezte a közúti alap 1921. évi költségvetési tárgyalások és megállapodások elhalasztását.³⁰ A kereskedelmi miniszter leirata³¹ ezt a kérvényt elutasította, így ez a megye sem részesült kivételes elbánásban. Bár tudomásul vették azt a körülményt, amely szerint „a megszállás alatt a csonka törvényhatóság közútjainak műszaki szolgálatát végző kaposvári Magyar Királyi Államépítészeti Hivatal székhelyének távolsága miatt a hivatalos érintkezés menete lassabb és késeldelmes.”³² Az utak rekonstrukciója, nem beszélve a modernizációról, Baranya megyében kevésbé gördülékenyen valósult meg a már igen csak lassú országos átlaghoz képest is.

Az 1920-as évek közepére alakult ki az a mérsékelt kedvezőbb gazdasági és pénzügyi háttér, mely a megyék számára lehetővé tette a közúthálózat átfogó javítását is.³³ 1927-ben Tolna megye alispánja negyedéves jelentésében összefoglalta az igazgatása alatt álló terület közlekedési jellemzőit. Megállapította, hogy a vármegyében 1904 óta nem történt útépités! A 323 településből 206 község kiépített útvonallal egyáltalán nem rendelkezett, a megye déli része az új trianoni országhatár miatt a közúttól és vasúttól távol feküdtek, így a külvilágtól el voltak vágva. Sürgetőnek nevezte a Pécs-Szigetvár, Pécs-Szekszárd és a Pécs-Mohács közti törvényhatósági utak állami kezelésbe történő átvételét. Ez a kijelentése is jól tükrözi, hogy a vármegyék vezetősége felismerni vélte, hogy egy átfogó közlekedési fejlesztésre, annak megyehatárokat átfogó jellege és tőkeigénye miatt, csak a megyék közötti szorosabb együttműködés keretében valósítható meg sikeresen. Az országos szinten kidolgozott közlekedési koncepció, illetve az egyes vármegyék nehéz, forráshiányos költségvetése is ezt kívánta meg.³⁴ Noha a megye prominens képviselői (országgyűlési képviselők, felsőházi tagok) küldöttséggel járultak a minisztériumba, érdemi változásra és építkezésekre csak a gazdasági válságot követő 1930-as években kerülhetett sor.

Somogy megyében szintén a közutak karbantartása kötötte le a törvényhatóság energiáinak egy részét. A régóta használt bányák kapacitása azonban nem bírta a közutak rekonstrukciójának növekvő nyersanyagigényét. Az Államépítészeti Hivatal által addig használt badacsonyi és sümegi bazaltbá-

²⁹ BaML Alispáni iratok. 214. kgy./2054. alispáni /1920. sz., 199–200.

³⁰ BaML Alispáni iratok. 332. kgy./3715. alispáni /1920. sz.

³¹ Kereskedelmi Minisztérium, 1921. évi 50059. sz. leirata.

³² BaML Alispáni iratok. 97. kgy./510. alispáni /1921. 96.

³³ BaML Alispáni iratok. 8. kgy./688. alispáni /1925./4.

³⁴ Baranya Vármegye Hivatalos Lapja 29 (1927) 10. sz. (március 10.)

nya és a zákányi Dráva-menti kavicstelep a szükséges mennyiségeket nem tudták időben fedezni. A somogyi alispán ezért felvette a kapcsolatot a Baranya megyében levő rácmcecskei gránitbányával az 1924. évre esedékes anyagok beszerzése végett.³⁵ A közutak rekonstrukciója tehát a megyék közötti közös nyersanyagbázis és feltárás kialakítását is elősegítette.

A somogyi vezetés azonban az állagmegóvás mellett már közútfejlesztésen is gondolkodott. A megye lakossága, a gazdasági és pénzügyi élet szereplői számára egyaránt fontossá vált az összeköttetés javítása a Dráva irányába. Az SZHSZ királysággal megkötött kereskedelmi szerződés ugyanis kedvező lehetőséget biztosított a megye termékeinek értékesítéséhez, egyúttal növelte a megye külgazdasági kapcsolatait. A határátkelőhelyek gyorsabb, jobb közúti megközelítésének elősegítése így elsőrangú fontosságúvá vált. A megye négy járása is határos volt a délszláv állammal. 1923-ban a Kaposvárott megjelenő „Új Somogy” üdvözölte a központi kormányzat közlekedési tervét, mely a térségben 23 közúti híd felújítását, a Szakcs–Igal–Kaposvár–Darány–Barcs útvonal korszerűsítését és vámórházak építését foglalta magában Gyékényes, Drávasztára és Kaposvár helységeiben.³⁶ Az épülő földvári híd azonban már új lehetőségeket nyitott meg és a szomszédos megyéknek erre a kihívásra választ kellett találniuk. A Duna-híd megépítése az Alföld irányába egységesen javította az érintett megyék gazdasági vérkeringését.

Somogy megye közgyűlése és tisztikara ezeket a kedvező feltételeket felismerve, célul tűzte ki a Simontornya–Kaposvár–Szigetvár–Babocsa útvonal korszerűsítését. A részben törvényhatósági, részben vicinális utakat állami kezelésbe kívánta adni. Indokul azt hozta fel, hogy a megye területén az állami kezelésben levő utak hossza csupán 88 km volt, így azok hosszának növelése mindenképpen szükséges. A cél megvalósítása érdekében az alispán küldöttséget vezetett a kereskedelmi miniszterhez. A budapesti vezetés a vármegyei kérést meghallgatva, a javaslat fokozatos megvalósítását ígérte.

Somogy területén az 1920-as években tehát nem csak állagmegóváásra helyezték a hangsúlyt – ellentétben Baranyával, ahol ez kizárólagos cél volt –, hanem egy kezdetleges közlekedési koncepció is megjelent, ahogy ez Tolna megyében is történt. Felismerték a kelet-nyugati, Dél-Dunántúlon áthaladó „közlekedési folyosó” jelentőségét. Ezért törekedtek annak Somogy megyei szakaszának fejlesztésére.³⁷

³⁵ Somogy Megyei Levéltár (SML) Alispáni iratok. 1924. 02. 04./1679. alispáni/1924/13.

³⁶ Új Somogy, 1923. 01. 30. 23. sz.1.

³⁷ SML Alispáni iratok. 1927. 02. 07./5. rkgy./3111. alispáni/1927/128.

Tolna megyében is lassította a közlekedés rendes, a világháború előtt megszokott ritmusának helyreállítását a déli részek szerb megszállása. A közutak rekonstrukciójához szükséges kavicsszállítás legnagyobb akadálya éppen az összeomlott vasúti teherszállítás volt. Bátaszék 1921-ig szerb ellenőrzés alatt állt. A megye számára szükséges kőanyag elszállítása a mórággyi kőbányából így átmenetileg lehetetlenné vált. Az útjavítási munkálatokat időszakosan fel kellett függeszteni, sőt esetenként el sem lehetett kezdeni.³⁸

A népszövetségi kölcsön lehetőséget teremtett az ország és a törvényhatóságok számára a közútfejlesztések megkezdésére és kiterjesztésére. Ezzel a lehetőséggel Tolna megye az elsők között élt. A fejlesztési tervek kidolgozását már 1904-ben megkezdték, de ennek teljes megvalósítására az elégtelen pénzügyi források következtében nem nyílt lehetőség. Többek között az átlós, tehát egymástól távol fekvő területek összekötését biztosító utak fejlesztését irányozta elő ez a tervezet. Ezekre az utakra azért volt nyomtatékosan szükség, mert az első közúti kölcsön felvételekor³⁹ csak azokat a községeket fejlesztették elsősorban, amelyek a vasút közelében voltak. A pénzügyi források szűkös volta miatt az átlós útépitési tervek jelentős hányada nem valósult ekkor meg, sőt ezen hiány pótlása még ma sem teljes mértékben zárult le.

A megye alispánja közgyűlési felszólalásában tarthatatlannak nevezte, hogy egész „körutakat”, kerülőutakat kellett tenni azon utazni kívánó személyeknek, akik Szekszárdról Dombóvárra vagy Paksra szerettek volna eljutni. Megjegyezte, hogy az autóbusz közlekedés megindulása modernizáló lépéseket követel a megyétől is. „Más viszonyok következtek, s ma már a vasút mellett jövője az autóbusz közlekedésnek van, amit az államvasutak igazgatósága is belátott, s ahol az szükségesnek mutatkozott, autóbusz járatokat állított be a vasútvonal helyett. Ez magával hozza azt, hogy mi is közútjaink jó karba helyezését szorgalmazzuk, hogy a községek úgy egymás között, mint a vasútállomásokkal összeköttetésbe juthassanak.”⁴⁰

A megye a közlekedési fejlesztések fedezésére hosszú lejáratú beruházási kölcsönt vett fel. Ennek fedezetéül a megye lekötötte a vasutakon és hajón szállított áruk után a vármegye javára kérendő vámszedési jog gyakorlásából befolyó jövedelmeit. A munkák korai megkezdését elősegítette, hogy a megye 1926-ban egy nagyobb összegű állami előleget kapott. A megyéhez

³⁸ TML Alispáni iratok. 1920. 04. 13./6. rkgy./7–13. Forster Zoltán alispán időszaki jelentése.

³⁹ Uo. Dr. Éry Márton alispán hozzászólása. 1926. 06. 08./340. rkgy./10179. alispáni/1926. 268–271.

⁴⁰ Uo.

sok szállal kötődő Pesthy Pál igazságügyi miniszter és Erdélyi Aladár nemzetgyűlési képviselő eszközölték ki ezt a soron kívüli kiutalást.⁴¹

A beruházás nyomán megépült Dombóvár–Kurd törvényhatósági út segítségével a megye központja jobban megközelíthetővé vált Dombóvár, illetve Baranya és Somogy megyék irányából is. A Paks–Németkér vonal teljes kiépítése, pedig a vármegye nyugati részét és a szomszédos megyéket kapcsolta be jobban a dunántúli forgalomba.

Az 1920-as években kezdődött meg a közúti közlekedés, azon belül is az autóbusz-közlekedés szerepének növekedése a vizsgált térségben. A közutak kiépítettsége a négy dél-dunántúli megyében folyamatosan javult időszakunkban. Egyre több a szilárd burkolattal ellátott út és bekötőút, amelyek már gépkocsi és autóbusz (vagy ahogy a kortársak szívesen használták, „társaskocsi”) közlekedésre is jobban alkalmasak voltak. Az úthálózat sűrűsége Zala megyében volt a legmagasabb, nemcsak a régióban, hanem országos szinten is. Ez nem magyarázható csupán az aprófalvas szerkezettel, hiszen Baranya megyében is az aprófalvak jelenléte meghatározó. A baranyai közutak jóval nagyobb forgalmat bonyolítottak le, a két megye vasúthálózatának sűrűségében mégsem volt jelentős különbség. Valószínűleg a domborzati viszonyokkal állt összefüggésben a zalai szegtelepülések nagyobb bekötőút igénye.⁴²

A vasúthálózatot az 1920-as években gazdaságossági szempontok miatt már nem lehetett tovább sűríteni. A vasúttal nem rendelkező városok és járási székhelyek számára az utasforgalom lebonyolítására kézenfekvő megoldásként az akkor induló autóbusz-közlekedésbe való bekapcsolódás kínálkozott. Az autóbusz-közlekedés térszerkezetét a két világháború között azonban a rentábilis működtetés és a lehetséges legnagyobb kitermelhető nyereség, és nem a területileg kiegyenlítettebb ellátottságra való törekvés alakította. Több esetben a vasút és az autóbuszvonal egymással párhuzamosan haladtak. Ebben a kérdésben gyökeres fordulat először csak a második világháború után történt államosítások hoztak.

A közlekedés korabeli állapotának és lehetőségeinek bemutatásakor érdekes, az összképet színesebbé tevő adalékokkal szolgálnak a turizmus fejlesztését szolgáló kiadványok az 1920-as évekből. Az első világháborút követően az idegenforgalom, ahogy a gazdaság többi szektora is, nehezen talált magára. Még a Monarchia utolsó hónapjaiban alakult meg az első magyar

⁴¹ TML Alispáni iratok. 1926. 08. 14./340. rkgy./379.

⁴² ERDŐSI Ferenc: Zala megye települései és a közlekedés. = Zalai Gyűjtemény 27 (1987) 178–179.

idegenforgalmi szervezet, az Országos Idegenforgalmi Iroda, amelynek elsősorban a beutazó turizmus fejlesztése volt a feladata. A sikeres konszolidáció eredményeként a külföldiek nagyobb bizalommal fordultak Magyarországra felé, egyre több turista érkezett az országba az évtized második felében. Mivel az állami felügyelet és befolyás a gazdaságnak ebben a szektorában különösen gyenge volt, így a megyék és különösen a turizmusban érintett városok maguk igyekeztek tenni valamit önszerveződés formájában a vendégforgalom növelése érdekében. Így a turizmus és annak kapcsolódó szegmensei a civil szerveződések egyik kiindulópontjává váltak.⁴³

Az 1920-as évek elején a beutazó vendégforgalom hirtelen megugrása mögött azonban nem a turizmus és a vendéglátás emelkedő színvonala állt, hanem – sajnálatos módon – a korona inflációja. A nemzeti valuta értékvesztését nem követte radikálisan a belföldi árszínvonal emelkedése, így a külföldiek számára – amennyiben azok stabil valutával rendelkeztek – Magyarország Európa egyik legolcsóbb országává vált, ez a gazdasági „csapás” így áttételesen megnövelve az idegenforgalom versenyképességét.⁴⁴

A húszas években a magyarországi autós turizmus is fejlődésnek indult. 1930-ra a nyilvántartott gépjárművek száma a Királyi Magyar Automobil Club adatai alapján már meghaladta a harmincezret.⁴⁵ 1928-ra elkészült „Magyarország Túra Könyve” című kiadvány, amely elsősorban a klubtagok számára készült, azonban idővel széleskörű elterjedése következtében, lényegében valamennyi autós számára jól használható kézikönyvvé vált. Az országban 26 részletesen kidolgozott túraútvonalat ajánlottak az autóval utazóknak. Ezek közül több érintette a dél-dunántúli régiót is. A 21. számmal jelzett autós útvonal a Mohács–Pécs–Kaposvár–Nagykanizsa útvonalat ismertette, annak számos turisztikai látványosságával.⁴⁶

Az első világháború utáni közlekedésfejlesztés, a közúti és vasúti forgalom újjászervezése és fokozatosan, helyi jelleggel meginduló modernizációja az 1920-as évtizedben a megyék közötti együttműködések egyik leglátványosabb megnyilvánulási formájává vált. A közlekedés rekonstrukciója és fejlesztése természeténél fogva mindig nagyobb területi egységeket érint, mint az adott kisméretű közigazgatási egységek, esetünkben a vármegyék. Az együttműködés szükségessége több forrásból is fakadt. Egyrészt a köz- és vasúthálózat építéséhez szükség van különböző kemény kőzetanyagra

⁴³ A turizmus kézikönyve. Bp., 1998. Függelék, 11.

⁴⁴ HALÁSZ Imre: Somogy turizmusáról. „Az utas könyve” turisztikai kínálata alapján. = Somogy megye múltjából. Kaposvár, 2005. 217–218.

⁴⁵ Katona András: Magyar Autóklub 1900–2000. Bp., 2000. 31.

⁴⁶ Magyarország Túra Könyve, Bp., 1928. 173–174.

(bazalt, andezit, folyami kavics, stb.). Azonban ilyen lelőhelyekkel nem minden megye rendelkezett. Ezért az összefogás már a nyersanyag-csere, azaz korlátozott barter-jellegű üzletek formájában is megvalósulhatott.

A közlekedési fejlesztések másik nagyon jellemző sajátossága a tőke- és pénzigény, ami szintén a megyehatárokat átívelő együttműködés és közös „lobbizás” irányába motiválta az adott politikai-gazdasági elit tevékenységét. Ezért a közlekedés fejlesztése nem nélkülözhetette az egységes, az egész országot, régiót magába foglaló koncepciót. A megyék együttes pénzügyi befektetései többszörösen is megtérültek és ezzel az akkori döntéshozók is tisztában voltak. Hiszen a közlekedési hálózat a gazdaság működésére nagyon jótékony hatást gyakorolt: vonzotta a befektető tőkét, illetve motiválta a gazdasági kapcsolatokat, amelyek szintén a gazdaság rentabilitását erősítették, ami ismételten visszahatott a megyék közötti kapcsolatokra.

SUMMARY

PÉTER PAPP

The State of Railway Transport in Southern Transdanubia in the 1920s

Concluding the First World War, the Paris Peace Treaty created new conditions for Hungary, which was one of the losers. After losing two thirds of its territory, the country managed to modernize its transport. Besides railway, transport by road began to grow. Realizing the strategic importance of railway, the government reorganized rail transport within the new borders of the country. The study, with the help of printed materials at the time and archival sources, presents how railway was reorganized in the region south of Lake Balaton (Baranya, Somogy, Tolna, Zala counties). The occupation of the southern part of the country by the Serbs until 1921 made reconstruction even more difficult. It was a commercial agreement between Hungary and Yugoslavia in 1926 that secured the complete reconstruction of train service. A new railway bridge built at Dunaföldvár in 1928-1930 made it possible to establish a connection with the Great Plain across the Danube.

Csokonai Vitéz Mihály
1773–1805

SZILÁGYI MÁRTON

Történeti rétegek a Csokonai-kultuszban — Csokonai Vitéz Mihály, mint kultusztárgy*

A KULTUSZTÖRTÉNET az utóbbi másfél évtizedben irodalomtudományi sikerágazattá vált: az intézményesülés olyan jegyeit volt képes felmutatni, amelyre alig van egyéb példa. A kultuszkutatók látens, műveikből kiolvasható, de olykor ki is mondott közmegegyezése¹ szerint ennek a kutatási iránynak az alapító könyve Dávidházi Péter 1989-es Shakespeare-monográfiája.² A kötet megjelenése után pedig hamarosan – Dávidházi Péter és Tverdota György szervezői munkájának köszönhetően – előbb létrejött egy laza körvonalú, de magát igen szellemes névvel ellátó kutatói közösség az MTA Irodalomtudományi Intézetében (KuKucs, azaz Kultuszkutató Cso-

* A tanulmány az MTA Bolyai Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ Ezt a szemléletet jól mutatja Rákai Orsolya kritikája, ahol – nyilván azért, mert az írás mégiscsak Margócsy Istvánról szól – Margócsy is társalkotói pozícióban említetik ugyan, de úgy, hogy Dávidházi alapítószerelve kétségtelen marad: „*Margócsy eljárását – oximoronszerű kifejezéssel – dekonstruktív irodalomtörténet-írásnak is nevezhetnénk. Leginkább persze a kultuszkutatást lehetne e névvel illetni, amelynek születése Dávidházi mellett Margócsy nevéhez kötődik (s részben épp ahhoz az antológiához, melynek Petőfi sajátosság politikai utóélete volt a tárgya).*” RÁKAI Orsolya: Margócsy és az irodalmi gépezet. MARGÓCSY István: „Nagyon komoly játékok”; Petőfi Sándor. Kísérlet; Hajóvonták találkozása. = Holmi 2006. 4. sz. 542. Pedig talán nem árt arra a felhívni a figyelmet, hogy a meglehetősen kevés kifejtett értelmező elemet tartalmazó szöveggyűjtemény azért tűnhet a hazai kultusztörténeti kutatások alapkönyvének („tudománytörténeti jelentőségűnek”), mert megjelenésekor Dávidházi Péter egy írásában ezt a szerepet tulajdonította neki (kötetben megjelent: DÁVIDHÁZI Péter: A hatalom eredetmondái Petőfi utóéletében. = Uő.: Per passivam resistentiam. Változatok hatalom és írás témájára. Bp., 1998, 174–206.); ebből a szempontból különösen tanulságos, hogy Margócsy kultusztörténeti tanulmányainak gyűjteményes kötetét sem az antológia bevezetőjével, hanem egy olyan, 1990-es dolgozatával indítja, amely az első kultuszkonferencia anyagát tartalmazó ItK-számban látott napvilágot (MARGÓCSY István: Égi és földi virágzás tükre. Tanulmányok magyar irodalmi kultuszokról. Bp., 2007.). Gondoljunk bele: Dávidházi Péter helykijelölő gesztusa nem példanélküli, hiszen néhány évvel korábban ugyanezt megtette a Ruttkay Kálmán szerkesztette Magyar Shakespeare-tükörrel is (DÁVIDHÁZI Péter: A magyar Shakespeare-tükör kritikátörténeti jelentősége. = It 1986. 765–774.), vagyis – Rákai Orsolya véleményének logikája alapján – az ebben az összefüggésben alig-alig emlegetett Ruttkay Kálmánt is a hazai kultuszkutatás alapítói közé kellene sorolnunk.

²DÁVIDHÁZI Péter: „Isten másodszüllöttje”. A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza, Bp., 1989.

port), amely első tanácskozását 1990-ben az *ItK* különszámaként jelentette meg, majd ez a szerveződés – több konferencia után – lassan s észrevétlenül eredeti formájában elenyészett ugyan, de a kultusz kutatásban az önmaga reflexiós pontjára ráismerő irodalmi múzeológia tudományszervezési tevékenységének egyik centrumává tette az irodalmi kultuszok kutatását – a KuKucs tagjai ilyenformán saját tevékenységük kultusz kutatásra irányuló részét egy másik tudományszervezési formációban folytatták.

Az irodalmi múzeológia és a kultusz kutatás termékeny kapcsolatát jelezte már Praznovszky Mihály azóta nyomtatásban is hozzáférhető kandidátusi értekezése, amely előszavában nyíltan ki is mondta a dolgozat múzeológiai eredetét, illetve relevanciáját,³ de a nagyrészt vagy részben a Petőfi Irodalmi Múzeumtól szervezett konferenciák, s az azok anyagát közreadó, eddigi négy tanulmánykötet is teljes joggal idesorolható. Tehát a kultusz kutatás úgy lehetett tudományos sikerágazat, hogy intézményesülése nem új keretek kialakításával, hanem inkább a régebbi keretek kitöltésével járt együtt.

A kultusz kutatás hazai fogadtatására azonban – az előbb említett sikertörténeten túl – már kezdettől jellemző volt egy sajátos kétely is: ott lappangott ugyanis az a nyitva maradt kérdés, hogy ez esetben az irodalom sajátos történetéről vagy éppen a társadalmi cselekvés és mentalitás bizonyos, általános gyakorlatáról van-e szó? A dilemmára Takáts József azt a választ adta, hogy a kultusz kutatás perspektívájából az irodalom institucionalista leírása következhetik csak,⁴ s ez az álláspont kétségkívül megnyugtató. Csakhogy a kultusz kutatás hazai gyakorlata kezdetben, azaz Dávidházi könyvének heurisztikus recepciójakor, tisztelet a kivételeknek, többnyire nem rendelkezett a Takátséhoz fogható módszertani megalapozottsággal – már csak azért sem, mert hiszen Takáts számára is egy visszatekintő nézőpont segített a formulálásban –, s ezért a dilemma számos esetben gyakorlati eldöntetlenségként vagy bizonytalanságként is jelentkezett.

Megítélésem szerint jórészt ebből magyarázhatók azok a válságjelenségek is, amelyeknek a jelenléte az utóbbi időben immár letagadhatatlan volt. Mert ugyan Peter Burke nyomán a kultusztörténet felfogható az irodalom „társas-

³ „A Petőfi Irodalmi Múzeumban rendezett első nagy konferencián kiderült, hogy ez a kérdéskör a gyakorlati szakemberek közül elsősorban a muzeológusokat érinti, akik mindennapi tevékenységük közben eddig is a kultusz cselekvő irányítói voltak. Jelen kutatásainkat is innen eredeztetjük, noha kétségtelen tény, hogy szakmai működésünk két évtizede alatt, de főleg a második évtizedben, számos olyan kultusztevékenységben vettünk részt, amelynek kései tudatosítása az elméleti kutatások kezdeti eredményeivel vált nyilvánvalóvá.” PRAZNOVSZKY Mihály: „A szellemiadal ünnepei”. A magyar irodalom kultikus szokásrendje. Bp., 1998. 7.

⁴ TAKÁTS József: Módszertani berek. Írások az irodalomtörténet-írásról. Jyväskylä, 2006, 54–55.

dalomtörténetéhez” vezető megközelítésnek,⁵ ám az ehhez szükséges szemléleti tudatosság csak igen kevéssé jelent meg a hazai kultusztörténeti kutatásokban. Miközben pedig – az intézményesülés újabb szintjeként – Takáts József szerkesztésében megjelent a kultusz kutatás legfontosabbnak ítélt darabjaiból egy válogatás,⁶ ennek a kötetnek a kapcsán már igen komoly kritikai fenntartásokat fogalmazódtak meg a kultusz kutatás eddigi eredményeivel és jövőbeni lehetőségeivel kapcsolatban.⁷

Gyáni Gábor elsősorban a kultusz kutatásnak a társadalomtörténeti megközelítéshez való erőteljesebb és módszertanilag átgondoltabb kapcsolódását hiányolta – s véleményével s az eddigi eredményekkel szembeni elégedetlenségével nincs egyedül. Lakner Lajos tanulmánya, amely – figyelembe véve a dolgozatot közlő kötet alapjául szolgáló konferenciák időpontját – bizonyosan nem Gyáni tanulmányának az ismeretében fogalmazódott meg, más szakmai preferenciák mentén hasonló következtetésre jutott. Lakner igen határozottan kérdezett rá a kultusz kutatásnak a saját körén kívüli hatástalanságára, s jól észlelte a mechanikus ismétlődésből és az állandósított iróniából fakadó veszélyeket is: „Az egyik legfőbb problémát abban látom, hogy a kutatás meglehetősen zárt, szűk perspektívában folyik. A legtöbb kultusztörténeti tanulmány lényegében csak azokat a területeket vizsgálja, melyeket Dávidházi Péter megalapozó könyve kijelölt: a beállítódást, a szokásrendet és a nyelvhasználatot. Kedvelt téma még a kultuszok hatalmi-politikai kisajátítása is. A másik fő problémát az jelenti, hogy többé-kevésbé kiszámíthatóak azok a panelek, melyekből egy-egy kultusztanulmány építkezik: az anekdotikus kezdés, az eset részletező bemutatása, az ideológiai és a politikai érdekeltségek és ellenérdekeltségek megrajzolása, annak szemléltetése, miképp szövik át a hatalmi mechanizmusok a bemutatott kultuszt, s mindez ironikus közbevetésekkel tarkítva. Összességében tehát azt lehetne mondani, hogy e kulturális diskurzus gyengéje a kiszámíthatósága.”⁸

Lakner kritikája tehát egyszerre fogalmazott meg fenntartásokat a téma-választásról és a feldolgozás módszertani alapelveiről, azt érzékelvén, hogy az irodalmi kultuszok kutatása egyre inkább egy önmagába záródó dis-

⁵ Vö. BURKE, Peter: A művészet társadalomtörténete vagy a képek története? = Budapesti Könyvszemle (BuKSz) 1991. 4. sz. 461–464. Takáts Józsefnek erre a cikkre épülő következtetéseit lásd TAKÁTS 2006. 55.

⁶ TAKÁTS József (szerk.): Az irodalmi kultusz kutatás kézikönyve. Bp., 2004.

⁷ Vö. GYÁNI Gábor: Válaszúton az irodalmi kultusz kutatás. = Literatura 2004. 2. sz. 208–218. SZOLLÁTH Dávid: A kultusz kutatás két tendenciája. = BuKSz 2004. 3. sz. 232–240.

⁸ LAKNER Lajos: Irodalmi kultusz, történetiség, aktualitás. A kultusz kutatás útjain = Kultusz, mű, identitás. Szerk.: Kalla Zsuzsa, Takáts József, Tverdota György. Bp., 2005. 20–21. (Kultusztörténeti tanulmányok 4.)

kurzus képét mutatja. Diagnózisa, amelyet egyébként figyelemre méltó metodológiai javaslatokkal egészített ki, pontos: a magát kultusztörténetként meghatározó tanulmányok egy része ugyanis az utóbbi másfél évtizedben valóban a Dávidházi Péter könyvének módszertanából származó alapelvek erős szuggesztívóját követte, s számos dolgozat a szokásrend, a vallásos beállítódás és nyelvhasználati mód vizsgálata során többnyire a Shakespeare kapcsán paradigmaticus érvénnyel leírt jelenségek reprízét mutatta fel. Azaz olyan esettanulmányokat kaptunk – tisztelet a kivételeknek –, amelyek nem gondolták végig a tárgyukhoz igazodó módszertan kialakításának szükségességét, elegendőnek vélték a ráutalást a Dávidházi-könyv bevezető elméleti fejezetére. Legalább ennyire jellemző azonban a Lakner leírta másik jelenség is: a kultuszok ironikus kezelése és állandó elhárítása a befogadás egyéb módozataitól pedig olykor már azt a veszélyes és módszertanilag igencsak nehezen megalapozható benyomást idézte föl, hogy egy jelentős, kultusszal is rendelkező személy (író) vizsgálatakor a kultuszt interpretáló kultuszkutató eleve kívül és felül képes állni a kultusz mindennemű formáján.⁹

Nem utolsó sorban ebből is következett, hogy egy-egy írói életmű vizsgálatakor – ha az értekező a kultusz szerepéből kívánt kiindulni – a kultusz lebontásának látványos és persze retorikailag mindig hálás műveletei már-már az életmű elemzésének értelmezői feladatát is helyettesíteni látszottak. Már csak ezért is célszerűnek tűnik nem a tárgy megtisztításának – elméletileg egyébként meglehetősen illuzórikus – műveleteként felfogni a kultusztörténet illetékességét, azaz nem előzetesen, egy életrajz „igazi” elmondása előtt áttekinteni az életmű kultikus kezelésének főbb tendenciáit,¹⁰ hanem a biográfia újragondolásának végső fázisaként a Csokonaitól betölteni kívánt, megcélzott társadalmi szerepekhez mérten interpretálni azokat a funkciókat, amelyet a kultusz Csokonainak (személyének és életművének) tulajdoníthatott.

⁹ Ezt a szemléletet látszik erősíteni Margócsy István legutóbbi tanulmánykötetének előszava is, amely a kultuszkutatás egyik legfőbb hozadékát a kultikus szemlélet visszaszorításában véli felfedezni: „S ugyancsak a nyolcvanas/kilencvenes évek fordulóján indult meg Magyarországon (elsősorban Dávidházi Péter kezdeményezésére) az irodalmi kultuszok egyre rendszeresebb kutatása, s ez a kutatás, mely hamarosan komoly szervezettséggel tudott működni, s mely mára igen jelentős eredményeket és teljesítményeket is tudhat maga mögött, nyilván hozzájárult ahhoz, hogy a mai magyar irodalom önszemléletében jelentős teret nyert a sokáig kritika és önreflexió nélkül ható kultikus szemléletre való reflektálás és bírálat.” MARGÓCSY 2007. 29–30.

¹⁰ Ilyen módszertant követ egyébként Margócsy István Petőfi-könyve is. Lásd a kötet „A Petőfi-kultusz határtalanságáról” című nagy nyitófejezetét: MARGÓCSY István: Petőfi Sándor. Kísérlet. Bp., 1999. 11–47. (Klasszikusaink).

Ehhez a törekvéshez pedig komoly támaszt jelent, hogy – amint erre Lakner Lajos tanulmánya is utalt – felbukkantak azért olyan törekvések is a kultusztörténetben, amelyek jól mutatták a kitörés lehetőségét abból a csapdából, amely egyfelől a kevés variációt mutató újramondással, másfelől pedig az irodalom értelmezésének hermeneutikai feladatát is bekebelező és lehetetlenné tevő, kiterjeszkedő kultuszkutatással jellemezhető. Hiszen egyrészt irodalomtörténészekről is megjelentek olyan tanulmányok, amelyek a kultusz különböző jelenségeinek társadalmi, történeti kontextusára kérdeztek rá, s ezáltal a nyelvi-retorikai elemzést a mikrotörténelem irányába tágították ki (mint pl. a Gyánitól is mintaszerűnek tekintett, s a Takáts József szerkesztette kézikönyvben is újraközölt Kerényi Ferenc-tanulmány),¹¹ másrészt pedig készültek a kultuszkutatás történetírói felhasználását bizonyító, nem irodalomtudományi kiindulású, forrásbázisát és módszertanát tekintve igencsak sokszínű, a vizualitás irányába is elmozduló történeti elemzések.¹² Azaz a válság jelenléte és meghaladásának lehetőségei egyaránt jellemzik azt a módosuló közeget, amelyben a Csokonai kultusztárgyként való kezelésére rákérdező gondolatmenetünket el kell helyoznünk.

A kultusztörténetnek nevezett kutatási irányzat 15 év munkájával megteremtett kutatásmódszertani különállása ezeknek a megfontolásoknak a fényében mindenesetre erősen kérdésessé válhatik, hiszen lebomlani látszanak az ilyen jellegű diszciplináris határok – aligha a kultusztörténet kezdeti intenciói ellenére, hiszen Dávidházi Péter már 1989-ben is hangsúlyozta az antropológiai holizmus fontosságát.¹³ Pozitív fejlemény, hogy ezáltal a kultusztörténet eljuthat egy új önmeghatározáshoz: egy fontos és alkalmazandó szempont hordozójává alakulhat át, s valóban képes lehet érvényes mondanivalót megfogalmazni az irodalom társadalmi használatáról. Az eddig megcélzott diszciplináris önállóság helyett valódi szerepének megtalálásához és hatókörének növeléséhez juthat el így a kultusztörténet, hiszen hozzájárulhat új nézőpontok kialakításához és új módon értelmezhető, eddig jórészt mellőzött forráscsoportok felfedezéséhez – márpedig ez továbbra is rendkívül sokrétű kutatási feladatot jelölhet ki, anélkül, hogy kétségbe keltené vonnia az eddig elért eredményeket.

¹¹Először megjelent: KERÉNYI Ferenc: A Petőfi-kultusz korai szakaszának szociológiájából (1844–1867). = Kalla Zsuzsa (szerk.): Az irodalom ünnepei: Kultusztörténeti tanulmányok. Bp., 2000. 198–203. (A Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvei 9.)

¹²Erre példa legújabban: VÖRÖS Boldizsár: „A múltat végképp eltörölni”? Történelmi személyiségek a magyarországi szociáldemokrata és kommunista propagandában 1890–1919. Bp., 2004.

¹³DÁVIDHÁZI 1989. 16–17.

S ez a felülvizsgálat igen tanulságosan egészül ki a legutóbbi kultusztörténeti konferenciakötethez csatolt bibliográfiával.¹⁴ Ez a könyvészeti összeállítás ugyanis nem abból az alapgondolatból indul ki, hogy – miként ezt egyébként számos korábbi tanulmány hajlamos volt sugallni – az irodalmi és történeti kultuszok kutatása Dávidházi Péter könyvével kezdődött. A bibliográfia ennek megfelelően az 1970-es évektől tekinti át mindazt a történeti, néprajzi, irodalomtörténeti, kulturális antropológiai termést, amely magyarországi kultuszokkal vet számot – s ennek köszönhetően nemcsak az válik láthatóvá, hogy Dávidházi Péter könyve miképpen állította új keretbe a kultuszkutatást, hanem azt is, hogy bőségesen volt már korábban is olyan, föl-tárt és interpretált történeti anyag, amelyre rátelepülhetett ez a tudományos diszkurzus.

A bibliográfia végigolvastán igazat adhatunk Gyáni Gábornak, aki szóval tette, hogy némileg kultikusnak tekinthető az, a kultusztörténeti tanulmányok egy részében megfogalmazódó önkép is, amely Dávidházi könyvétől számítja a kutatási irány kezdetét:¹⁵ hiszen újraértelmezésről és egy új paradigma bevezetéséről van szó inkább, mintsem a „semmiből világot” teremtés gesztusáról. A kultuszkutatásnak érdemes szembesülnie ezzel a sokágú, s kellőképpen számon nem tartott tradícióval – ne feledjük, az ebben a listában szereplő művek egy része soha, az utóbbi másfél évtized egyetlen kultusztörténeti tanulmányában sem szerepelt még hivatkozásként –, hiszen ez is hozzájárulhat a metodológiai megújuláshoz, s hozzásegíthet ahhoz, hogy másképpen fogalmazzuk meg saját kérdéseinket.

Ha van olyan író a magyar irodalom történetében, akire a kultuszkutatás – az eddig elmondottak értelmében – alkalmazható, akkor az nyilván Csokonai. A jelenlegi, teljesnek még közel sem mondható anyagfeltárás ugyanis azt valószínűsíti, hogy a XIX. századi magyar irodalmi kultuszok legteljesebb kiépülése Csokonai és Petőfi példáján ragadható meg. Ráadásul e két jelenség egymással is szorosan összefügg, hiszen Petőfi az 1840-es években már tudatosan játszott rá a Csokonai-kultuszra. Ennek fontos irodalmi dokumentuma Petőfi *Csokonai* című verse, amely egy, Domby Mártonnál is meglévő Csokonai-anekdótát vett alapul,¹⁶ de megragadható Petőfi tudatos

¹⁴ VAJDA Ágnes–VÖRÖS Boldizsár: A magyarországi kultuszkutatás válogatott bibliográfiája. = Kultusz, mű, identitás. Szerk.: Kalla Zsuzsa, Takáts József, Tverdota György. Bp., 2005. 324–388. (Kultusztörténeti tanulmányok 4.)

¹⁵ GYÁNI: i. m. 208.

¹⁶ A versre vonatkozó, igen alapos jegyzeteket lásd: Petőfi Sándor összes költeményei (1844. szeptember – 1845. július). Sajtó alá rendezte: Kiss József (főszöveg), Kerényi Ferenc, Martinkó

imázs-teremtő gesztusaként is. Vahot Imre némi eltérésekkel ugyan, de a lényegi pontokon azonos módon mondta el többször is, hogy Petőfi 1844-ben miféleképpen kívánt öltözködésével Csokonaira emlékeztetni: a Debrecenből Pestre felérkezett Petőfi a maga választotta ruhában „...mint Csokonai redivivus, rövid prémes dolmányban, feszes nadrág, darútollas kalappal s makrapipával” lépett ki Tóth Gáspár szabómestertől.¹⁷ Máshelyütt a jelenetet így örökítette meg Vahot: „Mikor már ruhája az ő saját terve és utasítása szerint elkészült, rövid perémes dolmány, úgynevezett kancamente, minőt lelki rokona, Csokonai Vitéz Mihály is viselt...”¹⁸ 1855-ben, azaz Vahot emlékezéseinél korábban Jókai is leírta Petőfi különnek tűnő öltözkését: „Egy időben azt a divatot vette fel, hogy kerek, asztrakán kucsmát hordozott, csipőn alul érő prémes mentét, a la Csokonai, és csizmába huzott magyar nadrágot.”¹⁹

Ennek, a különböző emlékezésekben viszonylag egységesen megörökített Csokonai-öltözkésnek megvolt a világosan meghatározható ikonográfiai előzménye is, hiszen azt a Csokonai-képet követte, amelyet Friedrich John 1816-os rézmetszete örökített meg, s amely nyomán Ferenczy István 1818-as, büszkje is elkészült.²⁰

András, Ratzky Rita, Szabó G. Zoltán (jegyzetek), szerk. Kerényi Ferenc. Bp., 1997. 264–270. (Petőfi Sándor Összes Művei 3.)

¹⁷ A részletet lásd: HATVANY Lajos: *Így élt Petőfi*. I. kötet., 2. jav. kiadás. Szerk.: Kiss József és Pándi Pál. Bp., 1967, 587.

¹⁸ Vahot Imre emlékiratai. Második kiadás, Aigner Lajos kiadása, Bp., 1881, 238.; több vonatkozó emlékezést közölt még: HATVANY 1967. I. 587–592.

¹⁹ JÓKAI Mór: *Tarka élet*. I. kötet. Pest, 1855–1856, 37.

²⁰ Erről lásd bővebben a Petőfi-kritikai jegyzeteit: PETŐFI Sándor i. m. (1997) 265–266. Az ábrázolásokra lásd RÓZSA György: *Iconographia Csokoniana*. = *ItK* 1973. 708–709. Ferenczy István egyik, Ferenczy Józsefhez intézett leveléből (kelt: Róma, 1818. november 11.) meglehetősen pontosan tudunk erről az előképről és az ehhez kapcsolódó, tudatos ikonográfiai programról: „3. augusztai a kezemnél lévő kupferstüek után a Csokonai mellyképihez kezdettem agyagból, annakutánna márványból dolgozni: a természeti nagyságba. A dolmánya a hetedik gombig nyakravaló nélkül; az inge-galléra, a dolmányára kifeküdvén, a feje egy borostyánnal ékesítve.” Csokonai emlékek. Összeállította és a jegyzeteket írta: Vargha Balázs. Bp., 1960. (A magyar irodalomtörténetírás forrásai 1.), [a továbbiakban: Csokonai emlékek] 343. Az elkészült büsztről tudósító 1828-as, Magyar Kurir-béli cikk észlelte is ezt a kapcsolatot: „Csokonai Vitéz Mihály’ büszkje igen tisztán és nagy szorgalommal készült. Homloka’ fürtjét, mint jeles Költőnek, borostyán koszoru keríti, orcáját mint Magyarinak bajusz férjfiusítja; nyaka egészen szabad minden kötő nélkül, mejjén nemzeti köntösünk, mente van. Ezen képet Ferenczy, hihetőleg a’ Prof. Márton József Úr által rézre metszetett és kiadott után készítette.” Csokonai emlékek 345.

Azzal, hogy az irodalmi beérkezés küszöbére eljutott Petőfi mint „Csokonai redivivus”²¹ kívánt megmutatkozni, mintegy kulcsot is kínált saját költői alkatának egykorú recipiálása számára.²² Nem egyszerűen arról van szó ugyanis, hogy Petőfi – személyes ízlését vagy tudatos hagyományválasztását követve – öntudatlanul is a közkeletű Csokonai-kép meghatározó elemeire kívánt ráutalni: ennek mélyén egy költői „szerepjátszás”²³ komoly poétikai következményekkel is járó kísérlete húzódik meg.

A Csokonaiként való nyilvános megmutatkozás ugyanis éppen ezen a ponton kínálhatta föl az 1840-es évek irodalmi közvéleménye számára a Petőfi-líra Csokonai-utánérzéseként való megértésének a lehetőségét – a költővel személyesen találkozóak számára látványként is megjelenítve a lírai modalitásban és tematikában felbukkanó közösséget. Petőfi lírájában az 1844-es időszakban, tehát az országos hírű költővé válás időszakában Csokonai mindig az anakreóni tradíció beteljesítőjeként jelent meg, a bor és a mámor klasszikus anakreóni előképét mutatván föl (gondoljunk a következő Petőfi-versekre: *Ivás közben, Irtóztató csalódás, Tompa Mihályhoz*), s a Csokonai című vers is ezen szemlélet folytatásának tekinthető.²⁴ Ebben az értelemben az anakreóni dalok – Csokonai számára oly fontos, hisz önálló kötetben elgondolt – műcsoportja az 1840-es évek bordalainak közvetlen előképeként fogható fel, még ha Petőfi immár nem a klasszikus anakreóni metrika keretében valósította is meg ilyen jellegű verseit.²⁵

²¹ Ez a minősítés Petőfi fogadtatásának egyik korai dokumentumában, egy, ráadásul a korabeli német sajtóban megjelent cikkben is felbukkan, a Pester Zeitung 1845. április 18-i számában egy névtelen eperjesi tudósítás ugyanis így emlékezett meg a költő eperjesi tartózkodásáról: „Da wir bei der Muse sind, so lassen Sie mich noch erwähnen, daß [...] der ungrische Beranger oder Csokonay redivivus, Petőfy Sándor, der Dichter des »Vitéz János«, besuchsweise in unsern Mauern weilt.” Petőfi-adattár. I. kötet. Gyűjtötte, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Kiss József. Bp., 1987–1992. (A magyar irodalomtörténet-írás forrásai 11.) 37.

²² VARGHA Balázs: Petőfi: Csokonai = Uó., Jelek, jelképek, jellemelek, Irodalmi és nyelvészeti tanulmányok. Bp., 1984. (Elvek és utak). 385–403.; illetve számos vonatkozást sorol fel egy korábbi vitacikkében is: VARGHA Balázs: Nem legenda. = Élet és Irodalom 1973. március 17., 2. Lásd még RATZKY Rita: Petőfi öltözködéséről. = Tények és legendák – tárgyak és ereklyék. A Petőfi Irodalmi Múzeum és az MTA Irodalomtudományi Intézete Kultusz történeti Kutató Csoportja közös konferenciájának megszerkesztett anyaga. Szerk.: Kalla Zsuzsa. Bp., [1994.], (A Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvei 1.) 95–97.

²³ A fogalomnak a Petőfi-értelmezésbe való bevezetése Horváth János érdeme, aki az 1842 és 1844 közötti időszakot nevezte „A lírai szerepjátszás korá”-nak Petőfi pályáján: HORVÁTH János: Petőfi Sándor. Bp., 1922, 29–132. A kategória kiterjesztésére és átértelmezésére lásd Margócsy István könyvének *Petőfi szerepdilemmái* című fejezetét: MARGÓCSY 1999. 75–134.

²⁴ Erről az összefüggésről lásd a Petőfi-kritikai jegyzeteit: PETŐFI 1997. 268–269.

²⁵ Erre figyelmeztetett: CSETRI Lajos: Csokonai: Szerlemdal a csikóbőrös kulacshoz. = Tiszatáj, 1973. 11. sz. 47.

A poétikai és szemléleti összefüggések mellett azonban – gondolatmenetünk szempontjából – legalább ennyire fontos az is, hogy ezzel, valamint Petőfi személyes „marketing-stratégiája” révén²⁶ megteremtődhetett a választott költői pozíció biográfiai tényként való elfogadása, immáron másodszor,²⁷ hiszen ez a folyamat a Csokonai-kultuszban egyszer már lezajlott. Domby Márton határozottan állást foglalt – személyes élményeire hivatkozva hitelesítésként – Csokonai védelmében; ennél is fontosabb azonban, hogy mindezt a közkeletű vélekedések cáfolata érdekében látta szükségesnek: „Ehez bizonyosan hozzá teszi némely ember azt is: és ivott, részegeskedett. Ez a’ beszéd már akkor is hallatott, ‘s ennél fogva erre már akkor is figyelmetes voltam; – A’ kik vele hosszasabban barátkoztak, vagy részegnek látták, jobban tudhatják. Én ki vele csak három vagy négy esztendeig barátkoztam, ezt a vallást tehetem, hogy vele a’ Hegyallyán is, Debreczenben is, sokat mulatván, az az (a’ mi a mulatásból ki nem maradhatott) borozván, a’ bortól megvidámodottnak ugyan elégszer, részegnek pedig soha se láttam.”²⁸ Gaál László az emlékezéseiben egy egész bekezdést szentelt annak bizonyítására, hogy Csokonai nem volt borissza ember, s árulkodó módon az első mondatban így összegzi a cáfolni szándékozott közvélekedés okát: „Némellyek talán anakreontizmusa miatt – részegesnek gondolják s mondják”.²⁹

Toldy viszont ezt a bekezdést csak lábjegyzetben idézendő ellenpontként használta föl Csokonai borisszaságához: „Hiteles férfiak állítják, kik őt deák-korában ismerték, hogy versenyt áldozott Bacchusnak collegiumi társaival; s szinte nem tagadhatni, hogy utóbb is, társasági vigalmak alkalmával, túl szokott lépni a mérséklet határain...”³⁰ Toldy ezzel, bármennyi mentséget és

²⁶ Margócsy István elemezte részletesen Petőfi irodalmi „iparlovagságának” a kérdését: MARGÓCSY 1999. 48–74. Arra viszont már Milbacher Róbert hívta föl teljes joggal a figyelmet, igaz, némileg más esemény kapcsán, hogy Vahot szerepét aligha eliminálhatjuk teljesen Petőfi „iparlovagságának” megítélésakor: „Ugyanakkor Margócsy nem említi, hogy egyáltalán nem bizonyos, hogy egyedül Petőfinek tulajdonítható az a szándék (amit különben neki tulajdonít), hogy kizárólagos szerződést kössön, mert ez például Vahot Imre kiadói (profitorientált) gyakorlatának inkább lehetett része, ami mi sem bizonyít ékebben, mint hogy 1847-re Arany Jánossal kötött egy ugyanilyen szerződést, nem kis zavart okozva Petőfi és Arany viszonyában.” MILBACHER Róbert: Egy sikeres kísérlet tanulságairól és várható következményeiről. MARGÓCSY István: Petőfi Sándor. Kísérlet. = Jelenkor 2000. 12. sz. 1263.

²⁷ Csokonai bordalainak biográfiai tényként való kezeléséről lásd GÖRÖMBEI András: A bordal Csokonai lírájában. = Alföld 1973. 11. sz. 125–126.

²⁸ DOMBY Márton: Csokonay V. Mihály élete ‘s Némely még eddig ki nem adott munkái. Pesten, 1817, 42.

²⁹ Gaál László emlékezései. = Csokonai emlékek 402–403.

³⁰ D. SCHEDEL Ferenc [TOLDY Ferenc]: Csokonai élete. = Csokonai Mihály minden munkái, a szerző saját kéziratai s az első kiadásokhoz gondosan egyengetve, számos kiadatlanokkal

magyarázatot is talált ezután a korszak szokásaiban és Csokonai betegségében, erősen hozzájárult a részeges Csokonai képzetének meggyökerezéséhez.³¹ Pedig Csokonai (és később Petőfi) esetében a bordalokból elvont mulatós és korhely vonásokat fogta fel mint valódi, életrajzi jellegű magatartásformákat az egykorú recepció, oly annyira erősen, hogy a naplófeljegyzésekben és utólagos emlékezésekben a meglepődés vagy az apológia hangján tudósítanak a szerzők az ezzel ellentétes tapasztalatokról.³²

Ennek a jelenségnek kapcsán Martinkó András joggal hívta föl a figyelmet egy lényeges olvasói beállítódásra, mondván, hogy „az olvasó már ekkor [értsd: Csokonai idejében – Sz. M.] az élet és költészet új hitelű korrespondenciáját igényli”;³³ s valóban, az 1813-as Márton József-féle kiadás is már lényegesnek tartotta megjegyezni Csokonai szerelmi költészetéről és bordalairól szólván: „Sajnálni lehet, hogy az ő erköltsi viseletéről némellyek balvélekedéssel vagynak, a’ mire hihető egynehány a’ bor és szerelemről írt remek darabjai adtak tsupán okot, sokan lehetetlennek tartván, hogy valaki tapasztalásbéli érzés nélkül úgy írhasson.”³⁴

Petőfi ezt, a Csokonai nyomán felfogott és vállalt költői szerepet fokozatosan túlságosan szűknek érezte ugyan,³⁵ s nagyon komoly kísérleteket tett

bővitve, jegyzésekkel világosítva s életrajzzal bévezetve kiadta: D. Schedel Ferenc. Pest, 1844, (Nemzeti Könyvtár) LXXXII.

³¹ Ennek a toposznak a szívósságát mutatja az a Csokonai-anekdota is, amelyben a legációra érkező Csokonai nem tud eleget inni az istentisztelet előtt, s ezért a pap és a hívek megrökönyödésére a prédikációját a „Szomjazom” kijelentéssel kezdi, majd ezt kétszer meg is ismétli, hogy aztán innen induljon ki a keresztfán szenvedő Jézus utolsó szavait taglaló szentbeszéde. Az anekdotát verses formában – Nagy Czirok László gyűjtése alapján, ismeretlen szerzőjű szöveggként – közölte: Csokonai emlékek, 462 – 463.; a jegyzetek: uo. 625. A versnek itt „*Egy szép dicitio*” a címe. A költemény azonban nyomtatásban is megjelent 1857-ben, szerzője Kálmán Ferenc, református lelkész: KÁLMÁN Ferenc: Csokonai Vitéz Mihály. = Kalauz, Hetilap a nép jólétére. 1857. 17. sz. október 24., 264. A címe: *Csokonai Vitéz Mihály*. A Nagy Czirok följegyezte szöveg ennek a versnek a módosított másolata. Erre az összefüggésre már utalt: A. MOLNÁR Ferenc: Újabb adatok egy Csokonai- és egy cigányanekdotához. = *Ethnica* IV (2002) 3. sz. 133. A problémát egy megjelenés előtt álló tanulmányban külön is feldolgoztam.

³² Petőfi kapcsán erre a leglátványosabb példa Kemény Zsigmond, aki a következő mondat után rögzíti gyakran idézett benyomását arról, hogy Petőfi „mindig vizet ivott”, rendszeren öltözködik s művelt: „Felöltő, hogy Petőfiről a vidékeken közönségesen azt tartják, hogy öltözetében különc, borbarát és természetes költő minden műveltség nélkül.” Kemény Zsigmond naplója. A bevezető tanulmány, a sajtó alá rendezés és a jegyzetek: Benkő Samu. Bp., 1974. 145.

³³ MARTINKÓ András: Vitéz Mihály siratása. Képzelt monológ egy Csokonai-emlékülésen = *Uó.*: Teremtő idők. Bp., 1977, 26.

³⁴ Előbeszéd. = Csokonai Vitéz Mihály nevezetesebb poétai munkái két kötetben, kiadta Márton József, A Bétsi Univerzításban a Magyar Nyelvnek és Literaturának első Professora. I. kötet. Bétsben, 1816. XVI.

³⁵Várady Károlyné 1880-as visszaemlékezése szerint 1849-ben Tordán – állítólag – határo-

arra, hogy poétikailag meghaladja; mindazonáltal az igazán populárisnak tekinthető, kultikus Petőfi-kép pontosan ezen a vers-csoporton és magatartásmodellen alapozódott meg,³⁶ feltűnő módon egyébként igazán hangsúlyosan abban a mezővárosi-falusi térségben, amelyben a Csokonai-kultusz korábbi elterjedése is valószínűsíthető.³⁷ A két jelenség pedig aligha független egymástól. Mindez egyébként arra is figyelmeztethet bennünket, hogy miközben jelenleg mind az anyagfeltárás, mind az értelmezés felől nézve is jobban áll a Petőfi-kultusz kutatása, ennek számos összefüggése nem tűnik föl a mintául szolgáló Csokonai-kultusz megértése nélkül.

Mindehhez persze hozzászámítandók egyéb jelenségek is. Az 1840-es évek egyik legsikeresebb regényének, Kuthy Lajos *Hazai rejtelmek* című művének van egy, Csokonait az alföldi magyar néplélek kifejezőjeként emlegető vonulata is;³⁸ Vas Gereben 1856-ban megjelent anekdota-sorozata pedig több Csokonai-anekdotát is rögzített és adott tovább az utókornak.³⁹ Az irodalmi művekben is tárgyiasuló Csokonai-kultusz tehát nem kizárólag Petőfi felől ragadható meg, hanem inkább a Petőfinél meglévő Csokonai-reminiscenciák, tudatos rájátszások foghatók föl egy általánosabb jelenség specifikumaként. Az 1840-es évek irodalmi népiessége ugyanis Csokonaiban fedezhette fel a népköltő ősmintáját, s ezt a folyamatot nagyban támogathatta, hogy ez a felismerés egy igen tagolt, az oralitásban és a populáris irodalmiságban is megmutatkozó kultuszra települhetett rá.

Érdeemes felfigyelnünk egyébként arra is, hogy mit kezdhett a magát szakszerűnek tekintő, esztétikai alapozású Csokonai-recepció ennek a populáris befogadói szintnek a lappangó értékítéleteivel. Csokonai általános népszerűségének a tézise például erősen meghatározta már Kölcsey Ferenc nevezetes kritikáját is, amely pedig szándéka szerint éppen a kultikus irodalomértéssel kívánt szembehelyezkedni.⁴⁰ A recenzió egyik, igen hangsúlyos

zottan ki is jelentette, hogy ő nem hasonlít Csokonaihoz; igaz, itt nem a bordalokkal való hasonlatosságot cáfolta, hanem az alkalmi költészet művelésének kérdésében megmutatkozó különbséget emelte ki. A részletet lásd PETŐFI 1997. 269.

³⁶ Ennek a jelenségnek a Petőfi Zoltán későbbi sorsában és megítélésében megmutatkozó, sajátos következményeiről lásd: SZILÁGYI Márton: Petőfi Zoltán konfliktusos élete és halála. = Bárka 2002. 4. sz. 79–80.

³⁷ Erre Kerényi Ferenc is utal úttörő jelentőségű tanulmányában: KERÉNYI 2000. 200.

³⁸ Erre több példát is idéz: VÖLGYESI Orsolya: Az Alföld képe Kuthy Lajos Hazai rejtelmek című regényében. = Folklor és irodalom. Szerk.: Szemerényi Ágnes. Bp., 2005. 232–233.

³⁹ VAS Gereben: Csokonay Vitéz Mihály. = Régi képek, jellemvonások nevezetesebb férfiaink életéből, összegyűjté Vas Gereben. II. kötet. Pest, 1856. 43–49.; újraközölve: Csokonai emlékek, 454–456.

⁴⁰ Mindez egyébként nem előzmény vagy párhuzam nélküli: Gyapay László hívta fel a figyelmet arra, hogy „Csokonaival kapcsolatban az imádás [ti. a hozzá való viszonyulás kárhoz-

nyitómondata is éppen ebben a szellemben rajzolja föl az életmű lehetséges megközelítésének két változatát: „Azon Aesthetikus, ki Cs[okonai]ról szoll, kénytelen a' nagyobb publicum' értelmével megvívni, azonban ha állításai a' tisztább ízlésnek regulájival ellenkezni nem fognak, nem leszen oka hogy akarki előtt is megpirúljon.”⁴¹

Kölcsey nemcsak általánosságban volt tudatában a popularitásnak, hanem konkrét példákat is említett: „REC.[ensens] azt hiszi, hogy nem az discsértetik igazán a' kinek hibáji is vakon imádatnak. Az, a' ki úgy tiszteli Cs[okonai]t mint Hubai, meggyalázza őtet, az, a' ki úgy tiszteli Berzsenyit mint Hoblik nem méltó azon nagy költőnek szellemét felfogni.”⁴² A példák értelmezésekor Hubay Miklós 1810-es és Hoblik Márton 1814-es kötete kapcsán lehetséges ugyan a plagizálás vádjára is gondolnunk, ahogyan ezt a kritikai kiadás jegyzeteiben Gyapay László tette,⁴³ bár a felhozott érvek mind közvetettek, hiszen nem Kölcsey egyéb, egykorú megjegyzéseiből származnak – persze nyilván azért nem idézett ilyet a sajtó alá rendező, mert ilyenek nem is voltak –, hanem Kazinczy és Szemere megnyilatkozásaiból. A Kölcsey-kritika idézett két mondata azonban így, együtt azonban valószínűbbé teszi a szolgálai követésnek, azaz Csokonai kultikus tekintélyként való kezelésének a kárhóztatását – annál is inkább, mert például Hubay gesztusa aligha minősíthető egyszerűen plágiumnak, különösen az 1810-es évek kritikátörténeti szituációjában, hanem legalább ennyire az imitáció klasszikus modelljéhez közelít.⁴⁴ Kötetének első részébe (*Énekek és ódák, első könyv*) Hubay nem változtatás nélkül vett át Csokonai-verseket, hanem – igaz, anélkül, hogy a

tatásaként – Sz. M.] visszatérő fordulat Kölcsey levelezésében” GYAPAY László: „A' tisztább ízlésnek regulájival”, Kölcsey kritikus pályakezdése. Bp., 2001. (Klasszikusok, Az irodalomtudomány és kritika társsorozata) 255. A tőle idézett példák rendre ebben a szemléleti keretben helyezhetők el: Kazinczy Ferenc – Kölcsey Ferencnek, 1808. augusztus = Kazinczy Ferenc levelezése. I–XXI., közléteszi: Váczy János. Bp., 1890–1911. – XXII. (I. pótkötet), Bp., 1927. – XXIII. (II. pótkötet), Bp., 1960, [a továbbiakban: KazLev], VI. 64.; Kölcsey Ferenc – Kazinczy Ferencnek, Álmosd, 1814. december 22. = KazLev XII. 274.; Kölcsey Ferenc – Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1816. április 25. = KÖLCSEY Ferenc: Levelezés. I. 1808–1818. Sajtó alá rendezte: Szabó G. Zoltán. Bp., 2005. (Kölcsey Ferenc Minden Munkái) 487.

⁴¹ Csokonai Vitéz Mihály' munkájának kritikai megítélések = KÖLCSEY Ferenc: Irodalmi kritikák és esztétikai írások I. 1808–1823. Sajtó alá rendezte: Gyapay László. Kritikai kiadás. Bp., 2003. (Kölcsey Ferenc Minden Munkái) 39.

⁴² Csokonai Vitéz Mihály' munkájának kritikai megítélések. = KÖLCSEY 2003. 40.

⁴³ KÖLCSEY 2003. 353.

⁴⁴ Alszeghy Zsolt ráadásul még a Csokonai-követés vádját is meglepőnek nevezte, mert a kötetben meghatározóbbnak érezte az idylliumok műfajának magyar nyelvű meghonosítására tett kísérletet: ALSZEGHY Zsolt: Csokonai és Hubay. = Egyetemes Philológiai Közlöny, 1915. 152–154.

forrást feltüntette volna – átírt bizonyos szövegeket, mint például *A' pillangóhoz* című verset.⁴⁵ A második egység (*Idylliumok*) elé illesztett előszó pedig már néven nevezve is utalt Csokonainak az idillekről kialakított felfogására.⁴⁶

Mindez azonban a kor tipikusnak tekinthető irodalmi felfogása alapján még aligha minősíthető plágiumnak – Kazinczy és Szemere ilyesmit sugalló megjegyzései már egy modernebb irodalomszemlélet nevében minősítenek így egy archaikusabb irodalmi szövegalakítási módot. Hubay ugyanis imitálta Csokonait, Kölcsey kritikája pedig ezt észlelte igen érzékeny módon; kárhoztatni pedig azért kárhoztatta, mert ha az imitált szerző Csokonai, az óhatatlanul olyan tiszteletet jelent, amelyet Kölcsey indokolatlannak és erősen kultikus jellegűnek érezhetett. Kölcsey Csokonait azért is minősíthette oly annyira élesen, mert ezzel a beállítódással akart polemizálni⁴⁷ – s így egyébként, akarva, nem akarva, részt is vett a kultusz fönntartásában.

A kritikára adott válaszok jól mutatják ugyanis, hogy a kultuszon kívülálló értékelésre tett kísérlet provokációként értelmeződött, a populáris olvasót képviselő értelmező közösség néhány, a professzionális irodalmi működés irányában is nyitott tagja Csokonai kultikus felmagasztalásával válaszolt erre. Jó példa erre Horváth Ádámnak a Tudományos Gyűjtemény 1818-as évfolyamában névtelenül publikált verse (*A' meg-haltt Csokonai Vitéz Mihály, az élő Kölcsey Ferencznek*),⁴⁸ illetve az ugyanebben az évben Némethi Nagy János név alatt megjelent, önálló kötet, amely a Kölcsey-kritika mellett Domby Márton életrajzát is minősítette.⁴⁹

A Csokonai-recepcióban kimutatható kultikus irodalomértés mellett azonban számolnunk kell másféle, elsősorban az oralitásban megragadható, folklórjelenségként megmutatkozó befogadással is.⁵⁰ Mivel azonban a folk-

⁴⁵ A vers címe ez esetben nem változott: *A' pillangóhoz* = H. Hubay Miklós' költeményes munkái. Pesten, 1810. 35–36.

⁴⁶ „Minthogy a' Magyar Literatura, még ezen nemével a' Poesisnek, nem dítsekedhetik tsak annyira is, mint annak más Nemeivel, úgy hogy Csokonai Vitéz-Mihály a' mellé az edgyetlen egy Eredeti Idylliuma mellé tett Jegyzésébe, a' mely az ő Alkalmatosságra írott Múnkái közt található, úgy fejezi ki magát, mint leg első, a' ki ezen Nemébe a' Magyar Poesisnek eredeti próbát tett; szükségesnek láttam itt ezen Jegyzésemet Édes Hazámmal közleni.” H. HUBAY 1810. 105.

⁴⁷ A Csokonai-recenzió értelmezésére lásd GYAPAY: i. m. 133–243.

⁴⁸ A szöveget újraközölte: KÖLCSEY 2003. 555–563.

⁴⁹ A szöveget újraközölte: KÖLCSEY 2003. 563–586. Megjegyzendő, hogy legutóbb Fórizs Gergely azt valószínűsítette, hogy a Némethi Nagy János álnév alatt szintén Horváth Ádám rejtőzik: FÓRIZS Gergely: Horváth Ádám (?) ismeretlen levele Berzsenyi Dánielhez. = ItK 2006. 558–564.

⁵⁰ Ezeknek teljességre törekvő összefoglalását lásd LUKÁCS László: Csokonai a néphagyományban. = Limes 2005. 3. sz. 61–99. A Csokonai-szakirodalomban természetesen rendszeresen

lórként megismerhető Csokonai-hagyományok szinkrón módon tartalmaznak számos, feltételezhetően különböző forrásból eredeztethető elemet, arra, sajnos, csak igen korlátozott lehetőségeink vannak, hogy a kultusz kialakulásának időbeli alakulását, illetve a kultuszt befolyásoló hagyományszálakat pontosan leírjuk. Többnyire föltevésekre vagyunk kénytelenek hagyatkozni.

Már Szűcs Sándor is felvetette érintőlegesen azt a lehetőséget, hogy a Csokonai-legendákat Debrecenből kiindulva, a legátusok terjeszthették el – vagyis ilyenformán a Kollégium partikularendszeréhez lenne köthető az anekdoták elterjedésének feltételezhető törzsterülete:⁵¹ „A Sárréten és a Kun-ságon nagyapáink, apáink idejében Csokonai volt a legtöbbször emlegetett *poéta*. Mindig így titulálták, ezzel a latin szóval, amelyet alkalmasint a debreceni Kollégium hosszabb-rövidebb életű partikulái plántáltak el ezen a tájon. Népi értelmezés szerint ez a szó nem csupán költőt jelentett, hanem tréfálkozó kedvű, figurás embert is.”⁵²

Ezek között az anekdoták között a Hatvani-mondakör garabonciás történeteinek Csokonaira applikálása is megtalálható. A Hatvani István köré épülő ördögös képzeteket jól mutatják azok a prózai történetek, amelyeket egy B. F. I. betűjelű szerző 1796-os munkájában (*Hatvani életéből fennmaradt töredékek B. F. I. által*) olvashatni;⁵³ ezek a történetek az utószó szerint Debrecenben keletkeztek, s a Faust-mondakör bizonyos vándormotívumainak adaptálásával egy kollégiumi diákközösség tekinthető létrehozójának s fönntartójának.

A szöveget mint a debreceni kollégiumi diákirodalom termékét kiadó kötet előszava is azt hangsúlyozza, hogy a Hatvani-monda „sohasem élt a nép ajkán”.⁵⁴ Persze ez a kijelentés ilyenformán nyilván meglehetősen kategorikus, hiszen hallgatólagos előfeltétele egy olyan „nép”-fogalom, amelyből ki van rekesztve számos, folklórhagyomány fönntartására alkalmas közösség is, azon kívül nem kíván számot vetni azzal sem, hogy a Hatvani köré rendeződő garabonciás hiedelem elemei megvoltak vagy meglehettek-e a folklórhagyományokban,⁵⁵ valamint hogy 1796 után a nyomtatott formában popu-

utalnak a folklór Csokonai-képére – lásd pl. JULOW Viktor: Csokonai Vitéz Mihály. Bp., 1975. (Nagy magyar írók) 219. –, de részletesebb, irodalomtörténeti elemzés még nem készült.

⁵¹A Kollégium partikularendszeréről: DANKÓ Imre: A Kollégium partikularendszeréről. = A debreceni Református Kollégium története. Szerk.: Barcza József. Bp., 1988. 776–810.

⁵²SZŰCS Sándor: Népi legendák Csokonairól. = Alföld 1965. 11. sz. 48.

⁵³BÁN Imre–JULOW Viktor: Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában. Bp., 1964. 28–47.

⁵⁴BÁN–JULOW 1964. 13.; vö. még a szövegkiadáshoz fűzött jegyzetekkel: 231–233.

⁵⁵Erre nézvést egyébként cáfolatul szolgál Erdész Sándor gyűjtéseinek összegzése is, amely azt bizonyítja, hogy a Faust- vagy Hatvani-mondakör több eleme helybeli parasztemberek köré

larizálódó történetelemek bekerülhettek-e másodlagosan a szóbeli tradícióba. Mindazonáltal míg a Hatvani-hagyomány jellegzetesen debreceni karakterű – legalább kiindulásában, mert a történetek elterjedése azért túllépi a város határát –, addig a Csokonai-anekdóták földrajzi elhelyezkedése ennél sokkal szórta, miközben ezekben is felbukkannak az ördögösségnek ugyanazon motívumai, mint a Hatvani-történetekben.

Mellesleg az 1796-os, Hatvaniról szóló prózai mű szorosabb olvasása aligha erősíti meg azt az értelmezést, hogy itt egy babona-ellenes pamfletről lenne szó,⁵⁶ hiszen – bár az *Előljáró beszédben*, az életrajzi bevezetőben és a mágikus könyv megszerzéséről szól első történetben valóban kiérezhető az ironizálás szándéka (mint például az első mondatokban a babonásság célzatos emlegetése⁵⁷ vagy a hitelesség bizonyítékául emlegetett tanúk személyes visszakérdetlenségének hangsúlyozása) – a mű későbbi részeiben semiféle ilyen didaktika nem mutatkozik meg.

Az előadott történetek mindegyike immár a sötét lelkek fölött hatalommal rendelkező, mágikus erejű professzor kalandjait sorakoztatja föl, kezdve onnan, hogy Hatvani bűbajos ereje révén egy kígyótól szerzi meg azt a könyvet, amelynek segítségével „száma nélkül való lelkek” szolgáltak neki, ha három teljesíthetetlen parancsot képes adni nekik, egészen addig, amíg a professzort elragadja az ördög. A történetek között ott található annak a Hatvanitól adott vendégségnek a leírása is, amikor a falon hirtelen megjelent gyümölcsökről kiderült, hogy igazából a többi vendég orra és feje;⁵⁸ illetve az a másik, amikor is Hatvani hirtelen árvizet támaszt a nők megleckéztetése érdekében, mire azok fejvesztve és szoknyájukat felhúzza ugrálnak fel a székekre, padokra, hogy aztán a víz egy pillanat alatt nyom nélkül eltűn-

rendelődve is élt a folklórban: ERDÉSZ Sándor: Doktor Faust és társai a magyar néphagyományban. = Elbeszélés és emlékezet. Tanulmányok Istvánovits Márton emlékezetére. Szerk.: Hoppál Mihály. Bp., 2001. (Örökség IV.) 77–87.

⁵⁶ BÁN–JULOW 1964. 233.; a nézet eredetére lásd OTROKOCSEI Nagy Gábor: Református kollégiumi diák-irodalom a felvilágosodás korában. Debrecen, 1942. (Klny. A Debreceni Ref. Tanárképző Intézet Dolgozatai 22. számából) 20.

⁵⁷ „Ha meggondoljuk (pedig meg kell gondolni), úgy találjuk, hogy az embert az okatlan állatoktól nem egyéb különbözteti meg, hanem a – babona. Mibe különbözik Baksai sógor a lovától? Abba, hogy ő babonás, a lova pedig nem az. Mibe különbözik Jutka néni az ölbéli kutyácskájától? Abba, hogy ő babonás, az ölbéli kutyácska pedig nem az.” BÁN–JULOW 1964. 28.

⁵⁸ BÁN–JULOW 1964. 32–34. A történetet – „debreceni diák-hagyományként”, azaz feltehetőleg folklórtradícióként közölve – lásd SZÚCS Sándor: Ördögös történetek Hatvani professzorról. = Uő.: Feljegyzések XI–XII. Tájak, emberek, történetek. Szerk.: Örsi Zsolt. Karcag–Túrkeve, 2003. (Alföldi könyvek 3.) 156–158.

jön.⁵⁹ Ennek a két történetnek az elemei pedig – többnyire némi módosulással – átkerültek a Csokonai-anekdotákba is.⁶⁰

Igaz, az anekdota variánsai felbukkantak a Jászságban is – egy jászkarajenői gyűjtés tanúsága szerint –, egy helyi ismertségű személyhez, Dikóhoz hozzárendelve, úgy, hogy nem démoni tervnek, hanem a tréfás ugratás szándékának tulajdonított az „ördögösség”.⁶¹ Ez utóbbi mozzanat azért lényeges, mert láthatóvá teszi azt, hogy a garabonciás narratívumok ismertek lehettek olyan tájegységben is, amely nem tartozott hozzá a debreceni Kollégium vonzáskörzetéhez, már csak annak katolikus színezete miatt sem; ugyanakkor viszont, s ez is igencsak feltűnő, itt nem is Csokonaihoz vagy Hatvanihoz kapcsolták hozzá ezeket az anekdotákat. Csokonai neve az ilyen jellegű történetekben még a XX. század második felében is református vidékeken ragadható meg, tehát a nyomtatványok és az iskolai oktatás egységesítő jellege sem látszik változtatni a Csokonai-hagyomány eredendően református jellegén.

Csokonai garabonciás diák mivolta elég korán adatolható már a néprajzi gyűjtésekben.⁶² Csokonaihoz hozzárendelődött a porba írt kocsin utazás éppúgy,⁶³ mint a lovak megállításának vagy éppen a nyúl megdermesztésének mágikus képessége.⁶⁴ De ismerünk olyan történetet is, amely szerint Csokonai burokban született, ismerte az elrejtett kincsek helyét, tudott esőt és szelet csinálni, valamint fekete bika képében megküzdött a hadházi táltoossal.⁶⁵

A Csokonai köré rendeződött anekdoták egyaránt tartalmazzak tehát tálto- és garabonciás-hiedelmeket – a kettő egyébként általában sem választ-

⁵⁹ BÁN–JULOW 1964. 40–41.

⁶⁰ A Hatvani-mondakör eme darabjának Csokonaira applikálásáról lásd Szilágyi Miklós tiszafüredi adatát, amely – egyáltalán nem mellékesen – saját, tőlem már nem ismert dédanyám folklórtudásából származik: SZILÁGYI Miklós: Tiszafüredi emlékek a garabonciás Csokonairól és más történelmi alakokról. = *Ethnica* VIII (2006.) 3. sz. 97–98.

⁶¹ SZILÁGYI Miklós: Újabb adatok a Hatvani-mondakörhöz. = *Múzeumi Kurír*, 1974. április, 14. szám (II. kötet, 4. sz.), 59–62. A hiedelemtörténetnek a Jászságra szóló tágabb érvényességét bizonyítják Szabó László adatai: SZABÓ László: *Jászság*. Bp., 1982. 240–242.

⁶² Szendrey Zsigmond nagyszalontai gyűjtésében ennek már a XX. század elején megtalálta a nyomát: SZENDREY Zsigmond: *Ember- és természetfeletti lények a szalontai néphitben*. = *Ethnographia*, 1914. 317.; újabban erről lásd LUKÁCS László: *Csokonai a néphagyományban*. Bp., 2007. 11–24.

⁶³ Ilyen történetet közöl Szűcs Sándor Szabó Farkas biharnagybajomi adatközlőjére utalva: SZŰCS 1965. 48–49.; vö. még LUKÁCS 2005. 64.

⁶⁴ Lásd Szűcs Sándor közlésében Király Péter karcagi adatközlő történetét: SZŰCS 1965. 50–51.

⁶⁵ 1955-ös gyűjtés, Szilágyi József 54 éves hajdúhadházi adatközlőtől: *Csokonai emlékek*, 459–460.

ható el egymástól könnyen –, vagyis alakja alkalmas volt arra, hogy mindkét hiedelem elemei hozzákötődhessenek. Pedig némi különbség azért adódik a kettő között: a táltos ugyanis együtt születik a tudományával, azaz kezdettől jelek mutatják kiválasztottságát – ezek egyike a burokban születés, amely Csokonaira applikálva is felbukkan az egyik, már emlegetett anekdotában. Ezzel szemben a garabonciás, akihez hozzátartozik a szegénység, a kopott öltözet és a vándorlás képzete, tanulással jut tudása birtokába. Azokba a házakba, ahová bekopogtat, tejet, kenyeret vagy tojást kérve, magával viszi a kezében a könyvét,⁶⁶ amellyel képes varázsolni, például vihart és jégesőt támasztani.⁶⁷

A garabonciás alakjához tehát a betű ismeretének mágikus erővel való felruházása is hozzátartozik, s ez jól harmonizált a diákként vándorló Csokonairól ismeretes történetésével. Ehhez igen érdekes adalékot jelent Szűcs Sándor kis cikke a hajdúhadházi, ún. Csokonai-pajtáról, amely szerint egy meg nem nevezett adatközlő, a „vénkerti öreg csósz” gyermekkorában, amely még a XIX. század második felére eshetett, látott a pajta falán egy képet: azon „egy deák volt kifestve, csizmáson, zsinóros zöld ruhában, egyik kezében könyvet tartott, a másikban kulacsot. Felébe az volt írva piros betűkkel: Én vagyok, – alája feketével: Csokonai Vitéz Mihály.”⁶⁸ Vagyis Csokonai diák mivolta – ezek szerint – erősen összekapcsolódott a könyv birtoklásának képzetével, s noha eszerint az adat szerint ehhez itt és ekkor nem rendelődött hozzá ugyan a garabonciáság, ez lehetett az a pont, ahol ezek az attribútumok elnyerhették a helyüket egy ilyen karakterű narratívában. Ennek további kiépülését mutatja az Ortutay Gyula révén nevezetessé vált mesemondó, Fedics Mihály egyik meséje, amelyben Csokonai úgy válik képessé mágikus cselekedetekre, mint például a szalmából eleven disznók teremtésére, hogy megszerez egy misztikus módon született, külön a pápa számára írott könyvet.⁶⁹

Ez a közlés azért is különösen érdekes, mert Fedics a meséhez hozzákapcsolta még azt a megjegyzését is, hogy a Csokonai-szobron – itt nyilván Izsó Miklós egészalakos alkotásáról van szó – is látható ez a mágikus könyv.⁷⁰ Ez a megjegyzés ugyan sajátos félreértésen alapul, hiszen Izsó 1871-ben felava-

⁶⁶ HOLLÓ Domokos: A garabonciás diák alakja a magyar néphagyományban. = *Ethnographia* 1934. 19–20.

⁶⁷ Vö. DÖMÖTÖR Tekla: A magyar nép hiedelemvilága. Bp., 1981, 114–118.

⁶⁸ SZŰCS Sándor: A „Csokonai-pajta”. = *Uó.*, Feljegyzések XI–XII. Tájak, emberek, történetek. Szerk.: Örsi Zsolt. Karcag–Túrkeve, 2003. (Alföldi könyvek 3.) 142.

⁶⁹ ORTUTAY Gyula: Csokonai, Fedics Mihály meséje. = *Nyugat* 1940. 288–290.

⁷⁰ ORTUTAY 1940. 290.

tott szobrán Csokonai lantot, s nem könyvet tart a kezében,⁷¹ mi több, az emlékműhöz készített, s utólag Debrecennek ajándékozott kis gipszminta is ugyanezt az attribútumot alkalmazta,⁷² mindazonáltal Fedics Mihály Csokonai-anekdotájába mégis beszüremkedik már a Csokonai-ábrázolások ikonográfiai tradíciójának ismeretéből is valami. Ráadásul ez a félreértés még inkább arról árulkodik, hogy Fedicsnek akár személyes élménye is lehetett a szobor – vagy legalább annak valamilyen ábrázolása –, hiszen a klasszikus költő-felfogáshoz illeszkedő lant-ábrázolást azonosítani nem tudó néző valóban gondolhatta könyvnek a Csokonai kezében lévő lapos, vékony tárgyat, ilyenformán teljesítve ki az értelemadás műveletét.⁷³

A Csokonai-anekdotáknak ez a darabja legalábbis tehát aligha független a kultusz más jellegű, más társadalmi rétegekhez köthető elemeitől. Ez a jelenség pedig nem példa nélküli, hiszen több, a XIX. század közepe táján vagy az után keletkezett debreceni fazekasmunkán is a Csokonai-ábrázolás az Izsó-szobor beállítását követi.⁷⁴ A tárgyalgó népművészet és a szóbeli folklór tehát egyaránt összefüggést mutat a kultusz más társadalmi és kulturális szinthez kötődő formáival.

S ez az összefüggés megfordítva is igaz: hiszen Izsó szoborterve eleve a garabonciás költő alakját látszott felidézni, azaz a populáris Csokonai-képhez igazodott – Lakner Lajos szerint ez is szerepet játszhatott abban, hogy ez a terv nyerte el a szoborbizottság tetszését.⁷⁵

Csokonai maga is leírást adott egyhelyütt, a *Dorottya*-ban a garabonciás képzetekről; a *Második Könyv* nagy vihar-hasonlatához, amelyben felbukkan a garabonciás diák sárkányon való utazásának képzelete és a vihar előidézésének képessége is, magyarázatul a következő jegyzetet fűzte: „A' GARABONTZÁS DEÁK felől az a' mese van Népünknel, hogy sárkányon jár, és a' forgószelet ő támasztja, kivált ha, ahol rongyos köpenyegjében kéreget,

⁷¹ Az Izsó-szobor keletkezésére lásd RÓZSA: i. m. 708–709.; vö. még Szana Tamás – ikonográfiai szempontból nem túl informatív – monográfiájának vonatkozó részletével: SZANA Tamás: Izsó Miklós élete és munkái. Bp., 1897, 81–86.

⁷² Vö. Sz. KÜRTI Katalin: Izsó és Csokonai. A debreceni Csokonai-emlékmű megalkotásának körülményei. = Napjaink 1981. 10. sz. 37–38. (itt reprodukálva van Izsó gipszmodellje is).

⁷³ Azaz egyáltalán nem olyan egyértelmű a helyzet, mint Hamar László cikke állította: „Ha akadna talán az utcai járókelők közt oly tudatlan, elmaradott ember, ki Csokonainak soha még hírét sem hallotta, hát az, ha erre a néma érczalakra [ti. Izsó szobrára – Sz. M.] rátekin: egyszerűen megtudja, hogy e szobor oly férfiú emlékére emeltetett, ki valaha dalokat zengedezett, mert balkezében tartott lantja bizvást a muzsák felkentjére vall s felismerteti benne a költőt.” HAMAR László: Csokonai és Lillája. = Debreceni Képes Kalendárium, 1902. 36.

⁷⁴ LUKÁCS 2005. 97–98.; LUKÁCS 2007. 111–113.

⁷⁵ LAKNER Lajos: Csokonai-ünnepek – avagy hogyan lett Csokonai Debrecen. = Debreceni Disputa 2006. 4. sz. 27.

tejet és kását nem adnak néki.”⁷⁶ Ezek az elemek, amelyek egyébként standard elemei a garabonciás történeteknek, valóban felbukkannak a Csokonai-anekdotákban; kérdéses tehát, hogy ezúttal ez az elem összefügghet-e magával az életművel. Ennek csupán az mondana ellent, hogy a *Dorottya* popularizálódásáról nincsenek közköltészeti adatok, s ez nem is igen valószínű, hiszen ez a mű egészében más regiszterbe tartozik.⁷⁷

Az ugyan kétségtelen, hogy Csokonai ismerte – s ráadásul éppen ilyen elemeivel ismerte – a garabonciás hiedelmeket,⁷⁸ ám aligha ezért rendelődött hozzá a garabonciás történetek narratívumainak több eleme is. A Csokonaira applikálás éppen azért sokatmondó, mert éppen a kultusz kiterjedését és hatását teszi láthatóvá: egy mégiscsak inkább lokális ismertségű személy, az orvosként is működő debreceni professzor Hatvani⁷⁹ helyébe egy olyan személy lép a történetekben, akinek jóval nagyobb körre és több társadalmi rétegre kiterjedő, országos híre van, miközben félreérthetetlenek, közismertek debreceni kötődései is.

Csokonai ilyenformán a többféle formában megmutatkozó és többféle társadalmi szerep betöltésére alkalmasnak mutatkozó ismertsége révén lehet alkalmas átvenni a garabonciás történetek nevesített főszereplőjének helyét. A Csokonai nevéhez kapcsolt jövedölések egyik első közlője, Cs. Szatmári Károly is ezt a szoros kapcsolatot érzékelt Csokonai és Hatvani figurája között: „A magyar köznép érdekes szájhagyományai közt főképen két rendkívüli jelenség tűnik fel előttünk, melyek a nép képzeleteit leggyakrabban foglalkodtatják, kivált midőn a nemzet tudományos nagyságáról van

⁷⁶ CSOKONAI Vitéz Mihály: *Költemények* 4. 1797–1799. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Szilágyi Ferenc. Bp., 1994, (Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei) [a továbbiakban: CSOKONAI: *Költemények* 4.] 154.

⁷⁷ A kritikai kiadás nem tud másolatairól sem; Szilágyi Ferenc a jegyzetekben így fogalmaz: „*Mínthogy nem sokkal keletkezése után nyomtatásban is megjelent, érthetőleg nem másolták. Csak Erdélyből, Székelyudvarhelyről tudunk egy közel egykorú másolatáról, mivel – úgy látszik – arra a távoli vidékre kevés nyomtatott példány jutott el.*” CSOKONAI: *Költemények* 4. 677. Persze általánosságban aligha érvényes az a kijelentés, hogy csak azokat a Csokonai-műveket másolták, amelyek nyomtatásban nem jelentek meg; annyi azonban nyilván elfogadható Szilágyi Ferenc megjegyzéséből, hogy a *Dorottya* folklorizálódásával aligha kell számolnunk.

⁷⁸ A kritikai kiadás jegyzetei arra is felhívják a figyelmet, hogy ez a tudás származhatott Fábrián József 1803-as, babonaellenes könyvéből is, amelyben ezek az elemek szintúgy meg vannak említve, természetesen téves képzetnek minősítve a tőlük való félelmet (CSOKONAI: *Költemények* 4. 753.). Ez ugyan valóban lehetséges, de Csokonai aligha szorult olvasmányélményekre egy ilyen elterjedt hiedelem-elem kapcsán.

⁷⁹ Hatvani István anyagi gyarapodásáról és társadalmi beágyazottságáról lásd RÁCZ István: *Hatvani István vagyona és társadalmi előjogai.* = Uő.: *Parasztok, hajdúk, nemesek. Társadalomtörténeti tanulmányok.* Debrecen, 2000. 289–314.

szó, (mert erről is beszél a szegény nép!) s e bámult jelenségek egyike a mi Csokonai V. Mihályunk; – másik az ugynevezett »ördögös Hatvani«.”⁸⁰

Csokonai nevének ilyen funkcióba kerüléséhez nyilván hozzájárult valamennyire nyomtatott költői életművének hatása is – bár alighanem igaza van Vargha Balázsnak, aki szerint nem a költő műveinek karakterében rejtezik a magyarázat, hiszen műveiben nincs jövendőmondás.⁸¹ Vargha Balázs arra hívta fel a figyelmet: „Bizonyos, hogy van valami régi, Csokonai-előtti alapja a költő és a jövendőmondó azonosításának. Niklán például Berzsenyinek tulajdonítanak olyan jóslatokat, hogy a szekerek ló nélkül fognak menni az utcán és az emberek röpködnek majd a levegőben.”⁸²

A jövendőmondásnak, a jóslásnak a Csokonaihoz kapcsolásáról szólván, Vargha Balázs – éppúgy, ahogy a Csokonai-anekdoták kapcsán Szűcs Sándor – a kollégiumi diákság közvetítésének a lehetőségére gondolt, s nem is alaptalanul, hiszen Csokonai személyiségét és viselt dolgait a debreceni Kollégium Csokonait még személyesen ismerő diákjai a XIX. század elején jócskán népszerűsíthették a Kollégium partikula-rendszerében: „Ha a jövendölés képességét ismert költőkkel hozzák kapcsolatba, eleve az a gyanúnk, hogy a hiedelmeknek valami irodalmi forrása lehet. Literátus emberektől, diákoktól, tanítóktól, papoktól kerülhetett a parasztokhoz valamiféle értesülés Csokonai jóstehetségéről.”⁸³

Csakhogy ennél a jelenségnél nem egyszerűen egy költőhöz kapcsolódott hozzá a jövendőbe látás képzelete, hanem olyasvalakihez, akinek a természetfeletti erők birtoklását is tulajdonították. A két jelenség pedig aligha független egymástól.⁸⁴ Azért is lehetett Csokonai névével hitelesíteni különböző jövendölés-sorozatokat, mert róla, az ördögösről, a garabonciásról minden további nélkül el lehetett hinni ezt a képességet. Ebben az esetben alighanem a garabonciás Csokonai toposzának kiterjesztéséről van szó, a garabonciásokra jellemző, egyik mágikus tulajdonság abszolutizálása révén. Sokat-

⁸⁰ CS. SZATMÁRI Károly: Csokonai mint jövendőmondó. = Vasárnapi Ujság 1866. szeptember 16., 447.

⁸¹ VARGHA Balázs: „Csokonai Vitéz Mihály csalhatatlan jövendölései”, Apokrif Csokonai-jóslatok kéziratban és ponyván. = Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve, 1960. Bp., 1962. 289.

⁸² VARGHA 1962. 289.

⁸³ VARGHA 1962. 289.

⁸⁴Ezt valószínűsíti az is, hogy a néprajzi gyűjtésekben van példa arra: a Csokonai-anekdoták és a Csokonai jövendöléseire vonatkozó ismeretek ugyanannál az adatközlőnél, egyazon asszociációs kör részeként bukkannak fel: vö. SZILÁGYI 2006. Szűcs Sándor korábbi cikkéből, sajnos, nem ítélt meg, hogy a Csokonai-jövendölésekre vonatkozó adatai ilyen módon összekapcsolódtak-e egyéb anekdotákkal: SZŰCS 1965.

mondó, hogy földrajzilag egymással fedésbe hozható a garabonciás történetek törzsterülete és a kezdetben kéziratos formában terjesztett jóslások felbukkanása; ez utóbbiról első közlőjük, Cs. Szatmári Károly azt rögzítette, hogy elsősorban a Tiszántúlon ismeretesek, vagyis abban a térségben, amely részben a debreceni Kollégium partikula-rendszerének befolyási övezete volt: „Mikor, hol és ki által keletkeztek ezen jóslások? nem tudom. Azt sem állithatom bizonyosan, hogy az egész haza népe között el van terjedve, hanem hogy a tiszántuli területben a nép szentnek hiszi – mivel már részben gyakorta beteljesedtek azok, – ezt tudom, legalább én úgy tapasztaltam.”⁸⁵ A megfigyelést erősíti egyébként az is, hogy éppen a debreceni Déri Múzeum Néprajzi Adattárában őriznek az 1860-as évekből két olyan kéziratos jóslás-sorozatot, amely Csokonainak tulajdonítja a lemásolt szöveget.⁸⁶ Erre a jelenlétre települt rá nyilván a nyomtatott formában történő terjesztés, amely egyfelől bizonyíthatja a lokális, az alföldi térség bizonyos tájegységeire érvényes népszerűséget, másfelől viszont már a médiumváltás révén bekövetkező egységesítés, sztenderdizálás jeleként is felfoghatjuk. A kalendáriumi mellékletként vagy önálló füzetként terjesztett Csokonai-jóslások ugyanis nyilván szélesebb körben is népszerűsítették Csokonai jövőmondó tudományát, s hitelesítő erőt jelentettek az oralításban meglévő garabonciás toposzok fennmaradása szempontjából is.⁸⁷

Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a nyomtatásban terjesztett jóslásokat kiadó nyomdák közül kiemelt jelentősége van mind a példányszámok, mind a gyakori újrakiadások felől nézve a mezőtúrinak – vagyis még a nyomtatás esetén is megfigyelhető a lokális érdeklődés. Igaz, a számos ponyvát kiadó Bagó Márton is forgalmazott Csokonai-jóslásokat – ez esetben a terjesztés irányát nem tudjuk ugyan meghatározni, de alighanem ezeknek a kiad-

⁸⁵ CS. SZATMÁRI: i. m.

⁸⁶ A kéziratokra felhívja a figyelmet: SZIGETI Jenő: Csokonai jövődölései. = Minden Gyűjtemény I. Tanulmányok Küllős Imola 60. születésnapjára. Szerk.: Csörsz Rumen István. Bp., 2005. (Artes populares 21.) 348.; egy ilyen szöveget közölt: LUKÁCS 2005. 67–69. Ugyancsak ő tette közzé az esztendő balszerencsés napjaira vonatkozó jövődölés-sorozatot is, amelyet 1888-ban szintén Csokonainak tulajdonítottak: LUKÁCS 2005. 70–71. Vö. még LUKÁCS 2007. 26–39. Gulyás József 1924-ben egyébként megszorítás nélkül, általában említette Csokonai jósló szerepének elterjedtségét: „Csokonait a nép maga közül valónak érezte s jósként tartja.” GULYÁS József: Népi és folklorisztikus elemek Csokonai műveiben. = Etnographia 1923–1924. 156.

⁸⁷ A kalendáriumi versközlések és átirások kánonizáló, népszerűsítő funkciójára kiváló esettanulmány a *Szerelemdal a' tsikóbörös kulatshoz* című Csokonai-vers kapcsán: MIKOS Éva: Szerelemdal...: Megjegyzések egy Csokonai-vers népszerűségéről, valamint társadalom- és művelődéstörténeti kapcsolatairól a 19. századi kalendáriumok alapján. = Minden Gyűjtemény II. Tanulmányok Küllős Imola 60. születésnapjára. Szerk.: Gulyás Judit és Tóth Arnold. Bp., 2005. (Artes populares 22.) 169–189.

ványoknak is jelentős lehetett az alföldi piaca. Ehhez aprócska, de érdekes adalék, hogy Ady Endre egy 1898-as újságcikkében említi meg: éppen a mezőtúri állomáson vásárolt egy ilyen ponyva-kiadványt.⁸⁸ Persze az ezekből az adatokból levont következtetéseknek éppolyan bizonytalan az érvényesége, mint mindannak, amit korábban a folklórgyűjtésekről mondtunk: a jelenségek egymásra következését és okszerű összekapcsolódását inkább csak feltételezhetjük, s nem bizonyíthatjuk. Mindazonáltal talán nem volt reménytelen dolog kísérletet tenni arra, hogy az irodalomtörténeti és folklorisztikai adatokat egységes értelmező keretbe foglaljuk: ezzel ugyanis közelebb juthattunk a kultusz társadalmi funkcióinak megértéséhez is.

SUMMARY

MÁRTON SZILÁGYI

The layers of the Csokonai-cult (Csokonai as an object of cult)

The essay examines the historic layers of the cultlike respect developing around Mihály Vitéz Csokonai, one of the most important poets of the 18–19th-Century Hungarian literature. After a critical analysis of the concerning literature in cult history, the author makes an attempt to give a new function to the research of writers' cults. The essay emphasises that the analysis of pictorial and textual ways of cults gives an opportunity to identify the social status of writers at the time. The author proves that anecdotes preserved by folklore and other narratives correspond with the Csokonai image published by professional scholars at the time. The figure of Csokonai provided a model concerning the role of a poet. Sándor Petőfi, the most influential poet of the 19th Century interpreted his own appearance in literature as the rebirth of Csokonai. The image of Csokonai in folklore makes it clear that he, as the prototype of Hungarian poets, appears in anecdotes either as an amusing person or someone who possesses transnatural powers against those evil to him. It is in these two types that folklore identifies the social role of poets.

⁸⁸ „Múltkori utamban a mezőtúri állomáson én is vettem egy 'népies irodalmi termékeket' árusító embertől ilyen Csokonai jóslat-féle lapot s azóta valóságos ostromokat állok ki a tudakozóktól, kiket igyekszem megnyugtatni, hogy a koszorús költő akkor jósolhatta ezt, mikor 'szívhatott borocskát s gondjai csúcsúltak'”. ADY Endre: Falun. = Ady Endre összes prózai művei. I. kötet. Újságcikkek, tanulmányok (1897–1901). Összeállította: Földessy Gyula. Bp., 1955. (Ady Endre Összes Művei) 17. Az adatra már felhívta a figyelmet: SZILÁGYI Ferenc: „Írok a XXdik vagy XXIdik századnak...”, Ady Csokonai-élményéről = Uő.: Csokonai művei nyomában. Tanulmányok. Bp., 1981. 701.

HUDI JÓZSEF

Gróf Esterházy Károly pápai református kollégiumi alapítványa (1834)

A PÁPAI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM a reformkorban autonóm intézményként illeszkedett a város intézményhálózatába. Működését saját törvényei szabták meg, melyeket 1797 után a fenntartó egyházkerület hagyott jóvá. A kollégium diákjai feletti büntető joghatóságot sem a városi tanács, hanem az iskolaszék (sedes) gyakorolta, ha azok az előírt normákat megszegték.¹

Pápa szabadalmas város földesurai, a katolikus Esterházyak az XVII. század derekától a katolikus egyház törekvéseit támogatták, s ebben a barokk kor sem hozott változást. *Padányi Bíró Márton* mellett *gróf Esterházy Ferenc* (1683–1754) tárnokmesternek, a pápai, devecseri és ugori uradalom fejének, Pápa földesurának is meghatározó szerepe volt abban, hogy 1752-ben megszüntették a pápai reformátusok szabad vallásgyakorlatát.² Örököse, *gróf Eszterházy Károly* (1725–1799) egri püspök mindent megtett a megosztottság fenntartásáért és azért, hogy a türelmi rendelet (1781) végrehajtását megakadályozza. Így a pápaiak a szabad vallásgyakorlatot csak 1783-ban nyerték vissza; ekkor kezdhették meg a templom építését, a kollégium újjászervezését.³

A püspök unokaöccse, *gróf Esterházy Ferenc* (1758–1815) udvari kancellár, majd annak fia, *gróf Esterházy Károly* (1799–1856) főajtónállómester szakított a konfrontációt kereső várospolitikával és támogatta a város fejlődését. Gróf Esterházy Károly volt az első, aki a liberális eszmék híveként a felekezetek

¹ KÖBLÖS József–HUDI József: A pápai református kollégium szervezete és működése a XVI–XIX. században. In: A pápai református kollégium diákjai 1585–1861. Szerk.: Köblös József. Pápa, 2006. 6–142., különösen 58–61.

² A vallásgyakorlat megszüntetéséről: PEHM József: *Padányi Bíró Márton veszprémi püspök élete és kora*. Zalaegerszeg, 1934. 157–158.; TRÓCSÁNYI Zsolt (szerk.): *A pápai kollégium története*. Bp., 1981. 74–76., 78., 91.

³ TÓTH Endre: *A pápai református templom története 1531–1784-ig*. Pápa, 1930., az újjáépítő Mándi Márton István tevékenységéről: *Uő.*: *Mándi Márton István élete*. Pápa, 1931.

FORRÁSKÖZLÉS

---

békés egymás mellett élését határozottan támogatta, s minden lokális és hazafias kezdeményezést felkarolt.⁴

1834. június 11-én történelmi jelentőségi lépésre szánta el magát: meglátogatta a református kollégiumot, s miután pozitív benyomásokat szerzett, elhatározta, hogy támogatja a tanintézetet. Alapítólevelében évi 12 öl tűzifát biztosított a konyha számára, mely ajánlatot 1886-ban – némileg módosított formában – ifjabb *gróf Esterházy Miklós* (1809–1890) Veszprém megyei főispán is megerősítette, így elmondható, hogy az Esterházy család a reformkortól kezdve nemzedékeken át anyagilag is támogatta a református kollégiumot.

Az alábbiakban a két alapítványlevelet tesszük közzé eredeti helyesírással:

1.

Pápa, 1834. június 11.

Gróf Eszterházy Károly kollégiumi alapítványa

[A külzeten:]⁵

Fő Tisztelendő, Tudós Tóth Ferentz⁶ Úrnak,

A' Dunán túli Kerületi Superntendensnek,

Sz. Theologia Doctorának, és

A' Pápai Ref. Ecclesia Praedicatorának /:tit.:/ illó tisztelettel

Pápán

102.

Méltóságos Groff Eszterházy Károl Ur 12. öl. fárol való alapitványa.

Jun. 11. 1834.

Jött Jun. 12^{dikén} 1834.

[Belül:]

Fő Tisztelendő Dunán túli Kerületi

Superintendens Úr!

⁴ HUDI József: Pápa város önkormányzata a későfeudalizmus időszakában (1730–1847). Pápa, 1995. 24–30.

⁵ A címzés (titulus) és a levél írója megegyezik, az 102. iktatószám alatti szöveget már a püspöki hivatalban írták a levélre.

⁶ *Tóth Ferenc* (1768–1844) 1827-től haláláig volt dunántúli református püspök. Életrajzát lásd: LISZKAY József: Tóth Ferenc hittudor, pápai ref. lelkész s dunántúli superintendens 1768–1844. In: Nagy papok életrajza. Szerk. Kovács Albert. Bp., 1877. 1–86.

Praefectusomtól⁷ Te[kin]t[e]tes Bezerédy Mihály⁸ Úrtól esvén értésemre, hogy itteni Collegiumjokban némelly szükséges Javításokat akarván tétetni, az oda szükséges Épületi Szereket Uradalmamtól Készülnek Kész Pénzen meg szerezni; mi okra való nézve nem csak azért, hogy Hazánk, 's Nemzeti, legfőképp pedig Nyelvünk csinosodásának előmenttén buzgón fáradozó Hazafiak eránt viseltető szives hajlandóságomat bém bizonyítsam, hanem ezen, Pápai alattvalóim Javokra is fenn álló, valóban derék Tanulói Intézet örökké tarthatására célzó törekedésemnek élő Tanúját adjam, 's hogy a' Nagy Tiszteletű, 's érdemes Tanétó Urakban az amúgy is nem eléggé dítserhető Inger, Ipart, és fáradozást, mellyel a' tanétásban, oktatásban, és nevelésben a' többi Nevendékek közt Alattvalóim Gyermekeit is ápolják, 's belőlök a' Hazának Közönségesen, különösen pedig Anya-Helyöknek derék Tagokat nevelnek, legalább is Hazafiúi Készségemmel tehetségemhez mértt ar[rány]ban⁹ megjutalmazsam, engedjék meg: hogy a' megszerezni szükségesnek talált nyoltz ezer darab fal téglá[t]¹⁰ és Ötven Kila meszet¹¹ dítseretes céljoknak könnyebbi meg Közelítésére ingyen kiszolgáltathassam, 's ez által mind az Intézetnek Javát előmozdíthassam, mind a' Haza Oltárát tsekély áldozattal díszesíthessem. –

Egyébbaránt pedig mai napon személyesen meglátogatván a' Collegiumot, abban a' czélarányos Rendtartáson, dítseretre méltó tisztaságon, és takarékoszágon kívül még azt is tapasztaltam hogy ugyan ott sokan az élelembélikekkel is dítseretesen ellátva vannak, és hogy ezen a' szegényebb sorsú Tanulóknak elősegéllésére fenn álló szép Intézet tetemesebb Költséggel járván, a' buzgóbb Hazafiban áldozni kívánó szent érzést ébreszt fel, melly érzéstől ösztönöztettvén, hogy ebéli szép Törekedésöket is tsekély áldozattal előmozdíthassam, ugyan ezen célra, az az: a' Collegiumbéli Konyha szükségére esztendőnként járandó tizen két öl hasáb fával ajándékozom meg Köz tiszteletet érdemlő Iparjokat;

Vegyék a' Collegiumnak nagy tiszteletű Elöljárói, Tanítói, 's az egész Intézet tsekély áldozatomat, mellyel bennök Hazám boldogulását kívánom ölelni, olyan szívesen, mint én azt tiszta szívből adom, 's reám való szives emlékezetök, 's tsekély áldozatomnak czélarányos elhasználása, megjutal-

⁷ praefectus (latin) = jószágkormányzó (uradalmi)

⁸ Bezerédy Mihály az 1830-as évektől már uradalmi prefektus. E minőségében működött 1848/49-ben is. Vö. HUDI József (szerk.): Források Pápa város 1848/49. évi történetéből. Pápa, 2001. 168.

⁹ A kiegészítés helyén a papír szakadt, a szótag hiányzik.

¹⁰ A levél jobb széle szakadt, a t betű már nem olvasható.

¹¹ egy kila = 2 pozsonyi mérő = 120 liter

FORRÁSKÖZLÉS

---

mazzák bennem azon szívemelő érzést, mellyel a' jelenleg mutatkozott alkalmat örömtelven ölelem.

A' midőn végre, mind Fő Tisztelendő Superintendes Urat, mind véle az egész Collegiumot bizonyossá tenném: hogy fellyebb irrt tsekély adakozásomnak kiszolgáltatása eránt fenn tiszteltt Praefectus Úr a' szükséges végrehajtásra már utasítva vagyon, szívesen ölelvén buzgóságokat, őszinte hajlandósággal maradok a' Collegiumnak szíves

Jóakarója, valamint

Fenn tiszteltt Superintendes Úrnak

Költt Pápán Junius 11^{én} 1834.

kész szolgálja¹²

Galanthai G. Esterházy Károly
meghatalmazott m. p.

FORRÁS: DREL 5.a. Gazdasági Tanács iratai. Alapítványi iratok, 1834. Szám nélkül.

2.

Pápa, 1886. október 18.

Gróf Esterházy Móric levele a református főiskola igazgatóságához, melyben a szegény sorsú gyermekek részére évente 12 öl fát ajánl fel

Pápa, 1886. Oct. 18.

Az ev. ref. főtanoda t. igazgatóságának

Pápa

Azon alkalomból, midőn az ev. ref. egyetemes Convent városunkat tüntette ki gyűlésének megtartásával: van szerencsém a t. igazgatóságnak szíves tudomására juttatni hogy: az ev. ref. főtanodának szegény sorsú tanulói részére az idei téltől kezdve évenként 12 öl fát ajánlok fel.

Kérem ezen ajánlatomat szívesen venni.

Hazafiui üdvözlettel

Gróf Esterházy Móricz m. k.

FORRÁS: DREL 5.a. Gazdasági Tanács iratai. Alapítványi iratok, 1886. Szám nélkül.

¹² A levél tisztázatot a prefektusi hivatalban készíthették, melyet a gróf saját kezű aláírással látott el.

3.

Pápa, 1886. október 24.

A helyi sajtó beszámolója ifj. Esterházy Móric gróf jótékonyágáról

Egy szép nemes tett.

Ifj. Esterházy Móricz gróf ur Ó Méltósága újból megmutatta, hogy mindenütt, hol nemesről van szó, – elsőik között van. Egész váratlanul, de annál kellemesebb meglepetéssel levelet irt a pápai ref. főiskola igazgatóságának, melyben azon alkalomból, hogy a convent városunkban időzik, – a ref. főiskola szegénysorsu tanulói *évenként 12 öl fát* ajánlott fel.

Már a banquet alkalmával nagy lelkesedéssel lett e nemes tettéért a gróf ur felköszöntve; másnap pedig a főiskola nevében egy küldöttség tisztelgett a grófnál. A küldöttség tagjai voltak: Szilágyi József¹³ főgymn. igazgató, Antal Gábor¹⁴ és Németh István¹⁵ theol. akad. tanárok. Szilágyi József a következő beszédet mondta:

Méltóságos Gróf és Főispán Ur!

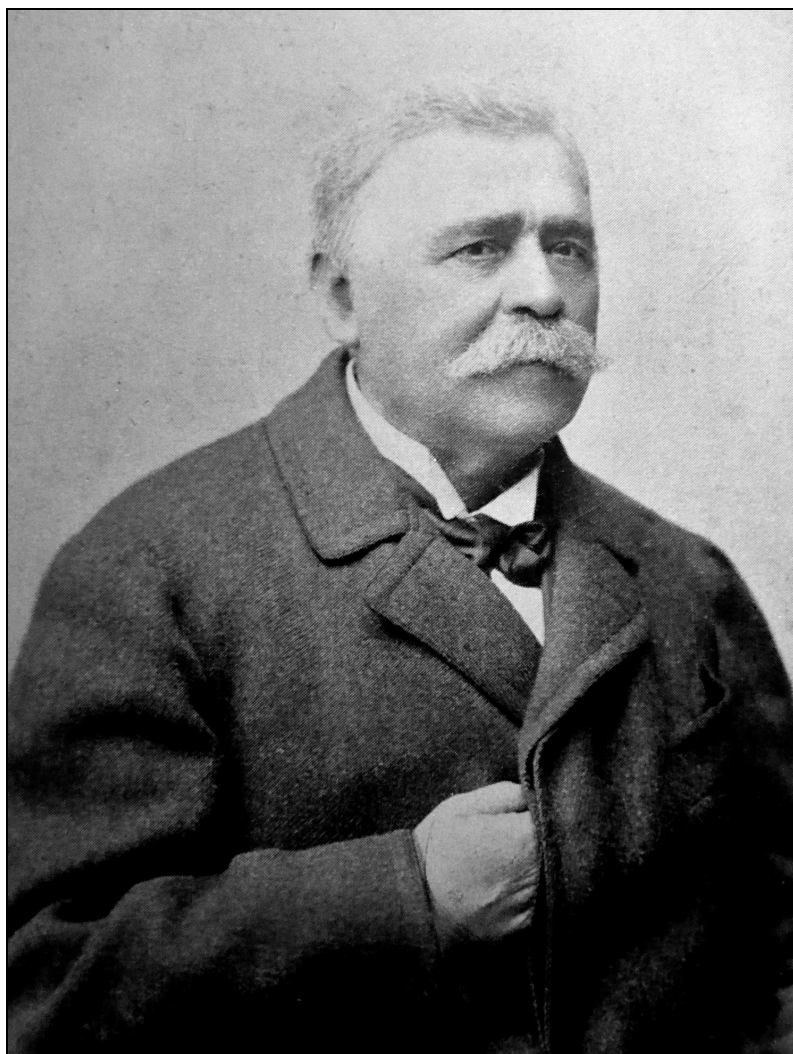
A ref. főiskola tanári kara nevében és megbizásából jöttünk Méltóságodhoz, azért hogy kifejezzük főiskolánk tanári karának hálás köszönetét Méltóságod ama kegyes adományáért, melynél fogva dicső Őseiről öröklött jótékonyági hajlamaitól indítva, főiskolánk szegénysorsu tanulói segélyezésére a mostani téltől kezdve 12 öl fát kegyesen ajánlani, s ez által jótékonyágáról széles körökben ismert főuri nevét intézetünk jóltevőinek érdemkönyvébe beírni méltóztatott. Midőn Méltóságodnak ezen kegyességéért a főiskolai igazgatóság meg nem szünő hálás érzelmeinek ismételtén is kifejezést adnánk: egyszersmind kérjük Méltóságodat, hogy főiskolánkat, mint városunk első kulturális intézetét hálásan érzett szives jóindulatába továbbra is megtartani kegyeskedjék. A főispán ur személyesen köszönte meg a kitüntetést, megjegyezvén, hogy a pápai főiskolát nem kell ajánlani figyelmébe, mert az maga magát ajánlja. Megyénk első rangu főintézete rég kiérdemelte figyelmét, mit részéről továbbra is megígért. – Éljen!

FORRÁS: *Pápai Lapok XIII (1886) 43. sz. (október 24.) 175.*

¹³ Szilágyi József (1827–1895) nemesvámosi születésű görög-latin szakos gimnáziumi tanár, 1886-tól volt a gimnázium igazgatója.

¹⁴ Antal Gábor (1843–1914) szentkirályszabadjai születésű teológiai akadémiai tanár, 1896-tól dunántúli püspök, főrendiházi tag.

¹⁵ Németh István teológiai tanár 1875-től szentírásmagyarázatot tanított, 1914-től 1924-ig dunántúli püspök; 1919-ig révkomáromi, majd balatonkenesei lelkész. Vö. TRÓCSÁNYI 1981. 352., 362., 388., 398.

*Baráth Ferenc (1824–1905)
időskori fényképe*

BARÁTH FERENC

Emlékeim 1849-ből¹

EGYIK ÚJSÁGLAPBÓL OLVASTAM egy fölhívást azokhoz, kik még az 1848/49-ből élnek, hogy írják meg azon kisebb és nagyobb eseményeket, melyeknek tanúi voltak és bármelyek nem nagy jelentőségűek, de érdemesek arra, hogy feledékenységbe ne menjenek.

Ezen fölhívásnak engedve, megírom röviden, hogyan menekült meg a kitűnő történetíró, *Horváth Mihály* püspök² és az 1848/49-iki magyar minisztériumban vallás- és közoktatásügyi miniszter, Haynau kezeiből.

A világosi fegyverletétel 1849. augusztus 10-én történt. Ezután néhány napra kevés őrségével megadta magát Pétervárad is. Még Komárom állt, mintegy 10 ezer főnyi őrségével, de miután biztos tudomást szerzett arról, hogy kívülre már sem magyar kormány, sem sereg nincsen, tisztességes békealku kötés után, átadta magát a császári seregek vezérének. A muszkák határaitól elvonultak, hazánkban pedig megkezdődött a bosszúállás műve mindazokon, kik a védelmi harc alatt szerepeltek, s megkezdődött ezeknek a minden irányban való menekülése is.

¹ *Baráth Ferenc* (Pápa, 1824–Pápa, 1905) ügyvéd, tanár, tankönyvíró. Tanulmányait a pápai kollégiumban végezte, 1848/49-ben nemzetőrként, majd honvédtisztként szolgált. (Fegyverei a Pápai Református Gyűjtemények tulajdonában vannak.) 1849–1853-ig a jogakadémián, 1853–1867-ig a gimnáziumban történelmet és földrajzot tanított. A jogakadémia megszűnése (1885) után a református tanítóképzőben oktatott 1890-ig. 81 évesen hunyt el, sírja a pápai Alsóvárosi temetőben van. – Az írás „1849-ből” címmel megjelent: *Pápai Lapok*, 1903/17. szám (április 26.)

² *Horváth Mihály* (Szentés, 1809–Karlsbad, 1878) történész, püspök. 1825-ben a váci papneveldébe lépett, 1831-ben pappá szentelték. Az Akadémiának 1839-ben levelező, 1841-ben pedig rendes tagja, 1844-től pedig a bécsi Theresianumban a magyar nyelv és irodalom tanára lett. 1847-ben hatvani prépost-plébánossá (innen későbbi álneve: *Hatvani Mihály*), 1848 júliusában pedig csanádi püspökké nevezte ki. A függetlenségi nyilatkozat után vallás- és közoktatásügyi miniszter lett. A szabadságharc leveretését követően Belgiumba menekült. A haditörvényszék halálra ítélte, és *in effigie* fel is akasztatta. A Katolikus Egyház kiközösítette, papi hivatalától eltiltotta: részben szabaddkőműves tagsága, részben a detronizáció miatt. 18 évig száműzetésben élt különböző európai városokban (Párizs, Montmorency, Genova, Nizza, Firenze, Genf, 1856-tól ismét Brüsszel). 1867 elején a királyné és az Akadémia segítségével visszatérhetett Magyarországra. Szeged egyik kerülete országgyűlési képviselővé, a Magyar Történelmi Társulat és az akadémia második osztálya elnökévé választotta, a király történelemtanárnak hívta meg a trónörökös mellé, címzetes püspökké nevezte ki és a vaskai apátságot adományozta neki.

Horváth Mihály néhány hétig az ország különböző vidékein bujdosott, mígnem egypár előkelő hölgy közbenjárására útlevélhez jutott, de csak Bécsig, hogy itt az angol követség vagy *Consulatus* útján, majd külföldre fog kíségtetni.

Horváth Mihály tehát egy kis nyitott kocsin megindult Sopron felé Bécsnek, s egyik novemberi estén már közelgett Sopronhoz, de mivel itt igen sok katona és rendőr volt, nem akart a városba bemenni, hanem Sopronhoz közel egy faluban szándékozott megszállni. Itt be is hajtatott a plébános udvarára, ki a kocsizörgésre kijövén, a már félhomályban is rögtön fölismerte Horváth Mihályt, s ez mire elmondta volna, hogy ki és miért jött, a plébános így fogadta:

– Jó, hogy jössz, vén gonosztevő, majd adok én neked mindjárt jó szálást.

És ment a község bírójához, hogy letartóztassa. Horváth Mihály azonnal visszaült kocsijába és mire a pap visszajött volna, az udvaron, mely hátulról nyitva volt, elhajtatott. Ezután a nem messze levő Farkas-erdőben tévelyegtek, mígnem kivergődött az országútra, mely Pápára vezetett. Ide irányította tehát kocsiját, hova estére kelvén megérkezett.

Itt ismét került a vendégfogadót s egyenesen *Tarczy Lajos*³ reform. főiskolai tanárhoz járt be, kivel a Magyar Tudományos Akadémia gyűlésein ismerkedett meg, mind a ketten tagjai lévén a magyar akadémiának.

Tarczy, amint meglátta, megdöbbsent, halálbüntetéssel lévén fenyegetve azok, kik a menekülőknél menedéket adtak, vagy őket menekülni segítettek. Azonban a jó indulat nála gyorsan győzdelmeskedvén, szívesen fogadta és látta. Valószínű, hogy tüstént a menekülés további módjáról gondolkodtak és beszéltek, mert még azon nap késő estéjén átment Tarczy az akkori császári segédbíróhoz, ki hozzá a negyedik szomszédban lakott, *Horváth Ignáchoz*, ki neki előbb néhány évvel tanítványa volt és kit a Haynau-rendszer hivatalban találván, nem bocsátott el, hanem kényszerítette a szolgálatra. Főnöke a főbíró *Pápay Miklós*⁴ volt, ki éppen Horváth Ignácra bízta az útlevelek kezelését, mely ekkor sok dolgot adott, mivel minden ember-

³ *Tarczy Lajos* (Hetény, 1807–Bécs, 1881) 1833-tól haláláig, 48 éven keresztül volt a pápai kolégium tanára. 1837-ben önálló nyomdát hozott létre az iskola mellett (Főiskolai Nyomda). 1841-ben megalapította a főiskolai Képzőtársaságot, melynek első tanárelnöke lett. Számos természettudományi tankönyvet írt, melyekkel részt vállalt a magyar szaknyelv kialakításában. Az Akadémia 1838-ban levelező, majd 1840-ben rendes tagjai sorába választotta. A 1848–49-es forradalom és szabadságharcban nemzetőrként szolgált, annak leverése után csak a tudománynak és tanári hivatásának élt.

⁴ *Pápay Miklós* 1806 körül született, 1848-ban Veszprém vármegye főügyésze, 1849 őszétől a pápai járás cs. k. főbírája volt.

nek, ha csak a szomszéd faluba ment is, útlevele volt szüksége. Nagy készlet volt tehát kitöltetlenül, a főnök által aláírva és megpecsételve a segédbíró kezén.

Amint benyitott hozzá Tarczy, így szólt: *Náci öcsém! itt van Horváth Mihály, meg kell menteniünk, szerezzon számára útlevelet.* Náci megígérte azonnal, hogy megteszi, amit tehet. Másnap délelőtt már kezében volt Tarczynak három aláírt és megpecsételt kitöltetlen útlevelel, ezen szavakkal: *töltsék ki urambátyám úgy, amint jónak látják.* – Tarczy útírányt is jelölvén a püspöknek, még aznap elment Tarczy fogatján, a magáét pedig otthagyta – mivel ennek leírása már a rendőrség kezében volt – Ajkára *Puzdor Gyula*⁵ ifjú földbirtokoshoz, ki még előbb egy pár évvel tanítványa volt Tarczynak.

Puzdor azonnal fölismerte az érkezőt, de hallgatott, hanem midőn észrevette, hogy vendége fél, gyanúsán tekintget jobbra-balra, akkor így szólt:

– Én tudom, kihez van szerencsém, méltóztassék nyugodtan lenni, nálam biztonságban van.

Puzdor másnap elszállította a Bakonyon keresztül Tótvázsonyba *Pap Ferenc*hez, ki akkor a veszprémi reform. egyházmegyének volt gondnoka és Tarczynak egykori tanulóátja.

Pap Ferenc szintén a maga kocsiján, maga is melléje ülven, elvitte Szilas-Balhásra dabasi *Halász Sámuel*hez, kinek Vince nevű fia éppen tanítványa volt Tarczynak.

Halász Sámuel azután kihez és merre irányította? nem tudom, csak annyit tudok, hogy azon naptól, melyen Tarczynál volt, két hétre olvastuk a német lapokból, hogy Horváth Mihály megérkezett Svájcba, Zürichbe, utóbb Lipcsébe, innen Belgiumba költözködött.

* * *

Ezen időből van még egy kis történet, mely szintén Puzdor Gyula nevével van kapcsolatban.

1849 tavaszán, midőn a széjjelvert császári seregek romjai a veszprémi úton Pápa és Devecser felé menekültek, ezek közül valami *Varga Dani* szentgáli ember, a Gombási csárda vidékén lesből kettőt lepuskázott. Ez ugyan nem volt szép, mert lesből, a menekülő ellenséget sem illik megtámadni, de hát ő másként gondolkozott. Őszre azonban, midőn már a magyar seregek föloszlottak, s országunkban a katonai uralom vett át mindent, Varga Daninak szűk lett a szentgáli határ. Ajkára menekült s itt Puzdor Gyulá-

⁵ *Puzdor* (Armpruszter) *Gyula* (Ajka, 1828–Pápa, 1902) ajkai birtokos, Petőfi és Jókai barátja.

nál, mint fölfogadott cseléd vonta meg magát. A német rendőrség azt hitte, hogy valahol a vidéken az erdőben tartózkodik. Elhatározták tehát, hogy az erdőt nagy vidéken meghajtják. Egy zászlóalj katonaság mellé kirendelték a környékbeli faluk lakosait is, kik a katonaság közé beosztva, egyszerre nagy területet elfoglalhattak, ki voltak rendelve az ajkaiak is. Midőn már a hajtást megkezdték, fut a bíró Puzdor Gyulához:

– Tekintetes uram, Varga Dani is a hajtók között van.

– Nem baj, szól Puzdor, csak ne szóljon neki, hogy föltűnő ne legyen.

Ezen hajtásban Varga Danit nem találták meg s mindenki visszavonult a falujába, köztük Varga Dani is vissza Ajkára. De rövid idő múlva itt sem érezte magát biztonságban, odább állt, s átkelt Tihanynál a Balatonon Somogyba, de végre mégis kézre került és Kanizsán kötél általi halállal kivégeztetett.

Ezek ugyan nem világra szóló események, de jellemzik a kort, melyben történtek.

Szemle

*Források és ritkaságok a győri színjátszás történetéből
a 17. század elejétől 1849-ig. I. Szerk. Bana József–Márfi Attila.*
Kiadja: Győr Megyei Jogú Város Levéltára. (Városi Levéltári Füzetek, 9.)
Győr, 2007. 172 p.+képmell.

Győr megyei jogú város 1993-ban alapított (újjászervezett) levéltára az elmúlt másfél évtizedben figyelemre méltó könyvkiadói tevékenységet fejtett ki, mellyel a levéltári szakma elismerését is kivívta. A Győri Tanulmányok, a Győri Tanulmányi Füzetek, a Városi Levéltári Füzetek c. sorozatok darabjai, a sorozaton kívüli önálló kiadványok mára kiskönyvtárrá álltak össze. A jó közönségkapcsolatnak köszönhetően a munkák egy jelentős része az intézmény honlapján ingyenesen hozzáférhető.

A levéltár legújabb kiadványa, mely a győri színjátszás bemutatására vállalkozik, nemcsak a szűkebb szakmai nyilvánosság, hanem a művelődéstörténet iránt érdeklődő szélesebb közönség igényeit is kielégíti. Az érdeklődés azért is indokolt, mivel Győr mezőváros, majd 1743-tól szabad királyi város gazdasági és kulturális tekintetben is az Észak-Dunántúl legfejlettebb városa volt, amely Magyarország politikai fővárosával, Pozsonnyal és a Habsburg-birodalom központjával, Béccsel is szoros kapcsolatokat ápol.

A győri színjátszás – amint a kötet anyaga is bizonyítja – a jezsuita iskolai színjátszással kezdődött, mely a rend feloszlatásáig (1773) tartott. Ezzel párhuzamosan kialakult a német (1742), majd a magyar (1811) nyelvű színjátszás, az iskolai színjátszás pedig a bencés gimnáziumban, a katolikus papneveldeben és a jogakadémián folyt tovább. A reformkorban jelentősen nőtt a színházügy társadalmi támogatottsága, amelyet két intézményes formában öltött testet: előbb a Színházépítő Egylet (1833), majd a Magyar Színészbiztosító Egylet (1840) alakult meg.

Az első fából készült játékszínt 1768-ban építették, amely az 1784. évi árvíz során elpusztult. A másodikat 1785-ben emelték. A harmadik színházat – az ország negyedik állandó színházát – viszont már maradandó anyagból emelték 1798-ban német színtársulatok fogadására. Előbb magánszemélyek tulajdona volt, 1804-től viszont a város vásárolta meg és üzemeltette. Voltaképpen a városi adminisztrációnak köszönhető, hogy sok forrás fennmaradt a teátrum működéséről.

A városi polgárság szórakozási igényeit a legnépszerűbb bécsi és pozsonyi német színtársulatok, illetve a neves magyar vándortársulatok elégítették ki. Győrben kezdte pályafutását Ferdinand Raimund osztrák drámaíró és költő, de fellépett itt társulatával a Mozart Varázsfuvola c. művének szövegírója, Emanuel Schikanender is. A magyar szerzők közül többek közt Kazinczy Ferenc, Kisfaludy Károly, Kisfaludy Sándor, Kovács Pál művei is színre kerültek. (Katona József még színészként mutatkozott be Győrben.) Benke József, Balogh István, Kilényi Dávid, Komlóssy Ferenc társulataiban kiváló színészek (pl. Déryné Széppataki Róza, Lenvayné Hivatal Anikó, Komlóssy Ferenc, idősebb Latabár Endre, Lendvay Márton, Szuper Károly stb.) játékkal ismerkedhetett meg a közönség.

A három kötetesre tervezett sorozat első kötetében az 1849-ig terjedő időszakot mutatják be. A győri színészet múltjába Márfi Attila tanulmánya vezet be az olvasót. A szerzőt, aki a források jegyzetelését is elvégezte, s útmutatót írt a források értelmezéséhez, a pécsi és dunántúli színjátszás alapos ismerőjeként tartják számon.¹ Bevezető útmutatója megfelelő áttekintést ad a felhasznált forrásokról, tanulmánya pedig a színjátszás történetéről, jellemzőiről, a népszerű színházi műfajokról, a fellépő színtársulatokról és színészekről. Szerkesztőtársával, Bana Józseffel három korszakra bontva mutatják be a forrásokat.² Az első korszak a színészet megjelenésétől az első magyar színtársulat fellépéséig tart (1629–1811), a második a német és magyar színjátszók együttélését mutatja be (1812–1839), a harmadik a Magyar Színészbiztosító Egylet (Egyesület) megalakulásától a szabadságharc végéig (1840–1849) követi a történéseket. Az újabb kutatások fényében módosult az első iskoladráma bemutatójának időpontja, melyet korábban 1640-re tettek.

A korszakolás láthatóan a győri magyar színészet kialakulása és fejlődése szempontjából rendezi az összegyűjtött forrásanyagot. A szabadságharc bukása és az abszolutizmus kezdete itt – ellentétben a pesti Nemzeti Színház történetével – nem éles cezúra, hiszen az igaz, hogy „nagyobb hangsúlyt kapott ismét a német színészet, de nem tiltották el a magyar társulatokat a színpadra lépéstől.” (49.) Ezért joggal merülhet föl a kérdés, hogy vajon nem másutt kellett volna-e meghúzni a korszakhatárt.

¹ Legfontosabb kötetei: MÁRFI Attila: Pécs szabad királyi város német és magyar színjátszásának forrásai a Baranya Megyei levéltárban (1727–1848). Bp., 1992. (Színháztörténeti könyvtár, 26.); Uő.: Pécs szabad királyi város német és magyar színjátszásának forrásai a Baranya Megyei Levéltárban (1848–1886). Bp., 1993. (Színháztörténeti könyvtár, 29.); Uő.: Thália papjai Pécsen. A pécsi színjátszás a XVIII. században. Pécs, 1998. Ezen kívül számos tanulmánya, cikke jelent meg a dunántúli, győri, székesfehérvári színészetéről.

² Előzmények tekinthető közös munkájuk: BANA József–MÁRFI Attila: A győri színjátszás történetéből. = A győri Nemzeti Színház 25 éve. Főszerk.: Korcsmáros György. Győr, 2003.

Az első korszakot 6, a másodikat 20, a harmadikat szintén 20 forrás reprezentálja. Megjegyzendő, hogy egy-egy forrás sok esetben irategyüttest, azaz több összetartozó iratot (pl. számadás és mellékletei) jelent, így valójában sokkal több egyedi iratot tartalmaz a kötet. A jezsuita iskolajátékokat ismertető első számú forrásban pl. 33 dramatikus játék leírását ismerhetjük meg. Ezek különlegessége, hogy a vallási nevelés és a latin nyelv elmélyítését szolgálták változatos formában. (A rend megszüntetéséig Győrben egyébként több, mint háromszáz jezsuita iskolai színjátékot adtak elő.)

Az első korszak forrásanyaga főként Staud Géza jezsuita iskolai színjáték-szást bemutató forráskötetére (1986), Koltai Virgilnek a győri színészetet összegző kétkötetes monográfiájára (1889–1890), valamint Lám Frigyesnek a győri német színészetet bemutató tanulmányára (1933) épít, az első eredeti forrás Ignacz Mayerhoffer színházfelügyelő 1811. évi német nyelvű számadása. Így azt mondhatjuk, hogy a kötet érdemben a XIX. század első felének győri színháztörténetéhez hoz új, korábban nem közölt forrásokat. A városi levéltárban őrzött és külön kezelt ún. városi színházi iratok gyűjteménye olyan mennyiségű, hogy belőle már válogatni kellett a kötetbe. A forrásgazdagságnak köszönhetően a második korszakban 60 %-ot, a harmadikban 85 %-ot tesznek ki az újonnan közölt források.

Egy-egy levéltári forrásközlés szerkezete azonos: sorszám után a fejregeszta (a keltezés helye, ideje, regeszta) következik, majd azt követi szövegközlés, azután a forrás irattani meghatározása, továbbá lelőhelyének leírása olvasható. A kötet használója egyelőre a tartalomjegyzék alapján tájékozódhat, az összesített névmutatót a forráskiadvány-sorozat harmadik kötetében kívánják közzétenni.

A források egy része már korábban megjelent, másik részét azonban a kutatók nem hasznosították. A színházi életet sokféle levéltári forrás tükrözi: így pl. a színidirektorok kérelemlevelei, bérleti szerződéseik, a városi tanács jegyzőkönyvének részletei, városi számvevők jelentései, színházfelügyelői számadások.

A reformkorban tűnik fel a helyi sajtó: a *Vaterland* (1844–1846), majd a *Hazánk* (1846–1848), melynek újságírói rendszeresen beszámoltak egy-egy színházi előadásról. A kötet e téren némi aránytalanságot mutat, hiszen a *Hazánk*-ból hat tudósítást is olvashatunk benne, a *Vaterland*-ból viszont egyet sem.

A forráskiadás csoportmunka eredménye, hiszen a szerkesztést ketten végezték; a számítógépes adatfelvitel Pollák Marianna, a német nyelvű források átírása, jegyzetekkel való ellátása Szakács Anita és Dominkovits Péter soproni levéltárosok, az olvasószerkesztés Pátkai Tivadar munkája, a lektó-

SZEMLE

---

rálást Katona Csaba vállalta. A kifogástalan nyomdai kivitel (beleértve a szöveget rész jól kiegészítő színes fotómellékletet) a *Palatia Nyomda és Kiadó* munkáját dicséri.

Jelen kötet hasznos és elismerésre méltó hozzájárulás a győri színház történetének jobb megismeréséhez. Reméljük, hogy a színház történeti szakma, az újkori város- és művelődéstörténeti kutatók és a nagyközönség érdeklődésére egyaránt számot tartó sorozat beígért köteteit is mielőbb kézbe vehetjük.

HUDI JÓZSEF

SZERZŐINK FIGYELMÉBE

1. A kéziratokat lehetőleg számítógépen elkészítve, lemezen vagy e-mailhez csatolt fájlként *.rtf formátumban, valamint egy nyomtatott példányban postán a szerkesztőség címére kérjük eljuttatni. A szöveget balra zárva, formázás és tipografizálás nélkül írják, lábjegyzeteléshez használhatják a szövegszerkesztő program (Word) automatikus hivatkozás-szerkesztőjét. A beküldött fájl (lemez) vírusmentességét kérjük ellenőrizni!
2. A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más fájlokat, csak a közleményt, illetve, ha a közlemény több fájlból áll össze, akkor a fájlok a közlés sorrendjében következzenek a lemezen is.
3. Fotókat csak korlátozott számban tudunk közölni. A rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek. Az illusztrációkat kérjük beszámozni és egy külön lapon képjegyzéket csatolni a közleményhez.
4. A szövegben az évszázadokat – idézetek, címek kivételével – római számmal tüntessék fel.
5. Külön bibliográfiát ne készítsenek, a forrásanyagra és a szakirodalomra történő hivatkozásokat folyamatosan, a lábjegyzetekben helyezték el. A hivatkozásokban a szerző vezetéknevét kérjük csupa NAGYBETŰVEL szedni.
6. A hivatkozások formai szabályai:
  - *Egy szerző esetén:* **SZERZŐ: Cím. (Kiadás). Kötetjelzés. A megjelenés helye, éve. (Sorozatcím, sorozati szám.) Oldalszám.** Példa: BEDY Vince: A győri székeskáptalan története. Győr, 1938. (Győregyházmegye múltjából, 3.) 407.
  - *Több szerző esetén:* **A mű címe. Szerkesztő neve. (Kiadás). Kötetjelzés. A megjelenés helye, éve. (Sorozatcím, sorozati szám.) Oldalszám.** Példa: Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig. Főszerk. Kubinyi András. I. Pápa, 1994. 399.
  - *Tanulmány esetén:* **SZERZŐ(K): Cím = A tanulmánykötet címe. Szerkesztője. (Kiadás.) Kötetjelzés. Megjelenés helye, éve. (Sorozatcím, sorozati szám.) Oldalszám(ok).** Példa: BODOLAY Géza: Petőfi Pápán = „A kényes úrfi s a rongyos baka” Tanulmányok két halhatatlan pápai diákról. Szerk. Mezei Zsolt. Pápa, 2001. 108–145.
  - *Folyóiratcikk esetén:* **A folyóiratcikk SZERZŐJE: Címe = A folyóirat címe évfolyama (éve), száma. Oldalszám tól-ig.** Példa: SZABÓ György: A Dunántúli Református Egyházkerület pápai Nagykönyvtárának története = Magyar Könyvszemle 102 (1986), 149–172.
  - *A jegyzetekben használható rövidítések:* Bp., köt., röv., jav., átdolg., kiad., s. a. r. (=sajtó alá rendezte), vö., uő., uo., i. m., jegyz., ld. (=lásd). Az Acta Papensia-ra az AP rövidítéssel hivatkozzanak.
7. A kézirathoz mellékeljenek max. egy oldal terjedelmű rezümét angol, német vagy magyar nyelven. Magyar nyelvű rezümé esetén a legfontosabb szakkifejezések idegen nyelvű megfelelőit kérjük megadni.
8. Szerzőink számára öt darab tiszteletpéldányt biztosítunk.

a szerkesztők

SZERZŐINK

BARÁTH FERENC ügyvéd, tanár (1824–1905)

DOMINKOVITS PÉTER PhD-hallgató, főlevéltáros (Sopron)

FARKAS GÁBOR ny. levéltárigazgató, a tört. tud. doktora (Székesfehérvár)

HUDI JÓZSEF történész-levéltáros (DREL, Pápa)

S. LACKOVITS EMŐKE néprajzkutató (Veszprém)

MEZEI ZSOLT főkönyvtáros (DREK, Pápa)

MÓZESSY GERGELY püspöki gyűjtemény-igazgató (Székesfehérvár)

PAPP PÉTER PhD-hallgató, középiskolai tanár (Pécs)

SZILÁGYI MÁRTON irodalomtörténész (Budapest)

DREK = Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtára

DREL = Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára

Ahol ezt külön nem jeleztük, ott az angol nyelvű összefoglalót
KÖNTÖS LÁSZLÓ készítette.

* * *

Borító és tipográfia

Mezei Zsolt

Nyomdai munkák

OOK-Press Kft Nyomdaüzeme, Veszprém

Felelős vezető: Szathmáry Attila

TARTALOM

MÚHELY

<i>Dominkovits Péter</i> : Sopron vármegye ingyenmunka-adója a pápai vár erődítésére a XVII. század derekán (1622–1670).....	203–221
<i>Farkas Gábor</i> : Ciszterciek Pápán 1660–1726.....	223–242
<i>S. Lackovits Emőke</i> : Az úrvacsora Kalotaszentkirályon.....	243–260
<i>Mezei Zsolt</i> : Adalékok a 250 éve alapított pápai kórház történetéhez.....	261–286
<i>Mózessy Gergely</i> : „Érdemei elismerésül...” Székesfehérvári adalékok az egyházi kitüntetések pártállami befolyásolásához.....	287–308
<i>Papp Péter</i> : A vasúti és közúti közlekedés helyzete a Dél-Dunántúlon az 1920-as években	309–323
<i>Szilágyi Márton</i> : Történeti rétegek a Csokonai-kultuszban: Csokonai Vitéz Mihály, mint kultusztárgy.....	325–346

FORRÁSKÖZLÉS

<i>Hudi József</i> : Gróf Esterházy Károly pápai református kollégiumi alapítványa (1834)....	347–351
---	---------

ÚJRAOLVASÓ

<i>Baráth Ferenc</i> : Emlékeim 1849-ből.....	353–356
---	---------

SZEMLE

Források és ritkaságok a győri színjátszás történetéből a 17. század elejétől 1849-ig (<i>Hudi József</i>).....	357–360
---	---------

Szerzőink

A PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK KIADVÁNYAI

- „A kényes úrfi s a rongyos baka”: Tanulmányok két halhatatlan pápai diákról (Petőfi Sándor, Jókai Mór). (Szerkesztette Mezei Zsolt). Pápa, 2001. 278 oldal. 1500.— Ft
- A Pápai Református Gyűjtemény (Szerkesztette Kövy Zsolt). Pápa, 1987. 144 oldal + 47 kép. 400.— Ft
- Félezer év. A Pápai Református Gyűjtemények millenniumi emlékkönyve (Szerkesztette Hudi József és Mezei Zsolt). Pápa, 2000. 58 oldal. 400.— Ft
- Források Pápa város 1848/49. évi történetéből (Válogatta, szerkesztette, a tanulmányokat és a jegyzeteket írta Hudi József). Pápa, 2001. 400 oldal. 2500.— Ft
- Franciscs Károly visszaemlékezései (Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József). Pápa, 2001. 293 oldal. 1800.— Ft
- KÖBLÖS JÓZSEF: A Dunántúli Református Egyházkerület Levéltárának magyar vonatkozású középkori oklevelei 1265–1525. Pápa, 1997. 122 oldal + 25 kép. 950.— Ft
- HUDI JÓZSEF: Fábián-emlékkönyv. Fábián József (1761–1825) református esperes pályafutása. Pápa, 2002. 143 oldal. 1400.— Ft
- Dunántúli egyházleírások a XVIII. századból. A Dunántúli Református Egyházkerület 1774-ben. Pápa, 2002. 572 oldal + 6 térkép. 3500.— Ft
- Hunkár Antal visszaemlékezése és iratai. (Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József). Pápa, 2004. 300 oldal. 2000.— Ft
- Nemes Székely János csöglei közbirtokos naplója 1808–1866. (Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József). Pápa, 2004. 302 oldal. 2000.— Ft
- ÓLÉ SÁNDOR: Pápai diákemlékek. (Sajtó alá rendezte Mezei Zsolt) Pápa, 2004. 220 oldal. 1400.— Ft.
- KÖBLÖS JÓZSEF: A pápai reformátusok küzdelmei a szabad vallásgyakorlatért. Pápa, 2005. 142 oldal. 1400.— Ft
- A pápai református kollégium diákjai 1585–1861. (Szerkesztette Köblös József) Pápa, 2006. 1072 oldal. 4000.— Ft

A kiadványok megrendelhetők vagy megvásárolhatók a következő címen:

PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK

8500 Pápa, Postafiók 48. Tel.: 89/324–240

e-mail: ref.lib@papacollege.hu